

СОЁЛЫН ӨВИЙН

МЭДЭЭ, МЭДЭЭЛЭЛ

CULTURAL HERITAGE NEWS AND INFORMATION

СОЁЛЫН ӨВИЙН
ТӨВ

“СОЁЛЫН ӨВИЙН МЭДЭЭ, МЭДЭЭЛЭЛ” сэтгүүл 2013/1 №7

**Сэтгүүлийг үүсгэн
байгуулагч:**

Г.Энхбат Соёлын өвийн төвийн захирал

Сэтгүүлийн зөвлөл:

Г.Энхбат Соёлын өвийн төвийн захирал
 З.Оюунбилэг ССАЖЯ-ны Стратегийн бодлого, төлөвлөлтийн газрын
 Соёлын өвийн бодлого хариуцсан ахлах мэргэжилтэн, доктор (Ph.D)
 Х.Цогтбаатар ШУА-ийн харьяа Палеонтологийн төвийн захирал, доктор (Sc.D)
 Д.Цэдмаа Олон улсын музейн зөвлөлийн Монголын үндэсний хорооны тэргүүн
 Г.Гонгоржав Монгол улсын соёлын гавьяат зүтгэлтэн, соёл судлаач
 Д.Нарантуяа Соёлын өвийн төвийн биет соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн дарга
 Ш.Энхтуяа Соёлын өвийн төвийн хөдлөх дурсгал хариуцсан мэргэжилтэн

Хэвлэлийн алба:

Б.Алтансүх Соёлын өвийн төвийн програмист
 П.Чинбат Соёлын өвийн төвийн техникийн ажилтан
 Ж.Даваацэрэн Соёлын өвийн төвийн програмист

АГУУЛГА

ӨМНӨТГӨЛ

Мэндчилгээ	4
Г. Энхбат	

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Соёлын өвийн төвийн 2013 онд гүйцэтгэсэн ажлын товчоон	5
Биет соёлын өвийг хамгаалах хэлтэс. Д.Нарантуяа	
Биет бус соёлын өвийг хамгаалах хэлтэс. С.Мөнхзул	
Соёлын өвийг хамгаалах, сэргээн засварлах хэлтэс. С.Чинзориг	
Музейн сан хөмрөгийн улсын тооллого	7
Ш.Энхтуяа	
Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын бүртгэл судалгаа Завхан, Төв аймагт	8
Г.Анхсанаа, Т.Эрдэнэцогт	
Соёлын өвийн бүртгэлийн аян.....	9
Ж.Насанжаргал	
ЮНЕСКО-гийн соёлын биет бус өвийн жагсаалтанд бүртгэгдсэн Монголын өвүүд (2013 онд).....	10
С.Юндэнбат	
“Төв азийн тууль II” олон улсын симпозиум, их наадам.....	11
С.Мөнхзул	
“Дэл уул”-ын дурсгалыг бүртгэн баримтжуулав.....	12
Г.Анхсанаа	

СОЁЛЫН ӨВИЙН СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛ

“Их бурхант” цогцолбор дурсгалын сэргээн засварлалт үргэлжилж байна.....	14
С.Чинзориг	
Шороон бумбагарын бунхант булшны ханын зургийн хадгалалт хамгаалалт.....	15
С.Чинзориг	
Галын гэмтэлтэй уран зургууд ахин үзэгчдийн хүртээлд очлоо.....	16
Д.Нямдорж, Ц.Цолмон	
Оношилгооны тоног төхөөрөмж, түүний ашиглалт.....	16
С.Чинзориг	
Хүннү гүрний үеийн археологийн зарим олдворыг сэргээсэн нь.....	17
С.Чинзориг	

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

Рашаан хадны дурсгал дижитал хэлбэрт шилжсээр.....	18
Б.Алтансүх	
Хүн чулуун хөшөө дижитал хэлбэрт шилжлээ.....	19
Б.Алтансүх	
Дүрслэх урлагийн музей аудио хөтөчтэй боллоо.....	21
Б.Алтансүх	
Архив, номын сан, музейн аюул ослын үед яаралтай авах арга хэмжээ.....	23
Б.Мягмарсүрэн	

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Түүх, соёлын хосгүй үнэт дурсгалт зүйл шинээр нэмж батлагдлаа.....	27
Д.Нарантуяа	
Хангай уулын элст хөтөлийн хадны зураг.....	28
Г.Анхсанаа	
“Цуурын уламжлалт урлагийн өнөөгийн байдал, тулгамдсан асуудлууд” эрдэм шинжилгээний бага хурал. 29	
С.Мөнхзул	

ӨМӨЗО-ны Хөлөн буйр аймгийн соёлын өвийг хамгаалж буй ажлын туршлагыг судлав.....	30
Ш.Энхтуяа	
Америкийн Монгол судлалын төвтэй хамтран ажиллана.....	32
Ц.Цолмон	
Уртын дуу, мянган биелээчдийн наадам Өвөрхангайд боллоо.....	32
Л.Пүрэвлхам	
Хубилай хааны тэнгисийн цэргийн флотын олдворын тухай.....	33
Э.Сайнбилэг	
Ховд их сургуулийн бүртгэж, хамгаалсан дурсгалууд.....	38
Ч.Мөнхбаяр	
“Хэрмэн дэнж”-ийн малтлага.....	40
Р.Төгссайхан	
Үлэг гүрвэлийн төв музейн үйл ажиллагаа тэлсээр.....	41
Г.Дуламсүрэн	
Монгол Солонгосын хамтарсан Биологийн төрөл зүйлийн судалгааны товч мэдээлэл.....	43
Б.Бадамцэцэг	
Археологийн хээрийн хамтарсан малтлага судалгаа.....	43
Л.Эрдэнэболд	
Богд хааны ордон музейн хоёр сонин.....	45
О.Мэндсайхан	
Хархорум хотын түүхэнд холбогдох нэгэн олдвор.....	46
Н.Доржсүрэн, Н.Гонгоржав	
Уртын дууны судалгаа өргөжсөөр.....	47
Ж.Энэбиш, М.Дорждагва	
МУИС-ийн Улаанбаатар сургуулийн Археологийн тэнхимийн мэдээлэл (2013 оны хээрийн судалгаа).....	48
Э.Мижиддорж	
“Чулуун судар-соёлын өв” төсөл.....	50
Г.Аким	
“Дорнод монгол: Археологи-антроплогийн судалгаа” төслийн хүрээнд	51
Д.Түмэн, Д.Хатанбаатар	
Зүүн салаан дахь археологийн авран хамгаалах малтлага.....	52
Л.Эрдэнэболд, Д.Хатанбаатар	
Дэлхийн өв - Орхоны хөндийн соёлын дурсгалт газрын хамгаалалт.....	53
Э.Саруул	

BRIEF IN ENGLISH

МЭНДЧИЛГЭЭ

“Соёлын өвийн мэдээ, мэдээлэл” сэтгүүлийн ээлжит шинэ дугаараа уншигч танд өргөн барьж байна.

Сэтгүүлийн энэ удаагийн дугаарт 2013 онд манай төвөөс гүйцэтгэсэн томоохон ажлууд болох Улс, аймгийн музейн сан хөмрөгийн улсын тооллого, үл хөдлөх дурсгалын бүртгэлээр Төв, Завхан аймагт ажилласан тухай, “Их бурхант” дурсгалын сэргээн засварлалт болон “Монгол уран бичлэг”, “Монгол гэрийн урлал, зан үйл” ЮНЕСКО-д бүртгэгдсэн тухай онцлог мэдээлэл орж байна. Арга зүй, танин мэдэхүйн буланд музейд нэвтэрч буй дижитал тоног төхөөрөмжийн талаар, музейд аюул ослын үед яаралтай авах арга хэмжээний зааварчилгаа, Хубилай хааны тэнгисийн цэргийн флотын олдворын тухай сонирхолтой судалгааны материал орохын сацуу уламжлал ёсоор соёлын өвийн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг музей, их сургууль, эрдэм шинжилгээний байгууллагуудын мэдээлэл зэргийг багтаалаа.

Монголын соёлын өвийн төлөө хамтдаа зүтгэж байгаа та бүхнийхээ оюуны санд бага боловч нэмэр болгож сэтгүүлийн шинэ дугаараа өргөн барьж байгаадаа баяртай байна. Та бүхний ажилд амжилт хүсье.

Хүндэтгэсэн, Соёлын өвийн төвийн захирал Г.Энхбат

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

СОЁЛЫН ӨВИЙН ТӨВИЙН 2013 ОНД ХИЙСЭН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ТОВЧООН

Манай байгууллага үйл ажиллагааныхаа хүрээнд 2013 онд Ерөнхий менежерийн үр дүнгийн гэрээнд тусгасан болон нэмэлт захиалгаар олон ажлуудыг амжилттай хийж гүйцэтгэсэн талаараа үндсэн гурван хэлтсээр тоймлон толилуулж байна.

Биет соёлын өвийг хамгаалах хэлтэс. Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны сайдын (хуучин нэрээр) 2012 оны 2 дугаар сарын 17-ны 74 тоот тушаал, удирдамжийн дагуу 2012-2013 оны улс, аймгийн музейн сан хөмрөгийн улсын тооллогын тайлан мэдээг Улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санд хүлээн авах, нэгтгэх, үзмэрийн шинэчилсэн дансны үнэ тогтоох зэрэг тооллоготой холбоотой ажлуудыг холбогдох байгууллагуудтай хамтран зохион байгуулж байна.

ССАЖ-ын Сайдын 2012 оны А/117 тоот тушаалын дагуу Монголын Бурханы шашинтны төв Гандантэгчэнлин хийдэд хадгалагдаж байгаа түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг бүртгэх, тоолох ажлыг 2013 оны 4 дүгээр сарын 16-наас хийж эхлээд мэргэжил арга зүйгээр ханган, зохион байгуулж байна. Тооллогоор бүртгэлийг шинэчлэн үйлдэх, дурсгалуудыг нэг бүрчлэн гэрэл зургаар баримтжуулах, хувийн дугааржуулах, урьд өмнө бүртгэлд хамрагдаагүй байсан эд зүйлсийг бүртгэлд хамруулах, бүртгэлийг цахим хэлбэрт шилжүүлэхээс гадна сэргээн засварлах шаардлагатай бурханшүтээний эд зүйлс, гүнгэрваа зэргийг засварлах, цэвэрлэх, өнгө үзэмж, хадгалалт, хамгаалалтын нөхцлийг сайжруулах зэрэг ажлыг хийж байна. Одоогийн байдлаар уг тооллогод тус хийдийн “Номын сангийн урд агуулах”, “Номын сан”, “Их гэр”, “Дэдон поврон”, “Жасын доод давхар”, “Гандан дуган”, “Дашчоймпэл дацан”, “Идгаа чойнзинлин”, “Жанрайсиг”, “Гал зуух”, “Гандан лаврин”, “Дүйнхор дацан”, “Гунгаачойлин”, “Зуугийн дуган” зэрэг 14 дуган, дацан хамрагдаж буй бөгөөд тооллого 2014 оны хоёрдугаар

улирал хүртэл үргэлжлэнэ. Энэхүү тооллогоор тус хийдийн бурхан шүтээн, эд өлгийн зүйлсийг гэрэл зургаар бүртгэн баримтжуулах ажил анх удаа хийгдэж байгаагаараа онцлог бөгөөд тооллогын үр дүнд тус хийдийн бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдэх юм.

2008 оноос хэрэгжүүлж эхэлсэн үл хөдлөх дурсгалуудыг бүртгэн, тоолох чиглэлээр 2013 онд манай мэргэжилтнүүд Төв аймгийн 5 сум, Завхан аймгийн 24 сумын нутаг дэвсгэрийг хамарч ажиллав.

Түүх, соёлын дурсгалыг баримтжуулах ажилд сүүлийн жилүүдэд орчин үеийн 3D технологийг нэвтрүүлэн ажиллаж байгаа бөгөөд энэ жил Хэнтий аймаг дахь Рашаан хадны дурсгал, Говьсүмбэр аймаг дахь “Зараагийн зүүн өврийн хүн чулуу”, Булган аймгийн Баяннуур сумын нутагт орших Шороон бумбагарын бунханта булш, Төв аймгийн Лүн сумын нутагт буй Хангай уулын Элст хөтөлийн хадны зураг, өдгөө Монголын үндэсний музейд хадгалагдаж байгаа Дорноговь аймгийн Эрдэнэ сумын нутгаас олдсон Кидан бичигт гэрэлт хөшөө, Чойрын хүн чулууг 3D сканнер ашиглан баримтжуулж Улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санд авав. Мөн Завхан аймгийн Дөрвөлжин сумын нутаг дэвсгэрт нүүрсний уурхайн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж буй “Баян Айраг Эксплорэйшн” ХХК-ны хүсэлтээр 13409А ашиглалтын талбай дахь хадны зургийг хэсэглэн нүүлгэж шилжүүлэхээр шийдвэрлэгдсэн тул анхны байдлаар нь 3D-ээр баримтжуулах ажлыг холбогдох байгууллагуудтай хамтран хийж гүйцэтгэсэн.

Соёл, спорт, аялал жуулчлалын сайдын санаачлагаар Соёлын өвийн мэдээллийг хүлээн авч нээлтэй форм зохион байгуулах дөрвөн сарын аяны хүрээнд соёлын биет бус өв, Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгал болон Баримтат өвийн тараар дэлгэрэнгүй танилцуулга бүхий веб сайт боловсруулан www.mongoluv.mn домайнд байрлуулсан. Уг веб сайтаар дамжуулан соёлын биет бус өвийн мэдээллээс гадна

үл хөдлөх дурсгал, баримтат өвийн талаарх шинэ мэдээллүүд бүртгэн авсан болно.

Биет бус соёлын өвийг хамгаалах хэлтэс. 2013 оны 12 дугаар сард Азербайджаны нийслэл Баку хотноо болсон ЮНЕСКО-гийн Засгийн газар хоорондын хорооны VIII чуулганаар өргөн барьсан “Монгол уран бичлэг” ЮНЕСКО-гийн Яаралтай хамгаалах шаардлагатай өвийн жагсаалтад орж дараачийн “Монгол гэрийн уламжлалтурлал, занүйл” ЮНЕСКО-гийн Төлөөллийн жагсаалтанд орж Монгол улсын зургаа дахь өв болон бүртгэгдэхэд тус хэлтсийн хамт олон ихээхэн хүчин чармайлт гаргасан билээ. Эдүгээ Монгол Улсаас ЮНЕСКО-гийн Яаралтай хамгаалах шаардлагатай болон төлөөллийн Соёлын биет бус өвийн жагсаалтанд нийт 11 өв бүртгэгдээд байна.

ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэн, ЮНЕСКО-гийн МҮК хамтран “Төв Азийн тууль симпозиум, их наадам II”-ыг 2013 оны 8 дугаар сард Улаанбаатар хотноо зохион байгууллаа.

ЮНЕСКО-гийн Яаралтай хамгаалах шаардлагатай Соёлын биет бус өвийн жагсаалтад бүртгэгдсэн “Цуурын уламжлалт урлагийн өнөөгийн байдал, тулгамдсан асуудлууд” эрдэм шинжилгээний хурлыг “Хүннү цуурчдын холбоо” ТББ-тай хамтран 2013 оны 8 дугаар сард зохион байгууллаа. Хуралд 30 гаруй цуурч, өвлөгч, эрдэмтэн судлаачид оролцож, 10 гаруй илтгэл тавигдсан.

Японы итгэлшлийн сангийн дэмжлэгээр Соёл, спорт, аялал жуулчлалын яам, ЮНЕСКО-гийн Монголын үндэсний комисстой хамтран хэрэгжүүлж байгаа цуврал сургалтын гурав дугаар болох “Хамт олонд түшиглэсэн соёлын биет бус өвийн бүртгэл” үндэсний сургалтыг 2013 оны 5 дугаар сард зохион байгууллаа. Сургалтанд хөдөө орон нутгийн болон нийслэлийн мэргэжилтнүүд, шагайн харвааны өвлөн уламжлагчдаас бүрдсэн 50 гаруй хүн хамрагдаа.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

ССАЖ-ын сайдын 2013 оны 8 дугаар сарын 14-ны А/296 дугаар тушаалын дагуу Соёлын биет бус өв, түүнийг өвлөн уламжлагчдын шинээр бүртгэх аяныг зохион байгуулав. Энэ аяны хүрээнд телевиз, сонин хэвлэл зэрэг мэдээллийн хэрэгслүүдээр өргөн сурталчилгаа явуулж соёлын биет бус өвийн төрөл зүйлээр 60 гаруй хүн бүртгүүлэв. Аяны үр дүнг 2013 оны 12-р сард дүгнэн, олон нийтэд мэдээлсэн.

Мөн Хотгойд дууны уламжлалыг хадгалж хамгаалах зорилгоор МУГЖ Д.Надмидын “Хотгойдын уянга” аудио CD-г хэвлүүлэн, сургалт сурталчилгаанд зориулан өвлөн уламжлагчдад тарааж эхлээд байна.

ЮНЕСКО-гийн санхүүгийн дэмжлэгээр хэрэгжүүлэх “Монгол туулийн өвийг хамгаалах, сэргээн амилуулах” төслийг эхлүүлж, туулийн сургагч багш нарын сургалт семинарийг 2013 оны 12 дугаар сард зохион байгуулж, сургалтыг хэрэгжүүлэх арга зам, сургалтын арга зүй, хугацаа, хүрэх үр дүнгийн талаар харилцан ярилцаж, тууль судлаач, эрдэмтэд, шилдэг өвлөгчдөөр хичээл заалгав.

Соёлын өвийг хамгаалах, сэргээн засварлах хэлтэс. Музейн үзмэр, эд өлгийн зүйл, археологийн дурсгал сэргээн засварлах ажлын хүрээнд Богд хааны ордон музей, Чойжин ламын сүм музейгээс дөрөв үзмэр, Уран зургийн галерейгаас 40, УБИС, ШУТИС-иас 21 археологийн олдвор, Гандантэгчинлэн хийдээс 10 ширхэг бурхан, аймаг орон нутгийн есөн музейгээс 80 үзмэр нийт 15 байгууллагын 155 үзмэрт сэргээн засварлалт, цэвэрлэгээний ажил хийв. Төлөвлөгөөт ажлаас гадна нэмэлт захиалгаар Үндэсний музейгээс хайгуул малтлагаар илэрсэн 28 археологийн олдвор, Дүрслэх урлагийн музейн 6 танка зураг болон Хархорум музейгээс Улаан хэрмийн археологийн 30 олдвор, Монгол цэргийн музейн

XIII зууны үед холбогдох “Сэлэм”, ШУТИС-ийн Нийгмийн технологийн сургуулиас ирүүлсэн хүрэл чимэглэлт суран бүс, Өмнөговь аймгийн музейн “Даалин”, Хан богд сумын Соёлын төвийн 25 ширхэг төмөр, хүрэл сумны зэв, нийт 8 байгууллагын 103 үзмэр, эд өлгийн зүйл сэргээн засварлав.

“Чулуун судар” төслийн хүрээнд арван аймгийн нутаг дэвсгэрт орших 31 хадны зураг, бичээсийг гэрэл зурагжуулах, хуулбар дардас авах ажлыг гүйцэтгэсний дотор манай мэргэжилтнүүд Дундговь аймгийн Дэл уул орчимын хадны бичээс, гучин хоёр хүн чулуутын булш зэргийг баримтжуулж, дардас авах ажилд оролцлоо.

Нийтдээ 2013 онд төлөвлөгөөт болон нэмэлт ажлын хүрээнд 24 байгууллагын 289 үзмэр, эд өлгийн зүйлд сэргээн засварлалт, бэхжүүлэлт, цэвэрлэгээний ажил, дардас хуулбар авах ажил хийв.

Дорнод аймгийн Халхгол суманд орших “Их бурхант” дурсгалыг сэргээн засварлах ажил үргэлжилж 2013 оны тавдугаар сараас найман дугаар сар хүртэл хоёр үе шаттай явагдаж тэнд орших Жанрайсэг бурханы лагшиныг засварлах ажлын 80 хувийг, зургаан Аюуш бурханыг сэргээн засварлах ажлын 95 хувийг, гадна талын чулуун хэрмэн хашааг засварлах ажлыг 100% тус тус хийж гүйцэтгэжээ.

Булган аймгийн Баяннуур сумын нутаг Улаан хэрмийн Шороон бумбагар хэмээх газарт орших VI-VII зууны үед холбогдох бунхант оршуулгын байгууламжийн ханын зургийг хуулж авах ажлыг хийхээр төлөвлөсөн боловч санхүүжилт шийдвэрлэгдээгүйн улмаас хийгдээгүйг дашрамд дурдая. Гэхдээ уг бунханыг хамгаалах, сэргээн засварлах судалгааны ажлын хүрээнд Японы Киото хотын Сага их сургууль, Киото хотын түүх, соёлын дурсгалын сэргээн засварлалтын

Сайшики Секкей компани, Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагчид хамтран ханын зургийн хуулбарыг 1х1 хэмжээгээр буулгаж авах туршилт хийх, Италийн мэргэжилтэн Клаудио Марготинни бунхант булшны хөрсний бүтэц, чулуулагыг судлах зэрэг ажлуудыг хийж гүйцэтгэлээ.

Япон Улсын Засгийн газрын соёлын буцалтгүй тусламжийн хүрээнд “Түүх, соёлын дурсгал, соёлын өвийн ноношилгоо судалгаанд зориулагдсан төхөөрөмж” төслөөр ирсэн таван төрлийн тоног төхөөрөмжийг 2013 оны 4 дүгээр сард хүлээн авч, суурилуулж Огава Сэики компанийн техникийн мэргэжилтэнүүд манай төвд FTIR-720, X-Ray analytical microscope-5000, Handheld XMT -7500, Olympus microscope зэрэг тоног төхөөрөмжүүдийг ажиллуулах талаар сургалт зохион байгуулав.

Бид “Галын гэмтэлтэй уран зураг сэргээн засварлалт” төслийг санаачлан Монгол Улс дахь АНУ-ын Элчин сайдын яамны дэргэдэх “Элчин сайдын нэрэмжит сан” -гийн дэмжлэгтэйгээр АНУ-ын Вильмастоуны хотын уран зураг сэргээн засварлах төв, Атланта хотын уран зураг сэргээн засварлах төвүүдтэй хамтарч 24 ширхэг галын гэмтэлтэй уран зургийг сэргээн засварлаж, уг сэргээн засварласан бүтээлүүдээр 2013 оны дөрөв дүгээр сард үзэсгэлэн гаргав. Мөн энэ онд бид Герман Улсын Гёте-Институт, Юнеско-гийн Монгол дахь үндэсний комисстой хамтарсан “Даавуу болон цаасан баримтыг хадгалан хамгаалж сэргээн засварлах нь” сургалт семинар, Чех Улсын Үндэсний номын сангаас зохион байгуулсан “Ном хэвлэлийн хадгалалт хамгаалалт, сэлбэн засалт” сургалтанд амжилттай оролцлоо.

Д.Нарантуяа

Соёлын өвийн төвийн биет соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн дарга

С.Мөнхзул

Соёлын өвийн төвийн биет бус соёлын өв хариуцсан бүртгэл-мэдээллийн санч

С.Чинзориг

Соёлын өвийн төвийн соёлын өвийг хамгаалах, сэргээн засварлах хэлтсийн дарга

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Ш.Энхтуяа

Соёлын өвийн төвийн хөдлөх дурсгал хариуцсан мэргэжилтэн

Дөрвөн жилд нэг удаа явагдаж улс, аймгийн музейн сан хөмрөгийн улсын тооллого 2012 онд БСШУ-ны Сайдын (хуучин нэрээр) 74 тоот тушаал, удирдамжийн дагуу 2012 оны 8 дугаар сарын 15-наас эхлэж 2013 оны 12 дугаар сард үндсэндээ дууссаад байна.

Тооллогод нийтдээ улсын 9, аймгийн 23 музей, байгууллыг харьяа 7, хувийн нэг музей болон 20 аймгийн Орон нутаг судлах танхим 254, гурван сүм хийд нийт 297 байгууллага хамрагдсаны дотор анх удаа Монголын түүх, соёлын хосгүй үнэт дурсгал хадгалагдаж байдаг Монгол банкны Эрдэнэсийн сан болон Монголын бурханы шашинтны төв Гандантэгчэнлин хийд, Шанхын Баруун хүрээ хийд, Төвхөн хийдэд улсын тооллого явагдлаа.

Энэ удаагийн тооллогоор анх удаа хийгдсэн томоохон ажлын нэг бол үзмэрийн бүртгэлийг цахимд шилжүүлсэн явдал юм. Соёлын өвийн төв програм хангамжийг "Сайбер-Андромеда" ХХК-тай хамтран "Музейн үзмэр, эд өлгийн зүйлийн ерөнхий бүртгэл"-ийг үндэслэн "REGISTER" програм хангаж зохиолгон тооллогод хамрагдсан байгууллагуудад суурилуулж өгсөн. Ийнхүү бүртгэлийг програм хангамжид шилжүүлснээр өмнө нь хувийн дугаар давхардах, бүртгэлийн дэс давхардах, алгасах үүнээс шалгаалан үзмэрийн тоон дүнгийн статистик алдаатай, зөрүүтэй гарах зэрэг асуудал байсныг шийдвэрлэсний дээр үзмэрийн тоон дүнгийн статистикийг нарийвчлан дэс, ширхэг, нэгж тоо гэсэн гурван төрлөөр гаргах мөн төрөл зүйл, он цагаар болон сан хөмрөгийн ангилалаар төрөлжүүлсэн жагсаалт гаргах, үзмэр бүрийн гэрэл зургийг харах зэрэг давуу талтайгаас гадна музей нь өөрийн онцлогоо харгалзан нэмэлт тохируулга хийлгэх бололцоотой юм. Ингэснээр музейн бүртгэлийн үйл ажиллагаанд ихээхэн дэвшил гарах болно.

Музейн үзмэрт үнэлгээ тогтоох амаргүй ажил анх 1972 онд БНМАУ-ын Соёлын яамны сайдын

МУЗЕЙН САН ХӨМРӨГИЙН УЛСЫН ТООЛЛОГО

тушаалаар хийгдэж байсан ба үүнээс хойш үзмэрийн үнэлгээг зах зээлийн ханштай уяалдуулан хэд хэдэн удаа шинэчлэх ажил хийсэн боловч энэ нь одоогийн цаг үед тохирсон үнэ болж чадахгүй байна. Үзмэрт үнэлгээ шинэчлэн тогтоох ажил 2011 оны 12 дугаар сараас Соёлын өвийн төв дээр хийгдэж эхэлсэн бөгөөд эцэслэн боловсруулах ажлыг Соёл, спорт, аялал жуулчлалын яам, Сангийн яам хамтран гүйцэтгэж, Сангийн сайдын 2013 оны 06 дугаар сарын 17-ны өдрийн 140 тоот тушаалаар "Түүх, соёлын дурсгал, үзмэр, эд өлгийн зүйлийн шинэчилсэн дансны үнэ тогтоох журам", нэгдүгээр хавсралтаар "Түүх, соёлын дурсгал, үзмэр, эд өлгийн зүйлийн шинэчилсэн дансны үнийн жагсаалт"-ыг батлагдсан. Уг журмаар үзмэрийн үнэлгээ нь үзмэрийн зах зээлийн үнэлгээ бус музейн ерөнхий бүртгэлийн болон санхүүгийн үнэлгээ байхаар шийдвэрлэсэн. Үнэлгээ тогтоох ажлын явцад журамд нэмэлт оруулах олон асуудал гарч байсан хэдий ч анх удаа улс, аймгийн музей төдийгүй орон нутаг судлах танхимд хадгалагдаж байгаа хуучин үнэлгээтэй болон огт үнэлгээгүй байсан үзмэрүүдийг тодорхой бүртгэлийн үнэтэй болгож өмнөх үнэлгээ нь ойролцоогоор 100 дахин хувь өссөн үзүүлэлт гарч байгаа нь өмнөх үнэлгээ хэт бага байсантай холбоотой байна.

Тооллогын дүн, мэдээ хир нарийн, үнэн зөв гарахаас тооллогын үр дүн харагддаг. Музейнүүдийн тооллогын ажлыг дүгнэн, шалгах зорилгоор Соёл, спорт аялал жуулчлалын яамны сайдын тушаалаар комиссын гишүүн, яамны төлөөлөл оролцуулсан тооллогын төв комисс байгуулагдан орон нутгийн музейг баруун, зүүн, төв, говийн бүс гэсэн маршрут гарган 2013 оны 9 дүгээр сарын 5-наас 10 дугаар сарын 10-ны хооронд ажилласан. Нийслэлд үйл ажиллагаа явуулж байгаа музейнүүдийн тооллоготой танилцах, дүгнэлт гаргах ажил

2013 оны 11 дүгээр сарын 11-24-ны өдрүүдэд явагдсан. Тооллогын дүнг Соёл, спорт, аялал жуулчлалын яамны сайдын шуурхай хуралдаан дээр танилцуулсан ба сүүлийн байдлаар дүн, тайланг нэгтгэх, Засгийн газрын хуралдаанаар оруулах, тооллогын мөрөөр авах арга хэмжээг боловсруулах зэрэг ажил хийгдэж байна.

Тооллогоор тайлан мэдээг орхигдуулалгүй бүрэн авах зорилгоор тооллогод хамрагдсан газруудад тайлан бичих, тайлагнах тухай зааварчилгаа болон тооллогын дүнгийн судалгааг улс, орон нутаг, орон нутаг судлах танхимаас авах гурван төрлийн маягт боловсруулан тарааж тайлан дүнг нэгтгэх ажил хийгдсэн нь энэ удаагийн тооллогын бас нэг шинэлэг ажил боллоо.

Энэ удаагийн тооллогод сумдад байгаа Орон нутаг судлах танхимуудыг бүрэн хамруулсан явдал юм. Орон нутаг судлах танхимын боловсон хүчний чадавхиас хамааран аймгийн музейн ажилтнууд сумдын ОНСТ-ын тооллогыг явуулж, тооллогын гар бичмэл бүртгэлийг бичих болон цахим бүртгэлд шивэх зэрэг ажлыг гүйцэтгэснээр орон нутгийн музейн ажилтнууд багагүй ачаалалтай байсан гэж болно. Түүнчлэн тооллогод явуулах шаардлагатай унаа, шатахууны зардал, тооллогын комиссын томилолт шийдвэрлээгүй зэрэг олон асуудал байсан хэдий ч бүх аймгууд сумын ОНСТ-ыг тоолж дууссан байна.

Энэ удаагийн улсын тооллогоор шинэлэг олон ажлын эхлэл тавигдсан, цаашдаа тооллогын ажлыг улам боловсрогуй болгох, шийдвэрлэх шаардлагатай олон ажил байгаа юм.

Сэтгүүлийн дараагийн дугаарт тооллогын нарийн статистик мэдээллийг танилцуулах болно.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Г.Анхсанаа, Т.Эрдэнэцогт

Соёлын өвийн төвийн үл хөдлөх дурсгал хариуцсан мэргэжилтэн

ТҮҮХ, СОЁЛЫН ҮЛ ХӨДЛӨХ ДУРСГАЛЫН БҮРТГЭЛ, СУДАЛГАА ЗАВХАН, ТӨВ АЙМАГТ

Манай Соёлын өвийн төв нь 2013 онд Төв аймгийн баруун урд хэсгийн 5 сум болон Завхан аймгийн нийт сумдын нутаг дахь түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг бүртгэн баримтжуулахаар төлөвлөн ажиллав.

Төв аймгийн зарим сумдын нутаг дахь түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг бүртгэж, баримтжуулсан ажлын тухай: 2013 оны тавдугаар сард Төв аймгийн баруун урд хэсгийн Өндөрширээт, Лүн, Баянхангай, Аргалант, Баянцогт сумдын нутагт ажиллав. Эдгээр сумдын нутгийн ихэнх хэсэг нь Туул голын сав газар бөгөөд голчлон тал хээрийн гүвээ толгод бүхий нутаг юм.

Тус аймгийн баруун хойд хэсгийн долоон суманд орших үл хөдлөх дурсгалыг 2012 онд анхан шатны байдлаар бүртгэн баримтжуулсан бөгөөд өнөө нийт 12 сумын нутгийг хамруулаад байна. Энэ удаагийн бүртгэл судалгааны ажлаар 2000 орчим км замыг туулан нийт 35 дурсгалыг давтан болон шинээр илрүүлэн бүртгэж, газар зүйн солбицыг тогтоон, дурсгалын анхан шатны тодорхойлолтыг хийж, 4000 орчим дижитал эхийн гэрэл зураг, 50 орчим хальсан эхийн гэрэл зураг авч, 10 гаруй гар зураг болон HD форматын хоёр GB, DV форматын 20 минутын дүрс бичлэг хийсэн. Бүртгэлд хамрагдсан дурсгалуудын ихэнх нь эртний булш, хиргисүүр, хадны зураг, түрэгийн үеийн тахилын онгон, хүн чулуу, сүм хийдийн туурь байсан.

Судалгааны багийн бүрэлдэхүүнд Соёлын өвийн төвийн үл хөдлөх дурсгал хариуцсан мэргэжилтэн Г.Анхсанаа, Т.Эрдэнэцогт, бүртгэлийн ажилтан П.Чинбат, жолооч Б.Эрдэнэчимэг, Төв аймгийн музейн эрдэм шинжилгээний ажилтан Н.Мягмар, бүртгэл-мэдээллийнсанчГ.Дагмидмаа нар оролцсон болно.

Завхан аймгийн нутаг дахь түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг бүртгэн баримтжуулсан ажлын тухай: Тус

аймгийн нутагт 2013 оны зургаадугаар сараас найм дугаар сарын хооронд 60 хоног ажиллав. Энэ хугацаанд нийт 10000 гаруй км зам туулан 24 сумын нутагт орших улс аймгийн хамгаалалтад орсон өмнө судалгааны эргэлтэнд орсон дурсгалууд болон шинээр олдсон нийт 320 гаруй дурсгалт газрын үл хөдлөх дурсгалыг анхан шатны тодорхойлолт хийж, гар болон гэрэл зураг, дүрс бичлэгээр баримтжуулсан. Нийтдээ давхардсан тоогоор 21000 кадр буюу 170 GB гэрэл зураг, 216 хальс, 120 орчим минутын HD форматын бичлэг хийж, 24 ширхэг гар зураг зурж авлаа.

Энэ удаагийн бүртгэн баримтжуулах ажлын явцад Завхан аймгийн нутгаас олон арван үл хөдлөх дурсгалыг шинээр олж илрүүлсэн. Тэр дундаа Монголын түүхийн эрт, дундад үед холбогдох булш, хиргисүүр, буган чулуун хөшөө, хадны сийлмэл болон зосон зураг, тамга тэмдгийн дүрс, Түрэгийн үеийн тахилын онгон, хүн чулуун хөшөө зэрэг олдсон байна. Тухайлбал: Цагаанхайрхан сумын Ширээгийн голын буган чулуун хөшөө зэрэг 20 гаруй дурсгал, Цагаан чулуут сумын Хяларын өвөлжөө хэмээх газарт орших үхэр тэрэгний дүрслэл бүхий хадны сийлмэл зураг, Ургамал сумын Бага хайрхан уулын хадны зураг, Баянтэс сумын Их Бэрхийн зосон зураг, Нөмрөг сумын Байшинтын агуйн зосон зураг, Завханмандал сумын Олон Индэртийн тамга тэмдгийн зураг зэрэг 30 гаруй хадны зураг, тамга тэмдгийн дурсгал, Дөрвөлжин сумын Шарын улааны тахилын онгон, хүн чулуун хөшөө, Цэцэн-Уул сумын Рашаан дэнжийн хүн чулуун хөшөө зэрэг 40 орчим дурсгалыг шинээр илрүүлээ. Эдгээр дурсгалуудыг илрүүлэн,

Төв аймгийн Өндөр-Ширээт сумын Уянгын үзүүрийн хадны зураг

бүртгэн баримтжуулсан нь соёлын өвийг орон нутгийн иргэдэд сурталчлан таниулж хадгалалт, хамгаалалтанд авах нь зүйтэй бөгөөд судалгаа шинжилгээний ажилд чухал ач холбогдолтой болох нь дамжиггүй.

Завхан аймгийн Цагаан хайрхан сумын Ширээгийн голын хөшөөтийн буган чулуу

Судалгааны багийн бүрэлдэхүүнд Соёлын өвийн төвийн үл хөдлөх дурсгал хариуцсан мэргэжилтэн Г.Анхсанаа, Т.Эрдэнэцогт, жолооч Б.Эрдэнэчимэг, Завхан аймгийн музейн эрдэм шинжилгээний ажилтан Б.Цолмон нар оролцсон.

Өнөө дээрхи мэдээллийг улсын нэгдсэн бүртгэл мэдээллийн санд цэгцлэн байршуулах ажлыг хийж байна.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Ж.Насанжаргал

Соёлын өвийн төвийн биет бус соёлын өв хариуцсан мэргэжилтэн

СОЁЛЫН ӨВИЙН БҮРТГЭЛИЙН АЯН

Соёл, спорт, аялал жуулчлалын сайдын 2013 оны 8 дугаар сарын 14-ний өдрийн А/296 дугаар тушаалыг хэрэгжүүлэх ажил улсын хэмжээнд зохион байгуулагдаж нэгдсэн дүнгээ гаргалаа. Соёлын өвийг ард иргэдийн оролцоотойгоор бүртгэх ажил Улсын хэмжээнд 83,3 хувьтай явагдаж соёлын биет бус өв, түүний өвлөн уламжлагчаар бүртгүүлж тогтоолгохыг хүссэн 17 аймаг, 8 дүүргийн 1220 иргэнээс Соёл, спорт аялал жуулчлалын яам, Соёлын өвийн төв нягтлан үзээд 806 иргэний мэдээллийг Улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санд анхан шатны байдлаар бүртгэж авсан байна. (Хүснэгт №1)

Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын талаар нийт 475 мэдээ мэдээлэл ирүүлснээс Соёлын өвийн төвд 34, Баянхонгор, Булган, Говь-Алтай, Говьсүмбэр, Дархан-Уул, Өвөрхангай, Өмнөговь, Сүхбаатар, Сэлэнгэ, Увс, Ховд гэсэн 11 аймгаас 441 ирүүлжээ. Үүнээс булш, хиргисүүр, тахилын байгууламж 291 буюу 61 хувь, хадны зураг, бичгийн дурсгал 95 буюу 20 хувь чулуун хөшөө дурсгал 51 буюу 11 хувь барилга архитектурын дурсгал 33 буюу 7 хувь чулуун зэвсгийн дурсгалт газар 2 буюу 1 хувь, палеонтологийн дурсгалт газар 3 буюу 1 хувийг эзэлж байна.

Баримтат өвийн хувьд 40 хүний 64 өвийн тухай мэдээлэл ирсэн байна. Үүнээс:

Соёлын өвийн төвд 22 хүний 34 өв, нийслэл болон орон нутгаас 20 хүний 30 өвийн тухай мэдээлэл ирүүлжээ. Эдгээр мэдээллийг ангилан үзвэл:

1.Ном судар /Монгол, төвд, хятад хэлээр бичигдсэн ном судрууд/- 47 өв 73,44 хувь

2.Гар бичмэл /Түүхэн хүмүүсийн гар бичмэл/- 4 өв 6,25 хувь

3.Түүхэн баримт бичиг /хууль, гэрээний эх/- 3 өв 4,69

хувь

4.Гэрэл зураг /түүхэн хүмүүст холбогдох гэрэл зураг/- 3 өв 4,69 хувь

5.Өөрийн бүтээл /ном, сурах бичиг, зураг/- 7 өв 10,93 хувь

"Соёлын биет бус өвийг ур чадварын өндөр түвшинд өвлөсөн билэг авьяастны улсын жагсаалт"-д оруулахаар Баянхонгор, Булган, Говь-Алтай, Говьсүмбэр, Өвөрхангай, Сүхбаатар, Сэлэнгэ, Төв, Увс, Ховд, Хэнтий аймгаас нийт 134 өвлөгчийн санал ирүүлсэн байна.

Соёл, спорт, аялал жуулчлалын сайдын 2012 оны А/73 дугаар тушаалаар шинэчлэн байгуулагдсан "Соёлын биет бус өв, түүнийг өвлөн уламжлагчийг тогтоох үндэсний зөвлөлийн бүрэлдэхүүн"-ий 2014 оны анхдугаар хурлаар "Соёлын биет бус өвийг ур чадварын өндөр түвшинд өвлөсөн билэг авьяастны улсын жагсаалт"-д Соёлын өвийн төвөөс 12 өвлөн уламжлагчийн нэр дэвшүүлснээс Занын Баатар /нум сум урлаач/, Балдангийн Даариймаа /ардын дуу/, Доржийн Дулмаа /уртын дуу/, Долгорын Баттөмөр /урдын дуу/, Базарын Банзрагч /морин хуурч/ гэсэн таван өвлөгчийг зуун хувийн саналаар дэмжиж Батламж олгохоор шийдвэрлэв.

Соёл, спорт, аялал жуулчлалын яамны www.mcst.gov.mn вебсайт, Соёлын өвийн төвийн www.mongoluv.mn вебсайтыг шинээр нээн дэлгэрэнгүй мэдээллүүдийг байршуулж, иргэдийн санал хүсэлтийг утсаар болон цахимаар хүлээн авч ажиллалаа.

Соёлын өвийг бүртгэн баримтжуулах ажлын талаар анхны сурвалжлага мэдээ бэлтгэхэд иргэд ихэнхдээ оновчтой сайн мэдээлэл, мэдлэггүй байгаа нь ажиглагдсан тул "Баримтат өв гэж юу вэ?, Үл

хөдлөх дурсгалд юуг хамааруулдаг вэ? Биет бус өвд юу юу хамаардаг вэ?" зэрэг асуултад хариулж бодит амьдралд ойлгогдохуйц энгийн үгээр илэрхийлэн тайлбарлаж, ард иргэдэд анхан шатны мэдээллийг хүргэсэн юм.

Аяны хүрээнд зар сурталчилгааны шторк, зочны цагийн ярилцлага, хэлэлцүүлэг зохион байгуулж, мэдээллүүдийг dvd-дгарын авлага болгон багцлаж, орон нутгийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр иргэдэд сурталчилж, уг аян Улсын хэмжээнд амжилттай явагдлаа.

Энэ ажлын хүрээнд MYOHT, UBS, NTV, Eagle телевизийн удирдлагууд дэмжин хамтран ажиллахаа илэрхийлсэн агаад арилжааны телевизүүд болох TV-5, TV-9, TV-8, "MN25, Шинэ дэлхий, Royal, Эх орон, Соён гэгээрүүлэгч, ETV телевизийн удирдлагууд бидний хүсэлтийг хүлээн авч, хамтын ажиллагааны гэрээ байгуулан, аяны хугацаанд үнэ төлбөргүй сурталчилж, Монгол Улсын соёлын өвийг хадгалж хамгаалах үйлсэд өдөр тутмын сонины сэтгүүлчид, Монголын радио, 16 телевизийн нийт 100 гаруй уран бүтээлчидтэй хамтран ажилласан байна.

Соёлын өвийн бүртгэн баримтжуулах аяны тухай шторкийг телевизүүдийн оргил цагуудаар цацаж, долоо хоногт 4-5 удаа эрдэмтэн, судлаачид, холбогдох мэргэжилтэн зэрэг 98 хүнийг зочны цагаар оролцуулж, 20 гаруй нэвтрүүлэг, Баримтат өв-2, соёлын үл хөдлөх дурсгалын талаар-хоёр, соёлын биет бус өвийн талаар - хоёр, нийт зургаан удаагийн хэлэлцүүлэг зохион байгуулж, Соёлын өвийн тухай баримтат киногоор идэвхжүүлэн олон нийтэд хүргэсэн байна.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Санал асуулгын хүрээнд УНБМС-д анхан шатны байдлаар бүртгэгдсэн 806 өвлөгчийг 5 төрлөөр ангилан үзвэл:

№	Өвийн ангилал	Өвлөгчийн тоо	Эзлэх хувь
1	Эх хэл болон аман уламжлал, илэрхийллүүд	79	9,80 %
2	Ардын язгуур урлаг	434	53,84 %
3	Үндэсний уламжлалт занүйл, ёслол, баяр наадам	41	5,1 %
4	Байгалийн болон сав ертөнцийн тухай мэдлэг, заншил, уламжлалт арга технологи	39	4,83
5	Гар урлал	213	26,43
Нийт		806	100 %

Хүснэгт №1

Санал асуулгын хүрээнд УНБМС-д анхан шатны байдлаар бүртгэгдсэн 475 түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг 7 төрлөөр ангилан үзвэл:

Мэдээ ирүүлсэн аймаг	Чулуун хөшөө дурсгал	Хадны зураг бичгийн дурсгал	Булш, Хиргисүүр, тахилын байгууламж	Барилга архитектурын дурсгал	Үйлдвэрлэлийн үл мөр бүхий дурсгалт газар	Чулуун зэвсэгийн дурсгалт газар	Палентологийн дурсгалт газар	Нийт
Баянхонгор аймаг	1	2	7	1		2		13
Булган аймаг	7	22	68	2				99
Говь-Алтай аймаг	8	41	61	19				129
Говьсүмбэр аймаг		3	94					97
Дархан-Уул аймаг	3		10	1				14
Өвөрхангай аймаг	4		2	2				8
Өмнөговь аймаг	3			3			2	8
Сүхбаатар аймаг			42					42
Сэлэнгэ аймаг	13		1					14
Увс аймаг	1	1	1					3
Ховд аймаг	7	5	2					14
Соёлын өвийн төв	4	21	3	5			1	34
Нийт	51	95	291	33		2	3	475

Хүснэгт №2

С.Юнзэнбат

Биет бус соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн дарга

ЮНЕСКО-ГИЙН СОЁЛЫН БИЕТ БУС ӨВД БҮРТГЭГДСЭН МОНГОЛЫН ӨВҮҮД (2013)

2013 оны 12сарын 2-7 нд Азербайджан улсын нийслэл Баку хотноо чуулсан Соёлын биет

бус өвийг хамгаалах конвенцийн Засгийн газар хоорондын Наймдугаар чуулганд монголын

талаас ЮНЕСКО-гийн Монголын Үндэсний Хорооны Ерөнхий нарийн бичгийн дарга Г.Жаргалсайхан, соёлын өв хариуцсан ажилтан М.Туул, Байгаль, “Соёлын өвийг хамгаалах сан” ТББ-ын тэргүүн Н.Уртнасан, Соёлын Өвийн Төвийн Биет бус өвийг хамгаалах

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

хэлтсийн дарга С.Юндэнбат нар оролцсон болно.

Уг чуулганд хорооны гишүүн болон оролцогч бусад орон, ЮНЕСКО-гийн бүс нутгийн төв, төрийн бус байгууллагууд, хэвлэл мэдээллийн оролцоог хангасан 160 гаруй орны 600 гаруй төлөөлөгчид оролцож нийт 19 багц асуудал хэлэлцсэн юм.

Яаралтай хамгаалах шаардлагатай Соёлын биет бус өвийн ЮНЕСКО-гийн жагсаалтад "Монгол уран бичлэг"-ийг бүртгүүлэхээр өргөн мэдүүлсэн тодорхойлолт, хэрэглэгдэхүүн конвенцийн удирдамжид заасан таван шалгуурт бүрэн нийцсэн учир хэлэлцэн батлах үеэр элдэв нэмэлт асуулт гарсангүй, хорооны бүх гишүүдийн нэгдсэн саналаар батлагдсан болно. Тэмдэглүүштэй нэг зүйл бол нэр дэвшүүлж буй өвийн талаар нэмэлт мэдээлэл шаардсан Нарийн бичгийн дарга нарын газрын хүсэлт, Зөвлөлдөх байгууллагын шинжээчдийн зөвлөмжийг уян хатан хүлээн авч, удаа дараа сайжруулснаар холбогдох шалгуурт нийцүүлэх боломжтойг Монгол Улсын жишээнээс харж болно гэж бусад орны өвийн материалыг хэлэлцэх

явцад дурдаж байсан явдал юм.

"Монгол уран бичлэг"-ийг Яаралтай хамгаалах өвийн жагсаалтад бүртгэж батлахдаа дараах дөрвөн зүйлийг онцлон тэмдэглэсэн. Үүнд:

-1990 оны ардчилсан хувьсгалын үрээр "Монгол уран бичлэг" дахин амьдрах боломж нээгдсэн.

- Сонгодог монгол бичгээрээ унших, бичих чадварыг сургуулийн сургалтын хөтөлбөрт тусгаж хэрэгжүүлэхийг Монгол улсад гишүүн орных нь хувьд санал болгосон.

- Уран бичлэгийг албан болон албан бус сургалтаар эзэмшүүлэх ажлын хүрээг тэлж, оршин амьдрах чадварыг нь бүрэн дүүрэн хангаж ажиллахын чухлыг Монгол Улсад гишүүн орны хувьд уриалсан.

- Тэрчлэн 2011 онд Зөвлөлдөх байгууллагаас "Уран бичлэг"-хамгаалах санхүүгийн эх үүсвэр, тусгай зориулалтын цаас, бийрээр хангах болон холбогдох бусад дэмжлэгийг төлөвлөн хэрэгжүүлэх талаар зөвлөн анхааруулсныг харгалзан ажиллахыг гишүүн орны хувьд уриалсан эдгээр болно.

Чуулганаар мөн хүн төрөлхтний төлөөллийн жагсаалтад

бүртгүүлэхээр өргөн мэдүүлсэн "Монгол гэрийн урлал, зан үйл" мөн конвенцийн удирдамжид заасан таван шалгуурт бүрэн нийцсэн учир санал нэгтэй батлагдсан. Ийнхүү "Монгол Уран бичлэг" ЮНЕСКО-гоос тавьсан таван шалгуурыг бүрэн хангасан үзүүлэлтээр 12 орны ирүүлсэн номинациас тэнцсэн 2 өвийн нэг болж, "Монгол гэрийн урлал, зан үйл" 31 орны ирүүлсэн номинациас тэнцсэн 25 илэрхийллийн нэг болж батлагдсан болно.

Өнөө ковенцид нэгдсэн 154 орноос ЮНЕСКО-ийн жагсаалтад нэг ч Соёлын биет бус өвийн элемент, илэрхийллээ бүртгүүлж амжаагүй улс орон цөөнгүй байгаа юм байна. Цаашдаа Соёлын биет бус өвийн жагсаалтад бүртгэх шалгуур, тавих шаардлагыг чангатгах, бүс нутгийн орнуудын жигд оролцоог хангах чиглэлийг барьж ажиллахаар ЮНЕСКО дүрэм, журамдаа зарим өөрчлөлт оруулахаар төлөвлөж байгаа ажээ. Энэ удаад Монгол Улс хоёрын хоёр өвөө нэгэн чуулганаар батлуулсан нь үнэхээр баяртай, завшаантай хэрэг болсон юм.

С.Мөнхзул

Соёлын өвийн төвийн биет бус соёлын өв хариуцсан
бүртгэл-мэдээллийн санч

"ТӨВ АЗИЙН ТУУЛЬ II" ОЛОН УЛСЫН СИМПОЗИУМ, ИХ НААДАМ

Монгол аман зохиолын дотор хэлбэр, зохиомжийн хувьд хамгийн агуу нь тууль бөгөөд монголчуудын эх хэл, түүх соёл, зан үйл, шүтлэг мөргөл, гоо сайхны үнэлэмжийн цогц илэрхийлэл болдог аман яруу найргийн онцгой төрөл юм. Тийм ч учраас 2009 онд Монгол туулийг Яаралтай хамгаалах шаардлагатай Соёлын биет бус өвийн ЮНЕСКО-гийн жагсаалтанд бүртгэн тунхагласан билээ.

Нүүдлийн соёл иргэншилт Төв Азийн улс орнууд эдийн болон оюуны соёлын хувьд эртнээс бие биедээ нөлөөлж байсны хувьд

хөлгөн их туульс нь ч үндэс гарал, хэлбэр, бүтэц, агуулгаараа ижил төстэй байдаг.

Энэ утгаараа анх 1997 онд Улаанбаатар хотноо "Төв Азийн тууль симпозиум, их наадам" болсноос 16 жилийн дараа 2013 онд Соёл, Спорт, Аялал жуулчлалын Яам, түүний харьяа Соёлын өвийн төв, ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэн, ЮНЕСКО-гийн Монголын Үндэсний Комисс хамтран "Төв Азийн тууль II" олон

улсын симпозиум, их наадмыг Улаанбаатар хотноо зохион байгууллаа.

Уг арга хэмжээнд Монгол, ОХУ-ын Буриад, Тува, Халимаг, Саха (Якут), БНХАУ-ын Шинжаан уйгарын өөртөө засах орон болон Өвөр Монголын өөртөө засах орон, АНУ, БНСУ, Казакстан, Тажикстан, Конго зэрэг 15 орны 100 гаруй эрдэмтэн судлаач, туульч өвлөгчид оролцсон юм.

Наадмын хүрээнд эрдэм

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

шинжилгээний хурал, туульч эрдэмтдийн уулзалт ярилцлага, Монгол Улсаас ЮНЕСКО-гийн Соёлын биет бус өвийн жагсаалтанд бүртгэгдсэн өвүүдийн цоморлиг тоглолт, тууль хайлах цаг, туульчдад малгайн тэмдэг титэмлэх ёслол зэрэг арга хэмжээ зохион байгуулав. 2012 онд зохион байгуулсан “Монгол туульчдын урын сангийн улсын үзлэг”-ээр шалгаруулан тогтоосны дагуу Монгол Улсаас тус наадамд оролцсон нэр бүхий туульчдад малгайн таних тэмдэг олголоо. Энэ нь соёлын биет бус өв эзэмшигчдээс анх удаа туульчид эзэмшсэн өвийн төрлөөрөө “Туульч” хэмээн ялгарах болсноороо онцлог юм. Энэ ажлын хүрээнд манай төв “Монгол туургатны туульчид” номыг хэвлүүлэн, Монголын Үндэсний Олон Нийтийн Телевиз болон SCH телевиз, Сансар телевизтэй хамтран “Тууль хайлах цаг”,

“Монгол тууль” нэвтрүүлгүүдийг олон нийтэд хүргэлээ.

Гадаад дотоодын 70 гаруй эрдэмтэн судлаачид “Онол арга зүй, харилцаа холбоо”, “Хэл, соёл, зан үйл, уламжлал, орчин” гэдэг хоёр салбар хэсэгт хуваагдаж туулийн онол, бүтэц, хэв шинж, хэл, уран сайхны талаар шинэ санаа дэвшүүлсэн сонирхолтой илтгэлүүд тавьж хэлэлцүүлээ. Их наадам, симпозиумын өмнө илтгэлийн хураангуйг хэвлүүлэн тарааж байсан бол мөнөө “Төв Азийн тууль симпозиум, их наадам II” илтгэлийн товчоонг хэвлүүлээд байна.

Даяаршлын эрин үед аливаа ард түмний урлаг соёл түүний дотор ардын урлаг, аман зохиолын өв уламжлалыг язгуур шинжээр нь уламжлан хөгжүүлэх нь зөвхөн тухайн улс орны төдийгүй нийт хүн төрөлхтний үүрэг болоод байна. Тийм ч учраас “Төв Азийн тууль II” олон улсын симпозиум их наадмын

оролцогчдоос Төв Азийн улс орнуудын Засгийн газар, Эрдэм шинжилгээний байгууллагууд, эрдэмтэн, судлаач, ардын билиг авьяастан, олон нийтэд хандан орчин үеийн хотжих, үйлдвэржих үйл явцын улмаас орших орон зай нь хумигдаж байгаа уг төрөл зүйлийн амьдарч хөгжих чадварыг дээшлүүлэх, хууль эрх зүй, санхүүгийн тогтвортой орчныг бүрдүүлэх, өвлөн уламжлагчдын тоог нэмэгдүүлэх, эдүгээ бадаг мартагдсан туулийн голомтуудыг сэргээх, нэрт туульчдын залгамж үеийг бэлтгэхэд онцгой анхаарч сургалтын олон хэлбэрийн ажил зохиох, фестиваль чуулга уулзалт, симпозиумыг олон улсын хэмжээнд дөрвөн жилийн хугацаанд тогтмол зохион байгуулж хэвшүүлэх, туульчдын болон судлаачдын үйл ажиллагааг дэмжих олон талт арга хэмжээ авах зэрэг зүйлийг тусгасан зөвлөмж гаргасан юм.

Г.Анхсанаа

Соёлын өвийн төвийн үл хөдлөх дурсгал хариуцсан мэргэжилтэн

“ДЭЛ УУЛ”-ЫН ДУРСГАЛЫГ БҮРТГЭН БАРИМТЖУУЛАВ

2011 онд Дэл уулын орчимд ажилласан Соёлын өвийн төвийн бүртгэл судалгааны баг тус газарт оршин буй хадны зургийн орчинд дүн шинжилгээ хийж нэн даруй хамгаалах нь зүйтэй хэмээн үзэж аймгийн музей болон орон нутагтай хамтран хоёр жилд дараалан ажиллав.

Дэл уулын хадны зураг болон түүний орчимын судалгааг анхлан 1960 онд А.П.Оклапников, Д.Дорж нар шинжилж, судалгааны эргэлтэнд оруулжээ. Үүнээс хойш Д.Дорж, Э.А.Новгородова (1975), Т.Санжмятав (1987), Д.Хүүхэнбаатар, Ю.Болдбаатар (1997;1998;2000), Ц.Баттулга (1998;2005), Д.Сүхбаатар, Э.Жигмэддорж (2003; 2006),

Д.Цэвээндорж, Н.Батболд (2003) зэрэг эрдэмтэн судлаачид хадны зураг, бичээс зэргийг судлан шинжилж, эрдэм шинжилгээний

өгүүлэл, нэгэн сэдэвт зохиол бичсэн бол 2005 онд МУИС-ийн түүхийн тэнхимийн багш Д.Сүхбаатар Дэл уулын цогцолбор дурсгалыг тусгайлан судалж “Дэл уулын түүх соёлын дурсгал” хэмээх сургалтын баримтат кино, 2008 онд “Дэл

Дэл уулын хадны зураг

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

2013 оны судалгааны баг

уулын хадны зураг” хэмээх гэрэл зургийн цомог хэвлүүлсэн нь уг дурсгалыг нийтэд таниулсан чухал ажил болсон билээ.

Гэвч сүүлийн жилүүдэд Дэл уул орчимд жил дараалан нүүрлэсэн ган гачиг болон ашигт малтмал олох зорилгоор хууль бусаар газар шорооны ажил хийх зэрэг энэ орчмын түүх, соёлын дурсгалд аюул учруулсаар байна.

2012 онд Соёлын өвийн төв, Дундговь аймгийн музейн хамтарсан баг энэ ажилд шаардагдах хүн хүч, цаг хугацаа, төсөв хөрөнгө, хийгдэх ажлыг оновчтой зөв төлөвлөх, судалгааны ажлыг хэрэгжүүлэх арга зүйг судлах зорилгоор газар дээр нь Дэл уулын орчимд туршиц судалгааны ажлыг хийж гүйцэтгэсэн юм. Энэ ажлын дүр дүнд бид Дэл уулын Өлзийтийн хуудас, баруун Билүүний орчимд 5000 орчим га газар явганаар самналт хайгуул хийж 30 орчим цэгт хадны зургийн шинэ дурсгалыг илрүүлэн тэдгээрийн байршлыг GPS-ээр тогтоож, 1500 орчим гэрэл зургаар баримтжуулав. Мөн төслийн хүрээнд хэрэгжүүлэхээр төлөвлөж буй уран сайхны кино, гэрэл зургийн цомог, интернетэд байршуулах 3D технологи бүхий авто понарамм зэргийг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай бүхий л мэдээллийг хуримтлуулав. Судалгааны баг дурдан буй ажлуудыг төвлөрүүлэн хийх газрыг гурван цэгт зохион байгуулах нь зүйтэй хэмээн үзсэн юм.

2013 онд бид өмнө жил гаргасан төлөвлөгөөний дагуу хадны зургийн нягтрал ихтэй гэж үзсэн Баруун, Зүүн билүүн, Өлзийтийн хуудас гэсэн газруудад ажиллаж 2012 оны хайгуулаар

илрүүлж олж чадаагүй зарим хадны зургийн дүрсэлүүдийг илэрүүлэн баримтжуулах, бичгийн дурсгалуудаас хэв дардас авах үндсэн зорилготой 14 хоногийн хугацаатай ажиллаа. Манай бүрэлдэхүүнд Соёлын өвийн төвийн үл хөдлөх дурсгал хариуцсан мэргэжилтэн Г.Анхсанаа, Т.Эрдэнэцогт, жолооч Б.Эрдэнэчимэг, МУИС-ийн Түрэг судлалын тэнхимийн эрхлэгч, профессор Ц.Баттулга, Дундговь аймгийн музейн ажилтан Б.Рашинхүү, Б.Батхүү, Өлзийт

бичиг, нарийн зураасаар дүрсэлсэн морьтнууд, янгирын дүрснээс дардас авч, дүрс бичлэгээр баримтжуулав.

- Өлзийтийн хуудасны орчимд нэг бичээс байгаа гэсэн (байгаль хамгаалагч Б.Бадрах үзсэн бөгөөд түүний хэлж байгаагаар Монгол бичиг байсан бололтой) сургаар хайгуул хийсэн боловч олсонгүй.

- Өлзийтийн хуудасны орчим байх хоёр тэрэгний зургаас дардас авж, гэрэл зургийг авч, солбицлыг тогтоов.

Бид нийт Монгол, Руни, Хятад

Дэл уулын дардас

сумын байгаль хамгаалагч Б.Бадрах нар оролцсон. Энэ хугацаанд:

- Булаг билүүний арын хаданд орших дөрвөн хэсэг руни бичээс болон түүнээс баруун хойд зүгт орших хадны зургуудаас зарим өвөрмөц дүрслэл, өгүүлэмж бүхий хадны зургаас дардас авж, гэрэл зургаар баримтжуулан, солбицлыг тогтоов.

- Жирмийн худгийн ойролцоо орших шинээр олдсон нэг руни бичгийн дардас авж, гэрэл зургаар баримтжуулан, солбицлыг тогтоов.

- Өлзийтийн хуудсанд орших “32 хүн хөшөөт” хэмээх дөрвөлжин булшны хашлага дээрхи зургуудаас дардас авч, булшны гар зургийг хийж, гэрэл зураг авлаа.

- Зүүн билүүний худгийн орчимд орших эртний хятад бичээс болон түүний хойно байгаа монгол

гурван хэлийн найман хэсэг бичээс болон хадны зургийн 30 орчим дардас, 1200 орчим гэрэл зураг, 20 минутын бичлэг, “32 хүн хөшөөт” хэмээх дөрвөлжин булшны гар зургийг хийж бүх дурсгалуудын GPS-ээр солбицлыг тогтоон газар зүйн мэдээллийн систем (GIS)-д оруулан тэмдэглэж улсын нэгдсэн бүртгэл мэдээллийн санд байршуулав.

Цаашид бид цуглуулсан хэрэглэгдэхүүнээ боловсруулан мэдээллийн сан бүрдүүлэх ажлыг Дэл уул орчимд судалгаа хийсэн эрдэмтэн судлаачидтай хамтран хийхээр төлөвлөн ажиллаж байна.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

С.Чинзориг

Соёлын өвийн төвийн соёлын өвийг хамгаалах, сэргээн засварлах хэлтсийн дарга

“ИХ БУРХАНТ” ЦОГЦОЛБОР ДУРСГАЛЫН СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛААЛТ ҮРГЭЛЖИЛЖ БАЙНА

Соёл, спорт, аялал жуулчлалын сайдын 2013 оны 127 тоот тушаалаар “Их бурхант” цогцолбор дурсгалын сэргээн засварлах ажлыг удирдан зохион байгуулах ажлын хэсгийг шинээр байгуулсан юм.

Уг цогцолбор дурсгалын сэргээн засварлах 2013 оны ажлын төлөвлөгөөнд Гол шүтээн Жигважид Жанрайсэг бурханы сэргээн засварлалтыг үргэлжлүүлэх, зургаан ширхэг Аюуш бурхад, болон гадна талын чулуун хэрмэн хашааг сэргээн засварлах, археологийн малталт судалгаа хийлгэх, сэргээн засварлах ажилд шаардлагатай материал түүхий эдийг бэлтгэх зэрэг ажлуудыг тусгасан билээ.

“Их бурхант” цогцолбор дурсгалыг сэргээн засварлах ажлын эхний үе шатны ажил 2013 оны тавдугаар сарын хориноос долдугаар сарын тавны хооронд, хоёр дахь үе шатны ажил наймдугаар сарын хорины өдрөөс аравдугаар сарын аравны хооронд үргэлжилсэн бөгөөд гол шүтээн Жанрайсэг бурханы лагшины 80%, зургаан Аюуш бурхадын сэргээн засварлалтыг 95 %, гадна талын чулуун хэрмэн хашааны сэргээн засварлалтыг бүрэн хийж гүйцэтгэв.

Одоо хэрмэн хашааны хаалга, дөрвөн булангийн суврагыг шинээр хийх ажлыг Соёл, спорт, аялал жуулчлалын яамтай хамтран 2014 онд хийж гүйцэтгэхээр төлөвлөн ажиллаж байна.

Аюуш бурхадыг сэргээн засварлахын өмнөх байдал

Аюуш бурхадыг сэргээн засварлахын дараах байдал

Гол шүтээн Жигвожид Жанрайсэг бурханы сэргээн засварлалтын ажлын явцаас

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

С.Чинзориг

Соёлын өвийн төвийн соёлын өвийг хамгаалах, сэргээн засварлах
хэлтсийн дарга

Улаан хэрмийн Шороон бумбагарын бунхант булшны ханын зургийг хадгалалт хамгаалах ажлын хүрээнд тус бунхан доторх модон бэхэлгээний мөөгөнцөрийг цэвэрлэх, тархалтыг зогсоох, зургийн гадаргын бохирдлыг цэвэрлэх, мэргэжлийн түвшиний гэрэл зургаар баримтжуулалт хийх, хуулбарлалтын болон хөрсний бүтцийн судалгаа, хад чулууны нурангийг зогсооход тохиромжтой бэхжүүлэгчийг сонгох турших зэрэг ажлуудыг энэ онд үе шаттайгаар хийж гүйцэтгэлээ.

2013 оны гуравдугаар сард Соёл спорт аялал жуулчлалын яамны төрийн нарийн бичгийн дарга Г.Алтангэрэл, Соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн дарга Ц.Цэндсүрэн, Стратеги, бодлого төлөвлөлтийн газрын дарга П.Алтан-Од, мэргэжилтэн Алтанцэцэг, Доктор А.Очир Соёлын өвийн төвийн захирал Г.Энхбат, сэргээн засварлах хэлтсийн дарга С.Чинзориг, сэргээн засварлагч Н. Бат-Эрдэнэ нарын бүрэлдэхүүнтэй баг Улаан хэрмийн Шороон бумбагарын бунхант булшны ханын зургийн өнөөгийн хадгалалтын нөхцөл байдалтай танилцав.

Мөн оны зургаадугаар сард бунханы дотор талд хөрсний нурултын эсрэг хийгдсэн модон бэхэлгээний гадаргад тархсан мөөгөнцөрийн бохирдлыг, 2013 оны 6, 9 сард үүдэвч хэсгийн ханын зургийн гадаргад тархсан цайвар өнгийн давхаргын бохирдлыг цэвэрлэх ажлыг тус тус гүйцэтгэв.

Нийт ханын зургийн

ШОРООН БУМБАГАРЫН БУНХАНТ БУЛШНЫ ХАНЫН ЗУРГИЙН ХАДГАЛАЛТ ХАМГААЛАЛТ

цэвэрлэгээг хуурай болон чийгтэй цэвэрлэгээ гэсэн хоёр үе шаттай хийв.

-Ханын зургийн бохирдолын цэвэрлэгээг бунханы зүүн баруун хөмөгний зургаас эхэлсэн бөгөөд зургийн гадаргад тогтсон сул тоос шорооны мөөгөнцөрийн бохирдлыг зөөлөн үстэй бийрээр дээд хэсгээс доош унагах байдлаар цэвэрлэв.

- Хуурай цэвэрлэгээний дараа цэвэрлэгдээгүй үлдсэн цайвар өнгийн бохирдол толбыг 5 x10 см -ийн хэмжээтэй хяргасан нимгэн муутуу цаасны гадаргад усаар маш бага чийг өгч, чийгтэй цаасыг бохирдолтой гадарга дээр сул даралтаар дарж бохирдлыг усанд уусгах байдлаар цэвэрлэв. Чийгтэй цэвэрлэгээний дараа бохирдол бүрэн арилахгүй байсан бөгөөд зургийн гадаргын чийг багасаж хатах үед эргээд цайралт өгч байв.

Ханын зургийн хуулбарыг 1:1-ийн хэмжээгээр хийх туршилтын ажлыг манай төвийн болон Японы Сайшики Секкей сэргээн засварлах компани хамтарсан баг 2013 оны наймдугаар сард дурсгалт газарт болон Соёлын өвийн төвийн лабораторид хийв.

Бунханы ханын зургийг мэргэжлийн өндөр түвшиний гэрэл зургаар баримтжуулахад хархорум музейтэй хамтарсан Японы мэргэжлийн гэрэл зурагчин Teruzou Sugiyama-г урьж ажиллуулав. Мөн ЮНЕСКО-гоос Итали улсын иргэн хөрс судлалын мэргэжилтэн Клаудио Марготинни тус бунхант булшны хөрсний бүтэц, чулуулагыг судлах, судалгааны ажлын дүгнэлтийг үндэслэн цаашид авах арга хэмжээнд зөвлөгөө өгөхөөр 2013 оны аравдугаар сард ирж ажилласан. Тэрээр дурсгалын өнөөгийн ерөнхий байдалтай танилцаж хаана хэмжилт хийхээ урьдчилсан байдлаар төлөвлөж хөрсний бүтэц, чулуулагт хэд хэдэн

удаа хонгил цооног, бунханы хэсэгт хэмжилт хийсэн мөн бунханы бүтцийн схем зурган дээр үүдэвчнээс эхлэн шавар өнгөлгөөний нуранги үүссэн хэсгүүдээр илэрч гарсан хөрсний чулуун давхаргыг тэмдэглэж, чулууны тогтцын хэвтээ босоо чиглэлийн налуууд луужин ашиглан хэмжилт хийв. Нэгдүгээр хонгилийн дээд хэсгийн ил гарсан чулуулагын чиглэл хэвтээ байсан бол гуравдугаар цооногын баруун ханын чулуулаг налуу чиглэлээр, байсан нь бунханы ханын чулуу газар хөдлөлийн нөлөөгөөр атираажих долгионтой олон чиглэлтэй тогтоцтой болохыг харуулж байв. Бунханы ханын бүхэллэг чулуулаг дээр бөх батын чанарт UCS-төхөөрөмж ашиглан хэмжилт хийсэн боловч шинж чанараас нь шалтгаалан хэмжилтийн үзүүлэлт муу гарч байв. Чулуулагын бүтэц маш хэврэг бутрамтхай, нуранги үүсэх эрсдэл маш өндөр гэж үзсэн. Бунханы нийт чулуулаг хувирмал төрлийн чулуулгаас бүтсэн болохыг тогтоов. Бунханы ханын чулууны гадаргын тэгш бус байдалд хэмжилт хийсэн. Энэ хэмжилтийн график зургийг тусгай программ оруулан үр дүнг тодорхойлдог байна. Бунханы үүдэвчний эхний хонгилын хоёр талд хөрсний дээд хэсэгт газрын чичрхийллэлийн хэмжилтийг Tromino - багаж (дигитал томограф) ашиглан хийж хэмжилтийн үзүүлэлтээр өнгөн хөрсний зузаан нь 3.5м орчим, чулуун давхаргын зузаан 500 орчим метр үргэлжилж байгааг урьдчилсан байдлаар тогтоов. Бунханы ханын чулуу хэдэн хэмийн налуугаас гулсалт үүсэж болохыг тодорхойлох зорилгоор хэмжилт хийхэд, гулсаж байгаа налуу 132-135 орчим байв. Ханын чулуу, өнгөлгөөний шавраас дээж авч дээжийн бүтцийг Итали улсын геологийн лабораторид шинжилж тодорхойлохоор тогтсон.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Д.Нямдорж

Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагч

Ц.Цолмон

Соёлын өвийн төвийн гадаад харилцааны мэргэжилтэн

ГАЛЫН ГЭМТЭЛТЭЙ УРАН ЗУРГУУД АХИН ҮЗЭГЧДИЙН ХҮРТЭЭЛД ОЧЛОО

АНУ-ын Элчин сайдын сангийн тэтгэлэгтэйгээр 2011 оноос хэрэгжижэхэлсэн “Галын гэмтэлтэй уран зургийн сэргээн засварлалт” төслийн хүрээнд Монголын Уран зургийн галерейн галын гэмтэлтэй

Тус үзэсгэлэнгийн нээлтэд Соёл, спорт, аялал жуулчлалын яамны дэд сайд М.Түмэнжаргал, АНУ-аас Монгол Улсад суугаа Онц бөгөөд бүрэн эрхт элчин сайд хатагтай Пайпэр Кэмпбэлл,

Засварын өмнө

Засварын дараа

нийт 24 уран зургийг тус төвийн уран зургийн сэргээн засварлагчид хоёр жилийн хугацаанд сэргээн засварлаж, сэргээн засварласан уран зургийн үзэсгэлэнг 2013 оны дөрөвдүгээр сард Уран зургийн галерейд зохион байгууллаа.

зарим сэргээн засварлагдсан уран зургийн зураачид болон бусад холбогдох хүмүүс оролцсон юм.

Үзэсгэлэнгийн үеэр төслийн ерөнхий танилцуулга, сэргээн засварласан уран зургийн

мэдээлэл, сэргээн засварлалтын арга техник, засварын өмнөх дараах зураг зэргийг багтаасан танилцуулгыг хэвлэж олон нийтэд тараасан. Мөн төслийн талаархи бүхий л мэдээллийг багтаасан www.art-painting.eheritage.mn вэб сайтыг монгол, англи хэл дээр хийж олон нийтэд танилцууллаа.

Хэдийгээр төслийн үргэлжлэх хугацаа дуусгавар болсон ч цаашид галын гэмтэлтэй уран зургийг сэргээн засварлах ажлыг манай төв үргэлжлүүлэн хийх болно.

С.Чинзориг.

Соёлын өвийн төвийн соёлын өвийг хамгаалах, сэргээн засварлах хэлтсийн дарга

ОНОШИЛГООНЫ ТОНОГ ТӨХӨӨРӨМЖ, ТҮҮНИЙ АШИГЛАЛТ

Соёлын өвийн төвөөс 2008 онд санаачилсан “Түүх, соёлын дурсгал, соёлын өвийн оношилгоо судалгааны төхөөрөмж”-төслийг Япон Улсын Засгийн газраас дэмжиж 42,500,000 /дөчин хоёр сая таван зуун мянга/-н иенийн буцалтгүй тусламж үзүүлсэн билээ.

2013 оны дөрөвдүгээр сард Япон улсын “Огава Сэики” компани дараах таван нэр, төрлийн тоног төхөөрөмжийг Соёлын өвийн төвд суурилуулан ажиллагаанд оруулж, тэдгээрийн ашиглалтын талаар тус төвийн мэргэжилтэнүүдэд сургалт зохион байгуулсан. Тэдгээр

төхөөрөмж нь:

Суурин рентген X-Ray Analytical Microscope - XGT-5200, гурван хэмжээст гэрэл зураг авах Portable 3D Digitizer-VIVID, зөөврийн рентген Energy Dispersive X-ray Fluorescence X-MET-7500 (Hand-held type), Гэрлийн микроскоп Polarizing Analytic Microscope, Хэт улаан туяагаар хэмжигч Fourier Transform Infrared Spectroscopy FT - 7200 эдгээр болно.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

2013 онд эдгээр орчин үеийн төхөөрөмжүүдийг ашиглан түүх, соёлын дурсгалыг бүтээсэн материалын судалгааны дараахь ажлууд хийгдэж эхлээд байгаа болно. /Хүснэгт №1/

№	Музейн нэрс	Үзмэрийн нэрс	Хийгдсэн ажил
1	Дүрслэх урлагийн музей	1.Занабазарын өөрийн хөрөг /танка зураг/ 2.Занабазарын эхийн хөрөг / танка зураг / 3.Доржсэмбэ /танка зураг / 4. Гонгор / танка зураг /	Зургийн өнгө будаг, грунтн найрлага тодорхойлох, зургийг бүтээсэн арга техникийн судалгаа
2	Богд хааны ордон музей	1.Богдын малгайн алтан очир, очирын шургааг 2.Модиг /алтан чимэглэл/ 3. Додиг /алтан чимэглэл /	Металлын химийн нэгдлийн найрлага тодорхойлох
3	Дундговь аймгийн музей	Хүрэл эдлэл	Металлын химийн найрлага тодорхойлох
4	Улаан хэрмийн Шороон бумбагарын бунхан	Ханын зургийн өнгө будаг, хөрс чулуу	Ханын зургийн өнгө будаг, зургийн дэвсгэр шавар давхарга, хөрс чулууны найрлага тодорхойлох.
5	Говь-сүмбэр аймгийн Сүмбэр сум	Зараагийн зүүн өврийн хүн чулуу	3 хэмжээст скайнераар зураг авах
6	Монголын Үндэсний музей	Чойрын хүн чулуу	3 хэмжээст скайнераар зураг авах

Хүснэгт №1

С.Чинзориг.

Соёлын өвийн төвийн соёлын өвийг хамгаалах, сэргээн засварлах хэлтсийн дарга

ХҮННҮ ГҮРНИЙ ҮЕИЙН АРХЕОЛОГИЙН ЗАРИМ ОЛДВОРЫГ СЭРГЭЭСЭН НЬ

Архангай аймгийн Өндөр-улаан сумын нутаг Гол мод -2 хүннү язгууртны булшийг 2011 онд “Улаанбаатар” их сургуулийн эрдэмтэд судлаачдын баг археологийн малталт хийн судалжээ. 2013 онд тус булшнаас гарсан 20 ширхэг археологийн олдвор сэргээн засварлах ажлыг эхлүүлээд байна. Засварласан олдворуудыг бүтээсэн материалын төрлөөр ангилж үзвэл, алт 3, мөнгө 2, хүрэл 12, төмөр 3 ширхэг байв. Олдворуудын гэмтэл бохирдлын гол хүчин зүйлсүүд нь хөрсний чийг, эрдэс болон органик эрдэс нэгдлүүдийн нөлөөллөөр урвалд орж задралт явагдсан, галын улмаас үүссэн тортог түлэгдэлт үүссэн, хөрс шорооны хүнд даралтаас шалтгаалан хэлбэр дүрсийн эвдрэл, гажилт гарсан болно. Сэргээн засварлах ажлыг төмөрлөгийн гадна болон дотор хэсэгт шингэсэн бохирдлыг цэвэрлэх, бэхжүүлж тогтворжуулалт хийх, хэлбэр дүрсийн эвдрэл, гажилтыг сэргээн засварлах гэсэн дараалалаар хийв.

Домгийн шувууны дүрслэлтэй алтан чимэглэл

Сэргээн засварлалтын өмнөх байдал

Сэргээн засварлах ажлын дараа

Б.Алтансүх.

Соёлын өвийн төвийн програмист

РАШААН ХАДНЫ ДУРСГАЛ ДИЖИТАЛ ХЭЛБЭРТ ШИЛЖСЭЭР

Хэнтий аймгийн Батширээт сумын нутаг Биндэр уулын зүүн урд хормойд байх Рашаан хадны дурсгал нь палеолитын үеэс эхлэн дундад зууны үеийг хүртэлх олон төрлийн бичээс, тамга тэмдгийн дурсгал бүхий археологийн цогцолбор дурсгал юм. Энэхүү дурсгалыг бүртгэн баримтжуулах, судлан шинжлэх, сэргээн засварлах ажлыг Соёлын өвийн төв гадаад болон дотоодын судалгааны байгууллагуудтай хамтран хийж байна. 2013 оны тухайд Рашаан хадны дурсгалыг 3D лазер сканнераар хэмжих ажлыг хийлээ. Судалгааны ажлын бүрэлдэхүүнд тус төвийн мэргэжилтэн Б.Алтансүх, П.Чинбат, Японы судлаач Ямагучи Хироши, Абей Рай нар ажиллалаа.

FARO Focus 3D лазер сканнераар дурсгалын эргэн тойрныг ерөнхийд нь, VIVID 9i 3D лазер сканнераар хадны зураг, бичээс, сийлмэл тамга тэмдэг зэргийг өндөр нарийвчлалтайгаар сканнердаж авлаа. Энэ хоёр төрлийн цэгэн үүл (Point Cloud) мэдээллийг дараагийн шатанд тусгай програм хангамж ашиглан нэгтгэж 3D дижитал загвар боловсруулах юм.

3D лазер хэмжилтийг 2 төрлийн сканнер ашиглан хийлээ.

FARO Focus 3D лазер сканнер

Том талбайтай объектыг лазераар хэмжиж 3D загвар боловсруулах зориулалттай төхөөрөмж

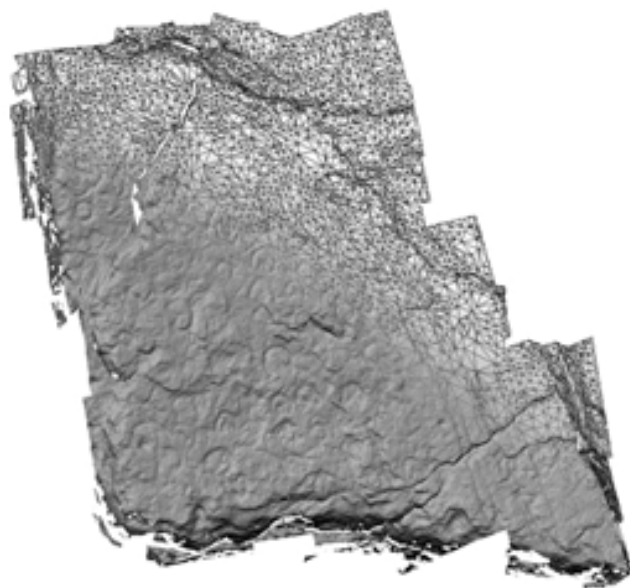
VIVID 9i 3D лазер сканнер

Дунд болон жижиг хэмжээтэй объектыг лазераар хэмжиж 3D загвар боловсруулах зориулалттай төхөөрөмж

Тамга тэмдгийн дурсгал бүхий хавтан чулууг өндөр нарийвчлалтай сканнераар хэмжиж байгаа нь

Хавтан чулуун 3D дижитал загвар боловсруулж байгаа нь

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

Б.Алтансүх

Соёлын өвийн төвийн програмист

ХҮН ЧУЛУУН ХӨШӨӨ ДИЖИТАЛ ХЭЛБЭРТ ШИЛЖЛЭЭ

Олон жил налуу байсны улмаас цууралт үүсч дундуураа хугарах аюултай болсон нэгэн хүн чулууг босгох, түүний дэргэд гантиг чулуун танилцуулга самбар байрлуулах, тусгай зориулалтын лазер сканнераар хэмжиж 3D дижитал загвар боловсруулах ажлыг Говьсүмбэр аймгийн Боржигон өв музейн санаачлага, аймгийн ЗДТГазрын санхүүжилтээр Соёлын өвийн төв 2013 оны 6-р сард хийж гүйцэтгэлээ.

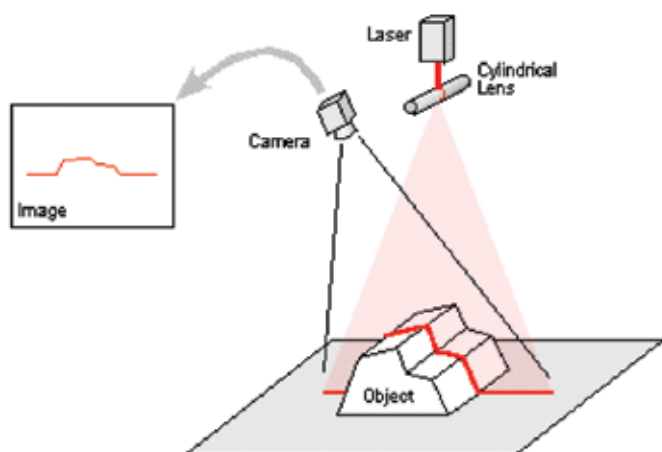
1. Зараагийн зүүн өврийн хүн чулуу

Говьсүмбэр аймгийн төв Чойр хотоос зүүн хойш 45 орчим км-т Бага Сансар уулын хойд хөндий, Зараагийн зүүн өвөр гэх газар эртний Түрэгийн үеийн тахилын онгон бий. Энд нэг хүн чулуу, цэцгэн хээ бүхий тахилын онгоны хавтан чулуу болон зүүн тийш цуварсан зэл чулууд байдаг.

2. 3D лазер сканнер, түүний ажиллах зарчим

Хэмжилтийн ажилд VIVID 9i 3D лазер сканнер ашигласан. Энэ 3D сканнер жижиг болон дунд хэмжээний объектыг сканнердах зориулалттай бөгөөд теле (Tele), дундын (Middle), өргөн өнцгийн (Wide) гэсэн гурван төрлийн линзээс сонгон ашиглаж болдог. Хүн чулууны хэмжилтийн ажилд дундын линзийг сонгож ашиглав. Энэ линзээр нэг удаагийн хэмжилтээр 165x124 мм-ээс 823x618 мм-ийн хэмжээтэй гадаргыг хэмжиж болно.

Энэ төхөөрөмж өөрөөс лазерын гэрэл гаргаж объект дээр тусгаад тэндээс ойж ирсэн гэрлийг мэдрэгч дээр хүлээн авч, зай тодорхойлох гурвалжны аргаар (triangulation) объектын гадарга хүртэлх зайг тодорхойлно. Мөн өнгөний мэдээллийг мэдрэгч дээр хүлээн авна.

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

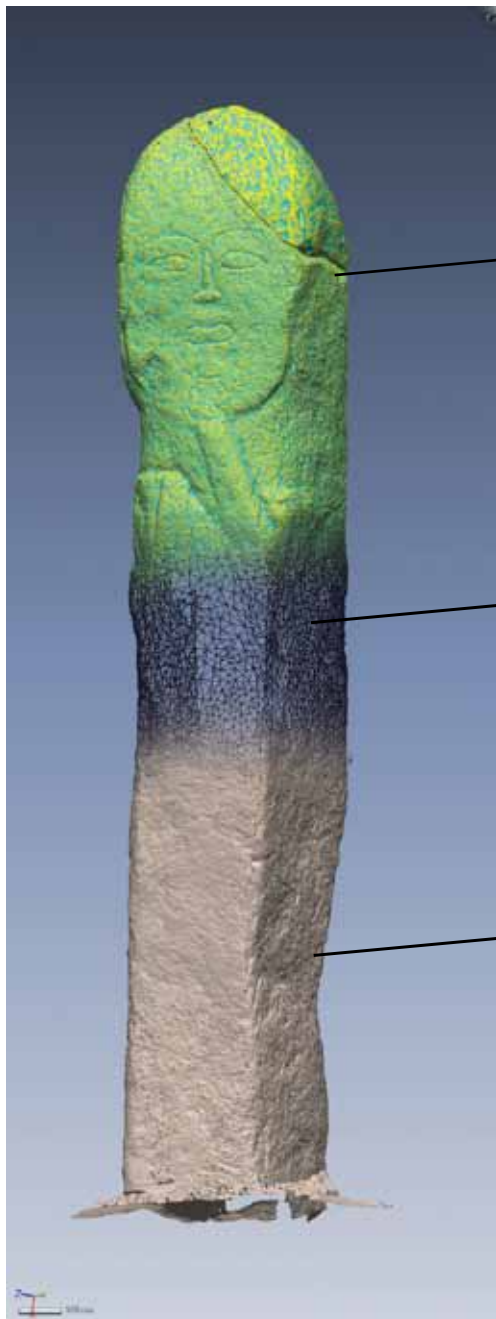
3. 3D хэмжилтийн ажил

Хэмжилтийн ажлыг програмист Б.Алтансүх ахалж, П.Чинбат, Ж.Даваацэрэн, Б.Бундхорол, Д.Нямдорж нарын мэргэжилтнүүд хамтран хийж гүйцэтгэлээ. Лазерын гэрлийн хүч нарны гэрэлд сарниж хүч нь буурдаг тул нарны шууд тусгалаас халхалсан сүүдрэвч хэрэгтэй болдог. Ажиллах нөхцөлөө бүрдүүлсний дараа 3D хэмжилтийг хүн чулууны толгой хэсгээс эхлэн нэгэн жигд талбайгаар хөөж хийв. Тусгай програм хангамж ашиглан хэмжилтийн мэдээллийг компьютерт оруулан хадгална.

4. Хүн чулууны 3D дижитал загвар

Хээрийн судалгаагаар цуглуулсан лазер хэмжилтийн мэдээллийг лабораторид өндөр хүчин чадал бүхий компьютерт тусгай програм хангамж ашиглан нэгтгэн боловсруулна.

Цэгэн үүл (Point cloud)

X, Y, Z тэнхлэг дээр 15 сая цэгийн мэдээлэл цуглуулан хадгалсан байна.

Торлог (Mesh)

Хамгийн ойр байрлах гурван цэгийг хооронд нь холбож гурвалжин үүсгэж торлог бий болгох замаар гадарга бий болгоно.

3D загвар (3D model)

Үүссэн торлог дээр өнгөний мэдээллийг нэмж 3D дижитал загвар бэлэн болно. Энэхүү загвараа хэрхэн ашиглахаас хамаарч мэдээллийн хэмжээг их, багаар тохируулан экспортлож болно.

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

5. Хүн чулууны анхны төрхийг сэргээн загварчлав

Хүн чулууны дэргэдээс олон жилийн өмнө хагарч унасан түүний толгойн хэсгийн чулууг олж 3D сканнердаж компьютерт оруулснаар түүний анхны төрхийг нь сэргээн загварчлах боломжтой болов.

6. 3D дижитал загвар олны хүртээл боллоо

Хүн чулууны 3D дижитал загвар нь Говьсүмбэр аймгийн нутаг дахь түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын шинэ touchscreen виртуал үзмэрийн мэдээллийн санд орж Боржигон өв музейн үзэгчдийн хүртээл боллоо.

Б.Алтансүх

Соёлын өвийн төвийн програмист

ДҮРСЛЭХ УРЛАГИЙН МУЗЕЙН АУДИО ХӨТӨЧТЭЙ БОЛЛОО

Музейн үйлчилгээний чанарын нэгэн чухал үзүүлэлт нь үзмэрийн тайлбарын үйлчилгээ байдаг. Музейн үзмэрийн тайлбарын үйлчилгээ

боловсронгүй болгох нэг шийдэл нь аудио хөтчийн систем юм. Аудио

хөтчийн системийг нэвтрүүлснээр дараах боломжууд бий болно.

МУЗЕЙД:

Хөтөч, тайлбарлагчийн орон тоо хэмнэх

Олон хэлний сонголт бүхий аудио хөтчийн системийг музейд нэвтрүүлснээр олон хэлтэй, олон тооны хөтөч, тайлбарлагч шаардлагагүй болно. Ялангуяа жуулчны буюу зуны улиралд эрс нэмэгддэг тайлбарлагчийн ажлын ачааллыг бууруулж музейн бусад ажилдаа төвлөрөх боломжийг олгоно.

Үзмэрийн олон талт тайлбарын үйлчилгээг санал болгох

Бага насны хүүхэд, гадаад дотоодын үзэгч болон мэргэжлийн оюутан, судлаачдын сонирхлын түвшинд тохирсон олон талт тайлбарын үйлчилгээг санал болгох боломжийг олгоно.

Үзмэрийн тайлбарын үйлчилгээний чанар нэмэгдэнэ.

Тайлбарлагчийн ур чадвар, хэлний түвшин зэргээс үл хамааран үзмэрийн тайлбарын үйлчилгээг уян хатан, чанартай хүргэснээр үзэгчдийн сэтгэл ханамжийг нэмэгдүүлнэ.

ҮЗЭГЧДЭД:**Зөвхөн өөрийн сонирхсон үзмэрийг шимтэн сонирхох боломж бий болно.**

Хөтөч тайлбарлагч болон хамт яваа группынхэнээсээ үл хамааран зөвхөн өөрийн сонирхож буй үзмэрийн дэлгэрэнгүй тайлбарыг сонсон тухайн үзмэрийг шимтэн сонирхох боломжтой болно.

Энэ төрлийн үйлчилгээ олон улсад нэвтрээд нилээд удаж байгаа боловч монголын музейнүүдэд нэвтрээд 2-3 жил болж байна. Одоогоор Монголын үндэсний музей, Чойжин ламын сүм музей, хамгийн сүүлд 2013 онд Занабазарын нэрэмжит Дүрслэх урлагийн музей аудио хөтчийн системийг нэвтрүүлээд байна.

Үүнээс Дүрслэх урлагийн музейн аудио хөтчийн систем өргөн цар хүрээг хамарснаараа бусад музейгээс онцлогтой. Энэхүү аудио хөтөч нь 162 нэгж үзмэрийн дэлгэрэнгүй мэдээлэл бүхий англи, монгол хэл дээр нийт 18 цагийн аудио тайлбартай.

Энэ төслийг Голландын хун тайж Клаусын сан санхүүжүүлж, Дүрслэх урлагийн музейн хамт олны хүч хөдөлмөрөөр хэрэгжсэн юм. Төслийн зөвлөхөөр Соёлын өвийн төвийн програмист Б.Алтансүх ажиллалаа.

Цаашид аудио хөтөчийн систем суурилуулахаар төлөвлөж буй музейнүүдэд зориулж энэхүү төслийг хэрэгжүүлсэн үе шат, анхаарах шаардлагатай зүйлсийг зөвлөмж болгон хүргэж байна.

Төсөл хэрэгжүүлэх үе шат:**Техникийн шийдлийг оновчтой сонгоход анхаарах зүйлс:****1. Чанар**

Музейд зориулсан аудио хөтчийн систем үйлдвэрлэгч гадаадын олон компаниуд бий. Тэдгээрийн техникийн шийдэл, чанар болон үнэ нь харилцан адилгүй байдаг. Ямар ч төрлийн систем сонгосон хамгийн чухал анхаарах үзүүлэлт нь чанар байх ёстой. Учир нь аудио хөтөч тоглуулагч олон жил ашиглагдахдаа олон ч үзэгчийн гар дамжина гэдгийг санах хэрэгтэй. Хөгшин, залуу, хөнгөн хуумгай гээд хэний ч гарын аясыг даах чанартай байх нь чухал. Аудио хөтөч хөнгөн, авсаархан байх нь тийм ч чухал биш. Учир нь энэ бол өдөр тутмын хэрэглээний гар утас биш. Харин ч гарт барьцтай, биетэй байх нь чухал.

2. Хэрэглэхэд хялбар байдал

Ямар ч түвшний хэрэглэгчдэд ойлгомжтой, энгийн ажиллагаатай байх нь аудио хөтчийн нэгэн чухал үзүүлэлт юм.

3. Агуулга удирдах боломж

Үзмэрийн тайлбар, хэлний сонголт болон бусад мэдээллийг музей өөрөө хүссэн үедээ удирдах боломжтой байх нь чухал. Ихэнх аудио хөтчийн системүүд тусгай програм хангамжтай байх бөгөөд энэ програмаар аудио хөтчийн мэдээллийг удирдах боломжтой байдаг.

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

Б.Мягмарсүрэн

Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагч

АРХИВ, НОМЫН САН, МУЗЕЙН АЮУЛ ОСЛЫН
ҮЕД ЯАРАЛТАЙ АВАХ АРГА ХЭМЖЭЭ

1.1. Гал түймэр

АГУУЛГА

- Ослын шалтгаан болон үүсэх хохирол
- Урьдчилан сэргийлэх
- Гэнэтийн ослын үед яаралтай авах арга хэмжээ

Шалтгаан	Үүсэх хохирол
Аянга цахилгаан Хүний санаатай үйл ажиллагаа Тог цахилгаан (алгуур үүсэх гал) Нарны гэрэл /томруулдаг шил/	- Хэсэгчлэн шатаж үгүй болох - Устаж үгүй болох - хөө, утаа тортог болох Гал унтраах уснаас үүсэн гарах хохирол - хөгцрөх - хэлбэр дүрсээ алдах

1.2. Ус

Шалтгаан	Үүсэх хохирол
Үер Бороо Усны хоолойн гэмтэл (сантехник) Агааржуулалтын төхөөрөмж	- Чийг авснаас хөөж, үрчийж хэлбэр дүрсээ алдах - Хөгц - Ус чийг авснаас шарлах, шар хүрээ тогтох, өнгө будаг нүүх - Зэв

1.3 Газар хөдлөлт хөрсний нуралт

Шалтгаан	Үүсэх хохирол
Байгалийн Хүний үйл ажиллагаа Механик гэмтэл Үер усны хохирол Тоос, шороо/Бохирдол	- Салхи шуурга - Дайн

2. Урьдчилан сэргийлэх

- Барилга байгууламж, тоног төхөөрөмж, баглаа боодол
- Гэнэтийн ослын үед авах яаралтай арга хэмжээний төлөвлөлт

2.1. Барилга байгууламж, тоног төхөөрөмж, баглаа боодол

2.1.1. Барилга байгууламжийн байршил

- Үер, хөрсний нуралт болон бусад байгалийн гамшигт өртхөөргүй байх
- Орчин тойронд нь галын болон тэсэрч дэлбэрэх байгууламж, үйлдвэр, аж ахуйн нэгж байрлаагүй байх (ж: шатахуун түгээгүүр)
- Гал унтраах ангийн ойролцоо байх

2.1.2. Барилга байгууламжийн аюулгүй байдал

- Номын архив, сан хөмрөгийн хаалгыг ямагт хаалттай байлгах (нийтийн үйлчилгээний танхим руу орох хаалга түгжээтэй байх)
- Номын архив, сан хөмрөгт орох ба тус өрөөний түлхүүр эзэмших зэргийг журамлах
- Барилгыг гадны халдлага, хулгай, дээрэм болон бусад гадны нөлөөллөөс учирч болох аюулаас хамгаалсан хашаа, тор, харуул хамгаалалттай болгох
- Орох хаалганы тоог хязгаарлах, аюул ослын үед гарах гарц хангалттай эсэхэд анхаарах

2.1.3. Өрөөний хуваарилалт

- Номын фонд, музейн сан хөмрөгийг ажилчдын өрөө (албан контор бусад зориулалтын ажлын өрөө) болон нийтийн үйлчилгээний хэсгээс тусгаарлах (галын хэрэгсэл)
- Ном, хэвлэмэл зүйлсийг барилгын аль болох тусгаарлагдмал хаалттай хэсэгт байрлуулах, боломжтой бол гал түймэрт тэсвэртэй ханаар тусгаарлах
- Цахилгаан, хий болон ус дамжуулах төхөөрөмжүүдийг номын фонд болон сан хөмрөгийн гадна талд тусгаарлан байрлуулах

2.1.4. Гал түймрээс хамгаалах

- Галд тэсвэртэй хаалга, шал болон дээвэр
- Галд үл шатах, гал түймрийн үед аюултай бодис үл ялгаруулагч барилгын материал ашиглах
- Галаас тусгаарлагч хаалга

- Гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх болон утаа мэдрэгч автомат болон гар төхөөрөмж
- Утаа зайлуулагч
- Аль болох гал унтраах усан төхөөрөмж байрлуулахгүй байх, боломжтой бол ус шүршигч, уур гаргагч төхөөрөмж байрлуулах
- Автомат гал унтраагуур (уур гаргагч төхөөрөмж), CO2 ямагт бэлэн байлгах
- Зөөврийн гал унтраагуур гол хэсэгт болон шууд хүрэхүйц ил газар хангалттай тоогоор байршуулах
- Содтой нунтаг болон хөөсөн унтраагуур эсвэл нүүрсний давхар исэл гэх мэт хийн унтраагуур архивын нөхцөлд тохиромжгүй
- Гал унтраах бүтээлэг

2.1.5. Уснаас хамгаалах

- Ус дамжуулах хоолойг номын фонд болон сан хөмрөгийн өрөөнд байршуулахаас зайлсхийх
- Ус дамжуулах хоолойг аль болох зайтай газар байршуулах
- Бүх ус дамжуулагч хоолойг (усаар халаах халаалтын төхөөрөмжүүдийг мөн адил) тогтмол хяналтанд байлгах
- Усны нэгдсэн хаалтыг шууд хүрэхүйц газар байрлуулж ажиллагаатай эсэхийг байнга шалгаж байх

2.1.6 Өрөөнүүдийн хэрэгсэл, тоног төхөөрөмж

- Номын архив, сан хөмрөгийн өрөөнд галын аюултай техник хэрэгсэл байршуулахгүй байх (ж: халуун уураар үлээгч, ус буцалгагч, кофе чанагч, богино долгионы зуух гм.)
- Явахдаа хувилагч, ширээний гэрэл, компьютер, хэвлэгч зэрэг цахилгаан хэрэгслийг ямагт цахилгаан үүсгүүрээс салгаж байх
- Өрөөнөөс гарахдаа гэрлийг ямагт унтрааж байх ("Гэрлээ унтраа!" гэсэн сануулга өлгөх)
- Сан хөмрөгийн өрөөнд зөвхөн үзмэр хадгалах, гаргаж авах, байрлуулахад шаардлагатай хэрэгсэл байршуулах (өрөөнд байнга ажиллах ажлын байр байршуулахгүй, гарах гарцыг ямагт чөлөөтэй байлгах)
- Бүх тавилга шатдаггүй, гал түймрийн үед ямар нэг хорт бодис ялгаруулдаггүй материалаар хийгдсэн байх (модон тавиурын оронд төмөр тавиур гм.)
- Тавиур зэрэг тавилгыг сонгохдоо үер усны аюулын үед хэр зэрэг тохиромжтойг анхаарах (модон биш тавиур, ус чийгэнд амархан гэмтэхээргүй цоож, түгжээ)

2.1.7.Сав, баглаа боодол

- Сав, баглаа боодол нь архивын материалуудыг зөвхөн гал түймрийн гэх мэт осол аюулаас хамгаалаад зогсохгүй мөн дараах зүйлсээс сэргийлнэ. Үүнд:

механик гэмтлүүд

гэрэл

бохирдол

бичил биет хортон шавьж

эмх цэгц, дэс дараа алдагдах

хэсэгчилэн алга болох

чийг болон цаг агаарын өөрчлөлт

Архивын зузаан картон хайрцагнууд гал түймрээс үүсэн гарах хохирлыг тодорхой хэмжээгээр

багасгана. (баглаа боодолгүй материалыг бодвол гал хурдан авалцахгүй)

Сав баглаа боодол нь мөн гал түймрийн үед гал унтраах нунтаг, ус болон хөө тортогноос хамгаална.

Хайрцаг, савнууд нь мөн ослын болон аврах ажиллагааны үед нүүлгэн шилжүүлэх ажлыг хөнгөвчилнө.

2.1.8. Мэдээллийг хадгалах

- Хамгаалах аргачлалыг баримтжуулах (дүрс бичлэг хийх)
- Хамгаалалтын тунгалаг хальсыг тусгайлан найдвартай хадгалах

2.2. Гэнэтийн ослын үед авах яаралтай арга хэмжээний төлөвлөлт

2.2.1. Мэдээлэл цуглуулах

- Барилга, байгууламж, өрөөнүүдийг шалгах, ослын боломжит эх үүсвэрийг хайх
- Байгууламжийн зохион байгуулалт, техник хэрэгслийн талаар баримт бэлтгэх, (цахилгаан угсралтын зураг, техник хэрэгслийн байрлал, ослын гарцны зураг, өрөөнүүдийн байршил гм.) хоёр тусдаа найдвартай газар хадгалах
- Гал унтраах болон аврах алба, нүүлгэн шилжүүлэх алба, хөргөх байгууламж, яаралтай үед ашиглах түр архив болон бусад шаардлагатай үйлчилгээний газрын хаяг, шууд харьцах хүмүүсийн утас зэргийн

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

жагсаалт гаргах

2.2.2. Холбоо тогтоох

- Гал унтраах алба
- Түр архив
- Нүүлгэн шилжүүлэх алба
- Яаралтай үед хамтран ажиллах түншүүд: Техникийн тусламжийн байгууллага, арми болон орон нутгийн бусад байгууллагууд

2.2.3. Мэдээлэл дамжуулах болон ажиллагааны явцыг турших

- Ажиллагсдад ослоос сэргийлэх болон гэнэтийн ослын үед ажиллах арга ажиллагааны талаар тогтмол сургалт явуулах
- Гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх талаар гал унтраах албатай хамтарсан тогтмол бэлтгэл сургуульалт зохион байгуулах
- Гал унтраах хэрэгсэл, утаа зайлуулагч болон ослын дохиоллын төхөөрөмжүүдийг хэрхэн ашиглах, ажилуулах зааварчилгаа гаргах
- Гарын авлага, тараах материал бэлтгэх

2.2.4. Ажиллагааны явцыг төлөвлөх (гэнэтийн ажиллагааны төлөвлөлт)

- Гэнэтийн ажиллагааны төлөвлөгөөнд (гэнэтийн ажиллагааны тухай самбар) нь гэнэтийн ослын үед хэнд, ямар дэс дараагаар, хаана мэдээлэл өгөх талаар тусгасан байна.
- Гал унтраах алба, аврах алба, эмнэлэгийн түргэн тусламжийн утасны дугаар
- Гэнэтийн ослын үед нэн түрүүн мэдэгдэх шаардлагатай хүмүүсийн нэр, албаны болон хувийн утасны дугаар (гар утас, шаардлагатай бол гэрийн хаяг)
- Хамтран ажиллах байгууллагуудын шууд харилцах албан тушаалтны нэр, утасны дугаар
- Гэнэтийн ажиллагааны төлөвлөгөөг олон газар, шууд нүдэнд тусахуйц газар хангалттай тоогоор байршуулах
- Гэнэтийн ажиллагааны төлөвлөгөөг тогтмол (жилд дор хаяж нэг удаа) шалгаж мэдээллийг шинэчлэх (жш: утасны дугаар)

2.2.5. Багаж хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжийг бэлтгэх

- Нэн тэргүүн шаардлагатай материал, багаж хэрэгсэл
 - Ослын үед нэн түрүүн олох боломжгүй тухайн байгууллагын хэрэгцээнд байхгүй материалуудыг цуглуулах (худалдан авах, авч ирэх, бусдаас түр зээлэх)
 - Материалуудын ашиглаж болох эсэхийг болон хадгалалт хамгаалалтыг тогтмол шалгаж байх, шаардлагатай бол солих (ж: хуванцар материал болон бичгийн хэрэгсэл)
- Гэнэтийн ослын үед авах яаралтай арга хэмжээний төлөвлөлт

2.2.1. Мэдээлэл цуглуулах

- Барилга, байгууламж, өрөөнүүдийг шалгах, ослын боломжит эх үүсвэрийг хайх
- Байгууламжын зохион байгуулалт, техник хэрэгсэлийн талаар баримт бэлтгэх, (цахилгаан угсралтын зураг, техник хэрэгсэлийн байрлал, ослын гарсны зураг, өрөөнүүдийн байршил г.м.) хоёр тусдаа найдвартай газар хадгалах
- Гал унтраах болон аврах алба, нүүлгэн шилжүүлэх алба, хөргөх байгууламж, яаралтай үед ашиглах түр архив болон бусад шаардлагатай үйлчилгээний газрын хаяг, шууд харьцах хүмүүсийн утас зэргийн жагсаалт гаргах

2.2.2. Холбоо тогтоох

- Гал унтраах алба
- Түр архив
- Нүүлгэн шилжүүлэх алба
- Яаралтай үед хамтран ажиллах түншүүд: Техникийн тусламжийн байгууллага, арми болон орон нутгийн бусад байгууллагууд

2.2.3. Мэдээлэл дамжуулах болон ажиллагааны явцыг турших

- Ажиллагсдад ослоос сэргийлэх болон гэнэтийн ослын үед ажиллах арга ажиллагааны талаар тогтмол сургалт явуулах
- Гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх талаар гал унтраах албатай хамтарсан тогтмол бэлтгэл сургуулилт зохион байгуулах

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

- Гал унтраах хэрэгсэл, утаа зайлуулагч болон ослын дохиоллын төхөөрөмжүүдийг хэрхэн ашиглах, ажиллуулах зааварчилгаа гаргах
- Гарын авлага, тараах материал бэлтгэх

2.2.4. Ажиллагааны явцыг төлөвлөх (гэнэтийн ажиллагааны төлөвлөлт)

- Гэнэтийн ажиллагааны төлөвлөгөөнд (гэнэтийн ажиллагааны тухай самбар) нь гэнэтийн ослын үед хэнд, ямар дэс дараагаар, хаана мэдээлэл өгөх талаар тусгасан байна.
- Гал унтраах алба, аврах алба, эмнэлэгийн түргэн тусламжийн утасны дугаар
- Гэнэтийн ослын үед нэн түрүүн мэдэгдэх шаардлагатай хүмүүсийн нэр, албаны болон хувийн утасны дугаар (гар утас, шаардлагатай бол гэрийн хаяг)
- Хамтран ажиллах байгууллагуудын шууд харилцах албан тушаалтны нэр, утасны дугаар
- Гэнэтийн ажиллагааны төлөвлөгөөг олон газар, шууд нүдэнд тусахуйц газар хангалттай тоогоор байршуулах
- Гэнэтийн ажиллагааны төлөвлөгөөг тогтмол (жилд дор хаяж нэг удаа) шалгаж мэдээллийг шинэчлэх (ж: утасны дугаар)

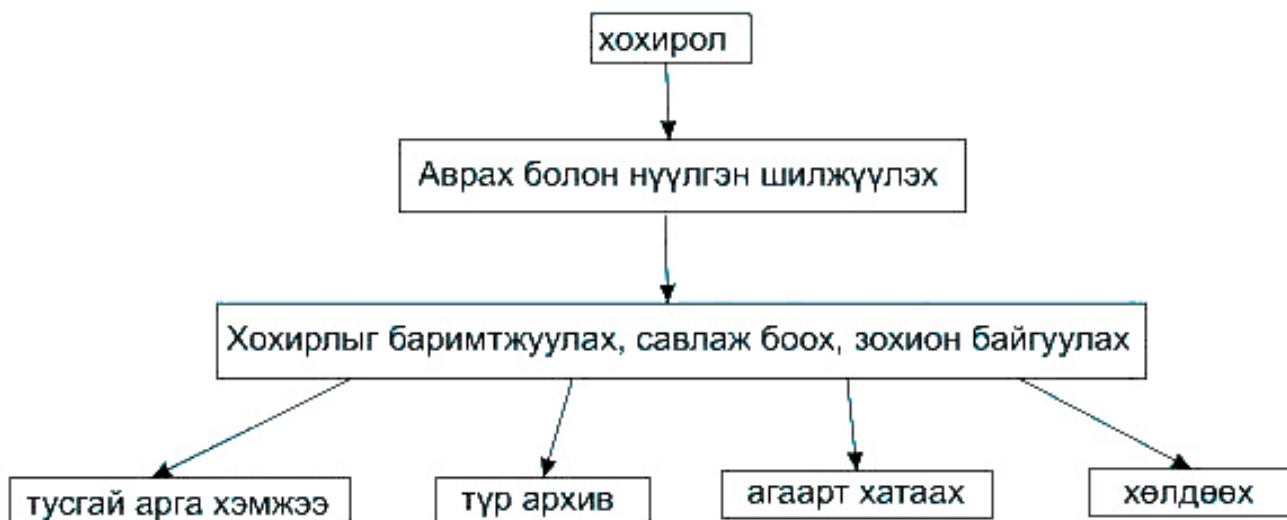
2.2.5. Багаж хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжийг бэлтгэх

- Нэн тэргүүн шаардлагатай материал, багаж хэрэгсэл
- Ослын үед нэн түрүүн олох боломжгүй тухайн байгууллагын хэрэгцээнд байхгүй материалуудыг цуглуулах (худалдан авах, авч ирэх, бусдаас түр зээлэх)
- Материалуудын ашиглаж болох эсэхийг болон хадгалалт хамгаалалтыг тогтмол шалгаж байх, шаардлагатай бол солих (ж: хуванцар материал болон бичгийн хэрэгсэл)

Гэнэтийн ослын эхэнд нэн тэргүүн авах арга хэмжээ

1. Гэнэтийн ослыг тогтоох
2. Гэнэтийн ослын үед ажиллах хариуцлагатан ослын нөхцөл байдлын талаар дүгнэлт гаргах
3. Түгшүүр зарлах
4. Тусламжийн болон аврах албаны зааварчилгаа
5. Ослын үеийн үйл ажиллагаа
6. Гарч болох хохирлыг урьдчилан тооцоолох
7. Аврах ажиллагаанд бэлтгэх
8. Шаардлагатай хэрэгсэл, материал бэлтгэх
9. Гэмтсэн материалуудыг тусгаарлаж аюулгүй болгох яаралтай арга хэмжээ авах
10. Бага зэргийн усанд автсан зүйлсийг хамгаалах яаралтай арга хэмжээ авах

Гэнэтийн ослын үед авах арга хэмжээ

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Гал түймэр гарвал:

- Бага зэргийн галын өөрсдөө унтраах (бүтээлэг, гал унтрах нунтаг)
- Ослын орчинд байж болохгүй! Хүний амь юунаас ч үнэтэй!

Түймрийн дараа :

- Түймэрт өртсөн өрөөг эрчимтэй агааржуулах;
- Бага зэргийн хөө тортогонд дарагдсан үзмэр, ном, хэвлэмэл материалыг тоос сорогчоор соруулах;
- Өрөөг хуурайшуулах;
- Өрөөний хэмийг нэмэгдүүлж болохгүй! Хөгц үүсэх аюултай!
- Өрөөний чийгшил 60-70 % байхад хөгц үрждэг!
- Агаарын солилцоо!
- Цаг агаар болон агаарын чийгшил хэмжигч байршуулах;
- Гаднах агаарын чийгшил өрөөн доторхоос бага байгаа тохиолдолд өрөөг агааржуулах;
- Өрөөг хуурайшуулагч болон агааржуулагч төхөөрөмж тавих;
- Чийгтэй эд зүйлсийг (ж: тавилга) өрөөнөөс гаргах;
- Хөгц тогтох хугацаа: 48 цаг

Чийг авсан үзмэр, ном хэвлэлийг хатаах

- Ном хэвлэлийг дэлгэн;
- Хэсэг хэсгээр дэлгэн тавин;
- Үс хатаагч, ус амархан шингээгч материалууд (цаас) ашиглан хатаах;

Хөгц үүссэн тохиолдолд яах вэ?

- Хөгц үүссэн орчинд орж ажиллах тохиолдолд заавал амьсгалын замын хамгаалалтын маск зүүх, хамгаалалтын хувцас өмсөх хэрэгтэй
- Бактер агаарын урсгалд дургуй тул байнга агаарын солилцоо хийж байх хэрэгтэй
- Хөгц үржих таатай нөхцөл нь 25°-30° дулаан орчин тул тухайн орчины то-г өсгөж 50о-60о хүргэвэл хөгцний үржил зогсоно. Мөн эсэргээрээ -20о хүртэл буулгаж хөлдөөхөд үржил зогсоно.
- Ион болон Гамма туяагаар шарж ариутгаж болно
- Хөгц үүссэн эд зүйлсийг бусдаас салган холдуулж ангилах;
- Хатаах, хөлдөөх ;
- Мэргэжлийн байгууллагад хандах;

Д.Нарантуяа

Соёлын өвийн төвийн биет соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн дарга

ТҮҮХ, СОЁЛЫН ХОСГҮЙ ҮНЭТ ДУРСГАЛТ ЗҮЙЛ ШИНЭЭР НЭМЖ БАТЛАГДЛАА

Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулийн тавдугаар зүйлд заасны дагуу түүх соёлын дурсгалт зүйлийг зэрэглэлд хамруулах асуудлыг 1995 оноос эхлэн хэрэгжүүлж байгаа билээ.

Хуулинд зааснаар түүх соёлын дурсгалыг түүх, соёл, шинжлэх ухааны ач холбогдлыг харгалзан “хосгүй үнэт”, “үнэт”, “ердийн” зэрэглэх ба энэхүү ажлыг яамны дэргэдэх Мэргэжлийн зөвлөл зохион байгуулан ажилладаг.

Монгол Улсын Засгийн газрын 2013 оны 6 дугаар сарын 26-ны өдрийн 227 тоот тогтоолоор Монголын Үндэсний музей, Богд хааны ордон музей, Чойжин ламын

сүм музей, Эрдэнэ зуу музей, Хархорум музей, Уран зургийн галерей, Монгол цэргийн музей, Архангай, Говь-Алтай, Дорноговь, Сүхбаатар, Төв, Хэнтий зэрэг аймгийн музейн сан хөмрөг дэх түүх, археологи, угсаатны зүй, орчин үеийн дүрслэх урлагийн болон шашны холбогдолтой шилдэг үзмэрүүдийн дээжисээс 22 дурсгал шинээр түүх, соёлын хосгүй үнэт дурсгалт зүйлийн жагсаалтад нэмж батлагдсан байна. Тухайлбал: “Хүрэл морь” /Говь-Алтай аймгийн музей/, “Чонон хөшөө” /Архангай

аймгийн музей/, “Дарьганга эмэгтэйн гоёл” /Сүхбаатар аймгийн музей/ зэрэг олонд алдаршсан, орон нутгийн музейн шилдэг үзмэрүүдийг хосгүй үнэт зэрэглэлд хамруулснаараа онцлог юм.

Засгийн газрын шийдвэрээр манай улсын хэмжээнд 1995-2013 онд 776 түүх, соёлын хосгүй үнэт дурсгалт зүйлийн жагсаалтад ороод байна. (Хосгүй үнэт дурсгалуудын талаарх мэдээллийн дэлгэрэнгүйг www.monheritage.mn сайтаас үзнэ үү)

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Г.Анхсанаа

Соёлын өвийн төвийн үл хөдлөх дурсгал хариуцсан мэргэжилтэн

ХАНГАЙ УУЛЫН ЭЛСТ ХӨТӨЛИЙН
ХАДНЫ ЗУРАГ

Төв аймгийн Лүн сумын нутаг Хангай уулын зүүн бие Элст хөтөл хэмээх газар орших хадны зургийг бид 2013 оны тавдугаар сард тус аймгийн нутаг дахь түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг бүртгэх ажлын явцад сумын Соёлын төвийн хөгжмийн багш Б.Баярсайхан, байгаль орчны байцаагч Б.Чулуунбаатар нараар газарчлуулан очиж баримтжуулж авсан юм. Тус хадны зураг Лүн сумын төвөөс баруун хойш 15 орчимкм-д, Хангайхэмээххадархаг уулын зүүн биед орших эгц хад бүхий толгойн баруун талын үхэр чулууны баруун тийш харсан тэгш гадарга дээр сонирхолтой дүслэл бүхий хадны зураг байдаг.

Бидний тоолж бүртгэснээр Хангай уул талын хаданд 3 хэсэг газар цөөвтөр зураг, хөтөлийн баруун талын хаданд 18 хэсэг газарт хадны тэгш гадаргуу дээр хонхойлгон буюу цоолборлон нийт 21 хэсэг газарт сийлжээ. Мөн энэ орчимд хожим сийлж үлдээсэн бололтой хэд хэдэн тамга тэмдэгийн дүрслэл бий.

Элст хөтөлийн хадны зургуудыг урласан арга барил болонтэдгээрийндүрслэлүүдманай улсын нутаг дэвсгэрээс олдсон хадны сийлмэл зургийн бусад дурсгалуудаас онцлог ялгаатай гэхэд болно. Тухайлбал: хадны зургийг урлахдаа цоолборлох аргаар зурсан бөгөөд өөрөөр хэлбэл ямар нэгэн хурц үзүүртэй зүйлээр хадны тэгш гадаргууг олон дахин цохиж зургийн нийт талбайг нэг төвшинд хонхойлгох эсвэл дүрсийг хөвөөлөх аргаар хүнийг элдэв хөдөлгөөн хийж байгаагаар янз бүрийн зэвсэг барьсанаар болон хүний нүүрний баг зэрэгийг том жижиг харилцан адилгүйгээр зурж дүрсэлжээ.

Манай оронд өмнө нь хийсэн хадны зургийн судалгаанаас үзвэл хүний нүүрний баг дүрсэлсэн зураг говийн бүсийн Бичигт ус,

Жавхлант хайрхан, Хахуулын гол, Далайн дуулга, Шийр уул, Зүүн хацавч, Цагаан толгой, Долоон уул, Уртын гол, Сэврэй уул зэрэг газруудыг дурдаж болно. Харин Элст хөтөлийн хадны зураг нь урласан арга барил болон дүрслэл зохиомжоороо дээрх зурагуудаас эрс ялгаатай байна. Ялангуяа нүүрний багнаас гадна, янз бүрийн хөдөлгөөн хийж буй хүний дүрслэл зэрэг нь сонирхолтой байна.

Бид хадны зургийг нарийвчлан шинжлэх үүднээс аравдугаар сард дахин очиж судалгааны уламжлалт аргаар болон шинэ технологиор бүртгэн баримтжуулж авахаар төлөвлөн хадны зураг бүхий уулын ойр орчимд гүймэг хайгуул хийж зарим дурсгалуудыг бүртгэж

Хангай уулын хадны зураг

Мөн хадны зургийн хамгийн онцлог бүхий дүрслэл болох хүний нүүрний багийн дүрслэлийг 3D лазер скайнераар хэмжиж, өндөр нарывчлал бүхий дижитал загварыг хийв.

Манай оронд өмнө нь хийсэн хадны зургийн судалгаанаас үзвэл хүний нүүрний баг дүрсэлсэн зураг говийн бүсийн Бичигт ус, Жавхлант хайрхан, Хахуулын гол, Далайн дуулга, Шийр уул, Зүүн хацавч, Цагаан толгой, Долоон уул, Уртын гол, Сэврэй уул зэрэг газруудыг

Лазер хэмжилтээр хийсэн 3D зураг

авсны дараа хадны зургийн зарим хэсгүүд болон он цаг тогтоож болох дүрслэлүүд, зарим онцлог дүрслэлүүдийн дардас авсан юм.

дурдаж болно. Сүүлийн жилүүдэд явуулсан судалгаагаар манай орны баруун хэсэг Монгол Алтайн Цагаан салаа, Бага Ойгорын

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Хангай уулын хадны зураг

хаданд дүрсэлсэн 10 гаруй багны зургийг илрүүлэн олжээ.

Ер нь хад чулуунд хүний нүүрний баг дүрслэх заншил Монгол төдийгүй Төв, Дундад, Хойд Азийн эртний хүмүүсийн дунд түгээмэл байсныг археологийн судалгаагаар нэгэнт олж тогтоосон байдаг. Үүнд Тувагийн Мугур-Саргол, Алды-Мозага, Амар мөрний доод урсгал, Хятадын Хелан (Алшаа) уул, Иншан (Муна) уул, Улаанцавын хадны зураг дахь багны дүрслэлийг дурдаж болно. Мөн Хойд Америкийн нутагт хүний нүүрний багны зураг байдгийг судлаачид тэмдэглэсэн нь бий.

Зарим судлаачдын тэмдэглэснээр Тувагийн Мугур-

Хангай уулын хадны зурагнаас дардас авч байгаа нь

Сарголын хэв загварын багуудад гол төлөв үхрийн эврийг санагдуулам махир зурааснуудыг гаргасан байдаг бол говийн бүсийн хадны зурагт дүрсэлсэн багуудад хоёр салаа урт нарийн шулуун зураасаар үзүүлсэн нь дүрслэлийн хувьд адил төстэй боловч сийлсэн арга барилаар эрс ялгаатай нь ажиглагддаг аж.

Элст хөтөлийн хадны хадны зургийн талаар мэрэгжлийн ном

зохиолд нийтлэгдсэн зүйл үгүй тул бид зарим өвөрмөц дүрслэлийн дардас, гэрэл зураг зэргийг мэдээлэх зорилгоор нийтэлж байна.

С.Мөнхзул

Соёлын өвийн төвийн биет бус соёлын өв хариуцсан бүртгэл-мэдээллийн санч

Цуур хөгжим нь Монголчуудын утга соёлын ховор хосгүй өвийн нэг төдийгүй ЮНЕСКО-гийн “Яаралтай хамгаалах шаардлагатай Соёлын Биет бус өвийн жагсаалт”-д орсон билээ. Мөнөө Монголчуудын нүүдлийн соёлоор дамжин үеэс үед өвлөгдсөөр ирсэн цуурдах эрдмийг шимтэн сонирхдог цөөн тооны авьяастнууд энэхүү ховор нандин урлагийг аварч үлдэх итгэл найдвар болж үлдээд байна. Эзэн хүнтэйгээ хамт алга болж, устаж мартагдах аюул тулгараад байгаа Соёлын биет бус өвийн энэ

“ЦУУРЫН УЛАМЖЛАЛТ УРЛАГИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ, ТУЛГАМДСАН АСУУДЛУУД” ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ БАГА ХУРАЛ

төрөл зүйлийг хамгаалах, судлах, сурталчлах, хойч үед сурган өвлүүлэх замаар оршин тогтнох, амьдарч хөгжих чадварыг хангах нь тулгамдсан зорилт болж байна.

Энэ ажлын хүрээнд Соёл, Спорт, Аялал жуулчлалын Яам, Соёлын Өвийн төв, “Хүннү цуурчдын холбоо” ТББ хамтран “Цуурын уламжлалт урлагийн өнөөгийн байдал, тулгамдсан

асуудлууд” сэдэвт эрдэм шинжилгээний бага хурлыг 2013 оны наймдугаар сард зохион байгуулсан юм. Хуралд 30 гаруй цуурч өвлөгч, эрдэмтэн судлаачид оролцож, монгол цуур хөгжмийн домог уламжлал, хийц бүтэц, өнөөгийн байдал, бусад урлагтай харилцан шүтэлцэх нь хийгээд мэргэжлийн сургалтанд хэрхэн ашиглах тухай зэрэг арав гаруй

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

илтгэл хэлэлцсэнээс гадна “Монгол цуур” үндэсний хөтөлбөрийн төслийн хэлэлцүүлэг явагдсан юм.

Хуралд тавигдсан илтгэлүүд нь тус бүрдээ шинэлэг санаа дэвшүүлсэн, судлаач эрдэмтэд, өвлөн уламжлагчдын анхаарал татсан, баялаг агуулгатай, өргөн хүрээтэй, сонирхолтой байлаа. Тухайлбал: Доктор, профессор С.Дуламын илтгэл нь монгол бичгийн уран зохиолын дурсгал, тэр дундаа “Монголын нууц товчоо”-н дахь “..урт чаураа чаурдаж” гэсэн хэллэгийн талаар шинэ санаа дэвшүүлсэн, дэд доктор Л.Хэрлэн Хятадын түүхэн сурвалжуудад цуур хөгжмийн тухай тэмдэглэгдэн үлдсэн баримт сэлтийг дэлгэн харуулсан, хөгжим судлаач С.Юндэнбат хуур, цуур, уриа дуудлагын холбоо хамаарлыг мөшгөн судалсан талаар болон судлаач Магсаржав Сантаро цуурын дуурьслын увдсийг ардын анагаах ухаанд ашиглаж байсан тухай өгүүлсэн, аспирант Т.Содгэрэл эдүгээ нутаг орондоо амьдарч байгаа урианхай цуурчдын ур чадвар, урын сангийн өнөөгийн байдлыг хээрийн судалгаагаар тодруулсан, багш Г.Нямжанцан өөрийн туршлага дээр үндэслэн цуурын урлагийг мэргэжлийн сургалтанд хамруулахад анхаарах зүйлүүд, доктор Ж.Энэбиш

хөөмэй, цуурын урлагийг байгал газар зүйн орчин, угсаатны зүйн онцлогтой холбон судалсан тухай зэрэг илтгэлүүд нь Монгол цуурын урлагийн цаашдын судалгаанд чухал хэрэглэгдэхүүн болох юм.

Мөн илтгэгчдийн бараг 50 хувь нь цуурч бөгөөд цуур хөгжмийг эзэмших явцад суусан туршлага, ажиглалтаас үндэслэн тухайн өвийг судлаачийн нүдээр, өөр өнцгөөс харсан нь өөрсдөд нь төдийгүй эрдэмтэн судлаачдад ч өгөөжтэй, үр дүнтэй боллоо. Хурлын үеэр монгол цууртай аль нэг сэжмээр холбоотой, цуурын урлагийн төлөө санаа тавьдаг хүмүүс оролцсны хувьд оролцогчдын санал бодлыг “Монгол цуур” үндэсний хөтөлбөрийн төсөлд тусгах үүднээс хэлэлцүүлэг зохион байгуулав. Хэлэлцүүлэгт оролцогчид “Монгол цуур” үндэсний хөтөлбөр батлан хэрэгжүүлэхийг дэмжиж, өөрсдийн санал, бодлыг илэрхийллээ. Оролцогчид:

-Цуурын уламжлалыг язгуур шинжээр нь хадгалах

-Ая дуурьслын хувьд сайжруулах,

-Уламжлалт шавь сургалтын зэрэгцээ танхимын сургалт явуулах

-Тууль, цуурын сонсогч, үзэгчийн орчин бий болгох

-Мэргэжлийн сургуулиудын

сонгон суралцах цагийг нэмэгдүүлэх

-Цуурч хөөмэйч, цуурч туульч гэх мэт давхар мэргэшил олгох

-Дадлага хичээлийг тодорхой цаг улиралд, тодорхой орон нутагт хийх боломжтой болгох

-Үндэсний Дуу Бүжгийн Эрдмийн Чуулга зэрэг томоохон урлагийн байгууллагуудад цуурчийн орон тоо гаргах

-Сургалтын хэрэглэгдэхүүн, ном бүтээл, баримтат кино, DVD-ээр хангах /2012 онд СӨТ-өөс “Цуурын аялгуу” DVD хийж СУИС болон ХБК-д тодорхой тоогоор хүлээлгэн өгсөн./ зэрэг санал дэвшүүлж байлаа.

“Цуурын уламжлалт урлагийн өнөөгийн байдал, тулгамдсан асуудлууд” эрдэм шинжилгээний энэхүү хурал нь Яаралтай хамгаалах шаардлагатай Соёлын биет бус өвийн ЮНЕСКО-гийн жагсаалтанд бүртгэгдсэн Монгол цуурын уламжлалт урлагийг хамгаалах, судлах, сурталчлах, хойч үед сурган өвлүүлэх замаар оршин тогтнох, амьдарч хөгжих чадварыг бэхжүүлэхэд түлхэц болсон, үр өгөөжтэй ажил боллоо гэж оролцогчид, зохион байгуулагчид дүгнэсэн юм.

Ш.Энхтуяа

Соёлын өвийн төвийн хөдлөх дурсгал хариуцсан мэргэжилтэн

ӨМӨЗО-НЫ ХӨЛӨН БҮЙР АЙМГИЙН СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛЖ БҮЙ ТУРШЛАГЫГ СУДЛАВ

Соёлын өвийн төв Дорнод аймгийн музей, Монголын Үндэсний музейтэй хамтран улс, аймгийн музейн удирдах ажилтнуудыг хамарсан “Бүс нутагт төрөлжсөн музейг хөгжүүлэх нь Дорнод аймгийн жишээн дээр” сургалт, хэлэлцүүлэг 2013 оны тавдугаар сарын 5-12-нд Дорнод аймгийн музейд дээр зохион

байгуулсан уг хэлэлцүүлэг, семинарт оролцогсод “БНХАУ-ын хязгаар бүс нутагт соёлын өвийг хамгаалах ажлын туршлагаас судлах нь” сэдвийн дор БНХАУ-ын Өвөрмонголын өөртөө засах орны Хөлөнбуйр аймгийн Хайлаар, Манжуур хот, Шинэ барга хошууны Алтан эмээл, Шинэ Барга

зүүн хошууны Амгаланбаатар хотуудаар аялан эдгээр газруудаар найман музей үзэж танилцав. Мөн Хайлаар хотноо Хайлаар, Манжуур хотын Соёлын товчооны болон аймаг, мужийн дэсийн музейн удирдлагуудтай уулзалт, хэлэлцүүлэг зохион байгууллаа. Энэ удаагийн арга хэмжээнд улс, аймгийн 27 музейн 35 удирдах ажилтнууд оролцсон.

Дорнод аймгийн музей дээр болсон хэлэлцүүлэгт оролцогсдоос музейн үйл

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

ажиллагааг сайжруулах, боловсон хүчнийг чадвахжуулах талаар оновчтой санал санаачлага дэвшүүлэн хэлэлцэж цаашид хэрэгжүүлэх арга хэмжээний "Зөвлөмж бичиг" боловруулан Соёл, спорт аялал жуулчлалын яаманд өргөн барьлаа.

2013 оны 5 дугаар сарын 09-ны өдөр болсон "Хятад-Монголын музейн системийн хилийн газар орны соёлын өвийг хамгаалах суудлын хурал"-д Монголын талын төлөөлөгчид бүрэн бүрэлдэхүүнээрээ, ӨМӨЗО-нын талаас Хөлөнбуйр аймгийн соёлын албаны дарга, шинэ болон зүүн, баруун баргын музейн дарга, дэд дарга нар болон нийт 40 орчим төлөөлөгчид оролцож соёлын өвийн талаар сүүлийн үед явуулж байгаа судалгаа шинжилгээ, хадгалж хамгаалах талаар хийгдэж ирсэн ажлуудынхаа талаар хоёр тал танилцуулга хийж харилцан сонирхсон асуултаа тавьж байсан.

ӨМӨЗО-ны музей, соёлын газрын төлөөлөгчид танилцуулгадаа, Хөлөнбуйр аймгийн хэмжээнд 45 музейтэй бөгөөд аймгийн дэсийн нэг музей, сумууд бүгд өөрийн музейтэй, бүх музей захиргааны мэдэлтэй, улсаас хангалттай төсөв өгдөг ба улсын музейнүүд олон нийтэд үнэгүй үзүүлдэг байна. Музейн үзмэрийг ач холбогдолоор нь I, II, III дэс гэж зэрэглэн үздэг аж. 1980-д онд Соёлын өвийг хамгаалах хуультай болж 2002 онд уг хуулийг шинэчлэн найруулжээ. Уг хууль нь авран малтах, хамгаалах, зүй зохистой ашиглах зэрэг 16 заалттай юм байна.

Археологийн малтлагыг холбогдох хууль тогтоомжийн хүрээнд хамрах цар хүрээг тогтоож, архив бүрдүүлэх / мэргэжлийн хүн ажиллуулах гэсэн зарчимуудыг баримталж авран хамгаалах зорилгоор байнга явуулж байна. 2007 онд БНХАУ даяар түүх, соёлын дурсгалын III удаагийн тооллого явагдаж энэ тооллогоор Хөлөн буйр аймагт 1453 үл хөдлөх дурсгал тоологдсон байна. Үл хөдлөх дурсгалыг гурван

дэсд хамруулдаг ба I улсын дэсд - 13 дурсгал, II мужийн дэсд -33, III хошууны дэсд 100 гаруй дурсгал хамрагддаг. Сүүлийн жилүүдэд Алтан Зүрчинчүүдийн хэрэм, Жалай нуурын шинэ чулуун зэвсгийн буйр, Тоба, Сянбигийн үеийн Хорчин үндэстний газар байрлаж байсан гацааны агуйн буйр зэргийг судалжээ. Тоба Сянбигийн судалгаанд нилээд ахиц гарч сянбичүүдийн үүсэл гарал тодорхой болоод байна. Үүнээс товч дурьдвал: Сүй Тан мөрний буйр 6-9-р зуун үед Шиви-хүмүүс гэдэг байсан ба хожим сянби гэдэг болжээ. Эдний тухай 1998 онд БНХАУ-ын ШУ-ны академийн археологийн хүрээлэн, аймгийн археологийн хүрээлэнтэй хамтран малтлага хийж арван булш малтсан ба үүнээс нум, үйсэн хоромсого, ваар олдсон нь нүүдэлчин үндэстэн болохыг гэрчилсэн байна. Акедами Хөлөн буйрийн соёлын өвийг хамгаалах газартай хамтран өвөг монголчуудын түүхийг судлах төслийг 2012 онд эхлүүлсэн нь одоог хүртэл үргэлжилж байгаа аж. Энэ мэт ӨМӨЗО-ны соёлын өвийн хамгаалах, судлах ажлынхаа талаар танилцуулж хурал амжилттай болж өндөрлөсөн.

ӨМӨЗО-ны Хөлөнбуйр аймаг нь хятадын хамгийн зүүн хойд хязгаарын нутаг боловч соёлын өвийг хамгаалах олон талт судалгааны ажил явуулж, үүний дотор сүүлийн арван жилийн дотор сум, дүүргүүдээ музейн барилгын гадаад төрх интерьерийг давтагдахгүй, хотын төвөөсөө хол зайдуу газар, гаднах орчны тохижилтыг бүрэн шийдвэрлэж олон улсын чиг хандлага, стандартад нийцсэн 48 шинэ музейн барилга барьсан нь музейг тогтвортой хөгжүүлэх суурь болжээ.

Музейн барилгууд нь музейн үзмэр баяжилт баялаг биш боловч макет, диарамм, лаан баримал түлхүү хийсэн, музейн дотоод засал, үзүүлэг дэглэлтэд үндэсний хээ чимэглэл их ашигласан, музей бүр үзүүлэг дэглэлтээ онцлог байдлаар

шийдвэрлэхийг эрмэлзэж, ихээхэн хүч хөдөлмөр, хөрөнгө мөнгө зарцуулсан нь харагдаж байсан. Үүнтэй харьцуулан үзэхэд манай музейн үзмэр баяжилт боломжийн түвшинд байдаг боловч музейг хөгжүүлэхэд юуны өмнө шаардлага хангасан байр, савны асуудлыг цогц байдлаар шийдвэрлэх асуудлыг төрийн бодлогын түвшинд анхаарч үзэх нь зүйтэй байна.

Хятад улсын төрийн зүгээс музейд ажиллагсдын нийгмийн баталгааг хангаж Эрүүл мэндийн даатгалыг улсаас 100 хувь төлөх, жилийн 3 хувь орчим хүүтэй, урт хугацааны зээл олгодог байна. Музейн шинэчлэлд зориулан музейн дэсээр нь улсаас 200.0-400.0 сая төгрөгийг жил бүр өгдөг, урсгал зардлыг бүрэн санхүүжүүлдэг, тухайн жилдээ олгосон мөнгөө хэмнэвэл дараа жилдээ зарцуулж болдог бүрэн эрхтэй санхүүгийн менежмент үйлчилдэг аж. Үүнтэй харьцуулахад манайх соёлын бодлогод зөв менежмент хийх зайлшгүй шаардлагатай байгаа нь харагдаж байна. Үндэсний, түүхийн, угсаатны зүйн зэрэг улс, аймаг, хотод байрлах музейг үзэх үзэгчдийг үнэ төлбөргүй, чөлөөтэй оруулдаг болгосон байна. Харин аялагч, жуулчид ихээр ирдэг зарим төрөлжсөн музей, тухайлбал, археологийн дурсгалт газар төвлөрсөн музей зэргийг үнэ төлбөртэй үзүүлэх бодлогыг барьж байна.

Музейнудирдахжилтнуудад туршлага судлах энэхүү ажил ихээхэн ач холбогдолтой боллоо хэмээн оролцогсод үзэж, цаашид энэ ажлыг тодорхой давтамжтай тогтмол зохион байгуулах нь зүйтэй гэсэн санал дэвшүүлж байсан.

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Ц.Цолмон

Соёлын өвийн төвийн гадаад харилцааны мэргэжилтэн

**АМЕРИКИЙН МОНГОЛ СУДЛАЛЫН ТӨВТЭЙ
ХАМТРАН АЖИЛЛАНА**

2013 оны арав дугаар сард Соёлын өвийн төв, Америкийн Монгол судлалын төвийн хооронд Монголын соёлын өвийг хамгаалах, судлах, сурталчлах, Соёлын өвийн төвийн боловсон хүчний чадамжийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр хамтран ажиллахаар харилцан тохиролцож Санамж бичигт гарын үсэг зурлаа.

Санамж бичгийн хүрээнд талууд АНУ-ын олон нийтийн

байгууллага болон хилийн чанадад байгаа Монголын соёлын өвийг тодорхойлох, жагсаалт гаргах, соёлын өвийг хууль бусаар тээвэрлэхээс урьдчилан сэргийлэхтэй холбогдолтой төсөл, хөтөлбөрүүдийг хөгжүүлэх, хоёр улсын гааль, хууль сахиулах байгууллага, музейн үзмэр худалдан авах газруудын албан хаагчдад соёлын өвийн талаархи боловсрол олгох, Монголын

соёлын өвийг гадаадад сурталчлах зэрэг ажлуудыг хийхээр төлөвлөөд байна.

А.Пүрэвхам

Өвөрхангай аймгийн ССАЖГ-ын соёлын ахлах мэргэжилтэн

**УРТЫН ДУУ, МЯНГАН БИЕЛЭЭЧДИЙН НААДАМ
ӨВӨРХАНГАЙД БОЛЛОО.**

Өвөрхангай аймгийн ИТХын Тэргүүлэгчдийн тогтоолоор МУГЖ С.Сумьяагийн нэрэмжит уралдааныг хоёр жил тутам зохион байгуулахаар шийдвэрлэсэн бөгөөд энэ жилийн 2013 уралдааны онцлог нь “Нутгийн ховордсон дуу”-ны төрлийг оруулж нутгийн онцлогтой биет бус өвийг судалж сурвалжлах, түгээн дэлгэрүүлэхэд байлаа.

Насны дөрвөн ангиллаар 49 дуучин оролцсоноос ахмад насны ангилалд тэргүүн байрыг Хархорин сумын уртын дуучин өндөр настан У.Гаваа, хоёрдугаар байрыг Бат-Өлзий сумын уртын дуучин Р.Долгорсүрэн, гуравдугаар байрыг Өлзийт сумын дуучин М.Тулга, Тусгай байрыг Нарийнтээл сумын уртын дуучин Б.Дашзэвэг, Дунд насны ангилалд тэргүүн байрыг Уянга сумын уртын дуучин М.Дүгэрсүрэн, хоёрдугаар байрыг Баруунбаян-

Улаан сумын дуучин Б.Мөнхбат, гуравдугаар байрыг Арвайхээр сумын дуучин Д.Цэвэлсүрэн, Тусгай байрыг Гучин-Ус сумын уртын дуучин С.Нарантуяа, Залуу насны ангилалд Тэргүүн байрыг Баруунбаян-Улаан сумын дуучин Н.Цэцэгсүрэн, хоёрдугаар байрыг Баруунбаян-Улаан сумын дуучин Т.Отгонбаатар, гуравдугаар байрыг Бат-Өлзий сумын дуучин А.Эрдэнэбат, Тусгай байрыг Нарийнтээл сумын дуучин Б.Бямбадолгор Өсвөр насны ангилалд Тэргүүн байрыг Нарийнтээл сумын уртын дуучин С.Цэвэлдулам, хоёрдугаар байрыг Арвайхээр сумын дуучин О.Эрдэнэсайхан, гуравдугаар байрыг Баянгол сумын дуучин Ц.Ахамсүрэн Тусгай байрыг Арвайхээр сумын дуучин Б.Дүүриймаа нар тус тус эзэллээ. Шилдэг дуучнаар Арвайхээр сумын уртын дуучин Ч. Мөнхбаасан,

Нутгийн онцлогтой мартагдсан дууны төрөлд уртын дуучин Р.Цэрэндэгд нар шалгарлаа. Уртын дууны өв санг хойч үед өвлүүлэн үлдээхэд уг уралдааны үнэ цэнэ улам дээшилсээр байна.

Монгол Улсын Засгийн Газар, Боловсрол Шинжлэх Ухааны Яамнаас батлан гаргасан “Авьяас”, “Монголын уламжлалт бий биелгээ үндэсний хөтөлбөр”-ийг хэрэгжүүлэх зорилтын хүрээнд хүүхэд залуучуудын авьяас билгийг нээн хөгжүүлэх, монголын ард түмний хойч үед үлдээсэн биет бус өвийг сурталчлан түгээн

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

дэлгэрүүлэх, хүүхэд нэг бүрийн тэгш хөгжлийг хангах зорилтыг дэвшүүлэн "Бид бүжиглэх дуртай - 1000" арга хэмжээг 2013 оны зургадугаар сард Өвөрхангай аймгийн Арвайхээр хотноо улсын хэмжээнд анх удаа зохион байгуулж 1000 бүжигчдийг нэгэн зэрэг бүжиглүүлсэн, чуулсан томоохон арга хэмжээг амжилттай зохион байгуулав. Тус арга хэмжээг

Өвөрхангай аймгийн Засаг даргын дэргэдэх Боловсрол, соёлын газраас санаачлан зохион байгуулсан бөгөөд 1000 бүжигчид 90 минутын турш монголын ард түмний язгуур өв болох бий биелгээ баяд, хотон, баруун монгол, урианхай биелгээг үзэгч олондоо толилуулснаас гадна монголын бүжиг дэглээчдийн томоохон бүтээлд тооцогддог Төрийн соёрхолт, Урлагийн гавьяат зүтгэлтэн С.Сүхбаатарын дэглэлт "Чичиргэнэ", Б.Янжмаагийн "Хорин нэгэн дарь эх", Б.Энхгэрэл "Жахар цам", А.Даваахүү "Салхит шувуу", "Минжийн хангай"

Б.Баярбаатарын "Арвайхээрын талд", "Жороон жороо", "Суварга"

Дэлэгдоржийн "Халх", Пүрэвийн "Халх намба", Л.Ганчимэгийн "Шигшрэгт" "Буриад" Сэлэнгийн дэглэлт "Хатан биелгээ", "Залуус" зэрэг 17 бүжгийг нэгэн дор бүжиглэж зууны манлай бүжиг дэглээч Сэвжидийн дэглэлт "Монгол бүжгийн чуулбар" бүжгийг мянгуулаа бүжиглэсэн нь гайхамшигтай байлаа. Арга хэмжээг Урлагийн гавьяат зүтгэлтэн Төрийн соёрхолт бүжиг дэглээч С.Сүхбаатар найруулан тавьж, Боловсрол, шинжлэх ухааны сайд Т.Гантөмөр, Соёл, спорт, аялал жуулчлалын яамны Соёлын өвийн хэлтсийн мэргэжилтэн

А.Янжив, Соёлын өвийн төвийн Биет бус өвийг хамгаалах хэлтсийн дарга С.Юндэнбат нар болон албаны бусад хүмүүс оролцлоо. Энэхүү арга хэмжээнд Соёлын төв, Ерөнхий боловсролын сургуулийн бүжгийн дугуйлангийн 42 хамтлагийн 1023 бүжигчид, биелээчид өөрсдийн сурснаа чадварлагаар ард түмэнд тайлагнав.

Монголын ард түмний гайхамшигт өв үндэстэн ястнуудын бий биелгээг өвлөн авснаас гадна тэд хоорондоо найзлан нөхөрлөх, хамт олныхоо өмнө хариуцлага хүлээх, урлагийн гоо сайхнаар бахархах, монгол ардын бий биелгээ түүний уламжлал дээр үндэслэн бий болсон Ардын бүжгийг аймгаараа бүжиглэж, өөрсдөө сайхан дурсамж тэмүүлэлтэй үлдсэн нь энэхүү арга хэмжээнд оролцогчдын насан туршийнх нь "Бахархах өв" боллоо.

Э.Сайнбилэг
ШУТИС-ийн багш

ХУБИЛАЙ ХААНЫ ТЭНГИСИЙН ЦЭРГИЙН ФЛОТЫН ОЛДВОРЫН ТУХАЙ

Хубилай хааны тэнгисийн цэргийн флотын довтолгоон

Монголын эзэнт гүрэн тэр үеийн Юань гүрний цэргүүд Япон улсыг хоёр дахин дайлаар мордсон билээ. Энэ явдлыг японы түүхэн бичгүүдэд "гэнкоо" гэж нэрийддэг бөгөөд 1274 оны анхны довтолгоон нь Камакурагийн дунд үеийн Камэяма Гоода хааны он тооллын үе (1264.02.28-1275.04.25) болох

Бунейн тооллын 11 онд болсон үйл явдал ба 1281 оны хоёр дахь довтолгоон нь Камакурагийн сүүл үеийн Гоода Фүшими хааны он тооллын үе (1278.02.29-1288.04.28) болох Коаны тооллын 4 онд болсон үйл явдал юм.

Монголын эзэнт гүрний хаан Хубилай 1271 онд эзэнт улсаа

Юань хэмээн нэрийдэж, Корё улсыг (одоогийн Солонгос) дагаар оруулсны дараагаар Япон уруу үе үе элч илгээж, албан татвар шаардаж байсан боловч Япон улс татгалзаж байжээ. Иймээс 1274 онд Корёгийн цэргийг нэгтгэсэн 30 000 хүнтэй тэнгисийн цэргийн флот японы Цүшима, Ики арал

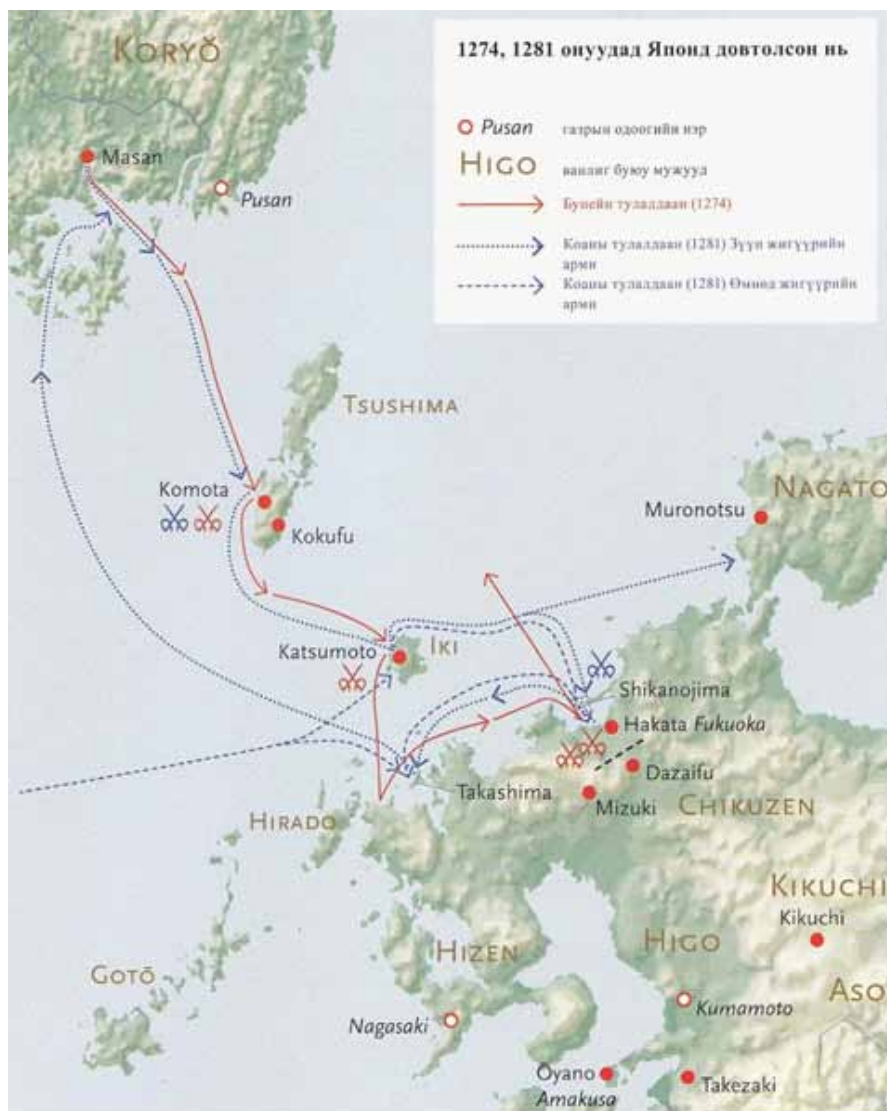
ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

уруу дайрч, 10 сарын 20-ны өдөр Хаката тохой уруу давшлан орсон байна. Эрэг орчмын Торикай, Бэхү, Акасака (тухайн үеийн нэрээр) зэрэг газруудад ширүүн тулалдсаны дараагаар Хакататохойн эрэг орчимд нум сумаар харвалдсан тулаан болжээ.

Нэрээ хэлж ганц ганцаар тулалддаг япон дайчдын хувьд таамаглаглашгүй тулалдааны арга барилтай тулгарч ялагдан зугтжээ. Юань гүрний арми Хаката-г эзлэн авсанхэдийчзэвсгийннөөцдүүссан учраас цааш Дазайфү-г дайрахаа больж Хаката-г түймэрдэн усан онгоц руугаа буцсан байна. Гэвч далайн хар салхи дэгдэж Юань-ний цэргүүд тэр оройгоо буцаж, дараах өдөр нь усан онгоцнууд байхгүй байсан гэдэг.

Буней но эки гэх анхны довтолгооны талаар Кюушюугийн Үндэсний музейгээс гаргадаг ASIA AGE сэтгүүлийн анхны дугаарт (2005.10.15) “1274 оны Юань-ний довтолгоон бол Япон улс татвар төлөхөөс татгалзаж байсан учраас айлган сүрдүүлэх зорилготой байсан.” гэж тэмдэглэжээ.

Юань улс Сүн улсыг бүрэн эзэлсний дараагаар 1281 онд Юань, Корёгийн 40000, хуучин Нансоо-гийн 100000, нийт 140000 цэргийн бүрэлдэхүүнтэй тэнгисийн цэргийн флот Японыг дахин дайлаар морджээ. Энэ үед японы тал Хаката-гийн эргийн дагуу хамгаалалтын чулуун хэрэм барьсан байсан бөгөөд юань цэргийн тулалдах арга барилыг мэдэх болсон японы дайчид чадварлагаар тулалдаж юань цэргийг далай уруу ухрааж чадсан ба энэ үед далайн хар шуурга дэгдэж хөлөг онгоцнууд хөвөх төдий байгаа завшааныг ашиглан

Зураг 1. 1274, 1281 оны дайралт

довтолж ялсан гэж тэмдэглэсэн байдаг. Энэ тулалдаанд японы 100 000 цэрэг оролцжээ.

Энэ тухай Кюушюугийн Үндэсний музейгээс гаргадаг ASIA AGE сэтгүүлийн анхны дугаарт (2005.10.15) “... Хоёр довтолгооны хоорондох 7 жилийн хугацаанд Юань улс 2 удаа элч илгээсэн боловч японы тал удаа дараа

хороосон байна. Эдгээр элч нь тагнуул байсан гэх мэт үзэл байдаг боловч үнэндээ гадаад харилцааны мэдлэггүй Камакурагийн засаглалын чадваргүй байдлыг илтгэж байгаагаас өөрцгүй.” гэжээ.

Дээр дурдсан хамгаалалтын чулуун хэрэм нь 16 км урт, 3м

Зураг 2. Хамгаалалтын чулуун хэрэм

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

өндөр, суурийн өргөн 3м, оройн өргөн 2м трапец хэлбэртэй бөгөөд дотор нь чулуугаар дүүргэж элсээр чигжиж эргийн налуу газар барьсан байна. Энэ хэрмийг Хоожёо Токимүнэ (1251-1284) хэмээх дайчин Камакурагаас тусгайлан ирж барьжээ.

Довтолгооны дараа Хаката монголын дайралтаас хамгаалах төв цэг гэж хэлж болохоор байсан байна. Хаката нь Засгийн газрын Төлөөлөгчийн газартай болж, Кюшюү-гийн бүх газрын дайчдыг цуглуулан, ээлжлүүлэн суурьшуулах зэрэг арга хэмжээ авч байжээ.

Хаката (одоогийн Фүкүока)-гийн гадна талаар хүрээлсэн, Хаката-гийн эргийн дагуух хамгаалалтын чулуун хэрмэн ханыг 1281 оны булаан эзлэлттэй холбоотой гэж японы археологичид үзээд 1920-иод онд малтлага хийж эхэлсэн байна.

Монголын довтолгооны тухай хуйлмал зураг

1293 онд дээрх хоёр тулалдаанд оролцсон Хиго (одоогийн Кумамото) мужаас гаралтай дайчин Такэзаки Сүэнага-гийн ярьсан байлдааны түүхээр зурсан зураг нь дээд, доод гэсэн хоёр хуйлмал дэвтрээс бүтдэг байна. Дээд хэсэг нь 1274 оны анхны довтолгооныг дүрсэлсэн байдаг бол доод хэсэг нь 1281 оны хоёр дахь довтолгооныг дүрсэлсэн байдаг байна. Хоёр хуйлмал зургаас бүрдэх эх нь Токио дахь Санномарү Шозоканы хааны цуглуулгад хадгалагдаж байдаг.

ХБНГУ-ын Бонн, Мюнхен хотуудад Монгол-Германы хамтран гаргасан "Чингис хаан ба түүний өв залгамжлагчид" үзэсгэлэнд дэлгэн үзүүлсэн дээрх хуйлмал зураг бол XIX зууны эхээр бүтээгдсэн хуулбар бөгөөд Сайтама мужийн музейд хадгалагдаж буй зураг байсан.

Усан доорх археологийн олдвор

Монголын дайралттай холбоотой өөр шинэ нотолгоо баримтыг олохоор Токиогийн Их сургуулийн профессор Мозай 1980-аад онд тэнгисийн ёроолд малтлага хийжээ. Такашимагийн үе дамжин загасчилсан нутгийн

Зураг 3. Тулалдааны тухай хуйлмал зураг

Зураг 4. 1274 оны анхны довтолгооны зураг

Зураг 5. 1281 оны довтолгооны зураг

загасчдын торонд нь орчихдог керамик болон бусад эдлэлийг Мозайг анх очиход нь үзүүлжээ. Тэдгээр зүйлсийн дотор Хубилай хааны зарлигаар Пагва гэгч түвд ламын зохиож Юань гүрэн хэрэглэж байсан дөрвөлжин үсэг болон хятад үсгээр бичсэн бичээс бүхий нэгэн тамга түүнийг сонирхлыг ихэд татсан байна. Тамганы бичигнээс түүнийг монгол цэргийн жанжных болохыг тогтоосноор Такашима арлын загасчид Хубилайн хааны флотын хөлөг онгоцноос дээрх эд өлгийн зүйлсийг олборлосон гэж дүгнэсэн байна.

Японы "усан доорх археологийн эцэг" гэгддэг Мозай тэнгисийн ёроолыг дуу авианы төхөөрөмжөөр судалж хайлт

хийсэн шумбагчид 1981 онд төмөр сэлэм, дүүгүүрийн чулуу, жадны үзүүр, гар тариа цайруулдаг тээрмийн бул чулуу (сумын дарь нухахад хэрэрэглэдэг байсан байж болзошгүй), чулуун зангуу зэргийг олж авсан байна. Мозайн тэдгээр олдвор японы шинэ үеийн археологичид түүний дотор Хаяшида Кэнзог Такашимагийн ойролцоо усанд хайгуул хийх замыг нээсэн юм.

1991 оноос хойш Хаяшида Кэнзо түүний үүсгэн байгуулсан Кюшюү Окинавагийн усан доорх археологийн нийгэмлэг (КОУДАН) Такашимад жил бүр хээрийн анги ажиллуулан Имарийн буланг судалж, осол болсон газруудыг тогтоох, олон зууны туршид далайн

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

шуурга, загасчдын гох дэгээ, торонд өртөлгүй тэнгисийн ёроолд хэвтсэнэдөлгийн зүйлийг олборлох зорилгоор цөөн тооны малтлага хийжээ. 1994 онд КОУДАН Такашимагийн зүүн эргийн Козаки боомтод чулуу болон модон зангуу гурван ширхэгийг олсон байна. Зангуунуудын том нь бүтэн, эрэг тийш хандсан байрлалтай эргээс 500 тохой зайд, 70 тохой усанд олдсон нь онгоцны үлдэгдэл ойр байгаа гэж бодогдуулсан байна. Гэвч тэр хавьд хэсэг бус зүйлийг эс тооцвол томхон олдвор илрээгүй учир хөлөг онгоцны үлдэгдэл 1281 оны үеийн эсвэл түүнээс хожуу далайн хар шуурганаар устаж үгүй болсон болов уу гэж таамаглажээ. 1994-1995 онд КОУДАН эргийн ойролцоо 135 ширхэг олдвор олоод 2001 оноос эрлээ тэнгисийн гүн тийш аажмаар үргэлжлүүлсэн байна.

Имарийн буланд 20 жилийн турш үргэлжилсэн хайгуулын үр дүнд нэг бус зүйл, түүний дотор их хааны хөлөг онгоцны үлдэгдлийг олжээ. 2002 онд Такашимагийн түүх, соёлын музей, Фукуокагийн музейтай хамтран шумбагчдын томхон баг, усан доорх холбооны хэрэгсэл ажиллуулж, малтлагыг эрчимтэй явуулсан байна.

Уг газраас хөлөг онгоцны хэсэг болон зэр зэвсэг, багаж хэрэгсэл, багийн гишүүдийн цогцос дахь хувийн эд юмс, бусад эд зүйлийг усны ёроолоос татаж дээш гаргажээ. Олдсон зэвсгийн дотор нум сумны багц сум, жадны зэв, 80 гаруй сэлэм байжээ.

Зураг 6. Усан доорх археологийн олдворууд

Вэнг жанжны нэр бүхий жижиг аяганаас эхлээд, бусад зүйл байлдааны хэрэгсэлтүүний дотор том, жижиг хэмжээтэй, яаруу сандруу хийсэн байдалтай вааран савнууд байсан ных хааны байлдааны бэлтгэл яаруу биш юм гэхэд шуурхай хийгдсэн мэт санагдуулсан байна. Зангуунууд мөн адил. Тэр үеийн хятадын өөр нэгэн зангууг үзэхэд асар том хэмжээтэй цул чулууг сайтар засаад хүндрүүлэгч байдлаар зангууны их биед хийсэн байдаг. Гэтэл Такашимагийн орчмоос олдсон зангуунууд гүйцэд засч янзлаагүй, илүү том бөгөөд сайн хийцтэй зангууг бодоход хялбарыг бодоод нэг биш хоёр хэсэг чулуугаар хийсэн байдаг, тийм ч учраас хэврэг шинжтэй байв. “Флот Японыг эзлэх Хубилай хааны хүслийг гүйцэлдүүлэлгүй далайн шуурганд сүйрсэн нь тэдний зангуунд байсан байж ч магадгүй.” гэж дээрх малтлагад оролцсон америкийн археологич Жеймс П.Дэлгадо үзсэн байна.

КОУДАН-ийн Хаяшида Кэнзо тэргүүтэй усан доорх археологичид Япон тэнгисийн Кюушюугийн

эрэгт ажиллахдаа Их хааны 1281 оны сүйдсэн асар том хятад цэргийн хөлөг онгоцны үлдэгдлийг малтаж гаргасан. Хөлгийн эх бие нь төмөрлөсөн байх бөгөөд үлэмж том хэмжээтэй хэтэг нь тэнгисийн ёроолоос цухуйж байсан. Уг цэргийн хөлөг уртаашаа 230 тохой (90м орчим), орчин цагийн Европын том том хөлгүүдээс наад зах нь хоёр дахин том байсан юм. Хөлгийн хэмжээг илтгэн харуулах, нэг тонноос баггүй жинтэй зангууг нь мод болон төмрөөр дархалсан юм билээ. Тэрхүү модон зангуу нь хугарсан байх бөгөөд урт нь 23 тохой (9м орчим) байсан. Зангууны мод болон боржингийн найрлагыг судлан шинжлэхэд усан тээврийн том зангилаа төдийгүй, 1281 онд Японыг довтолсон флот анх гараагаа эхэлсэн Фужиян мужид хийгдсэн болох нь тогтоогдсон байна. Монголд эзлэгдсэн түүний дагуур улсын хувьд Хятадын Сүн улс хятадын түүхийн эх сурвалжид өгүүлснээр уг флотын 4400 хөлөг онгоцны дийлэнхийг болон олон тооны цэрэг дайчдыг нийлүүлсэн аж.

Зураг 6. Усан доорх археологийн олдвор

Зураг 7. Юань улсын хөлөг онгоцны үлдэгдэл

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

КОУДАН хөлгийн үлдэгдлээс хамгийн сонирхолтой олдвор болох тещухау буюу шаазан бөмбөг нийт 6 ширхэг олдсон байна. Тэдгээр харвагч бөмбөгнүүд нь дэлхийд мэдэгдэж буй хамгийн эртнийх тэсрэх бөмбөг юм.

Анх 1993 онд тещухауг КОУДАН Такашимагийн ойролцоох уснаас олсон бөгөөд 15 см-ийн диаметртай хагас бөмбөлөг хэлбэртэй, гадуураа шаазан бүрхүүлтэй, дотор нь төмрийн хэлтэрхийтэй байжээ.

Японы Фүкүока мужийн Майзоо соёлын өвийн төвд рентген туяагаар, Үндэсний музейд компьютер томографын сканераар нарийн шинжилгээ хийж, галт бөмбөгний дарь хийж байсан дээд талын нүхээр рентген туяа тусгаж үзэхэд туяа нэвтлэх боломжгүй цагаан төмөр хэсгүүд хэд хэд байсан ба төв хэсэгт 1см арай хүрэхгүй нуман хэлбэрт хавтгай зүйл харагдсан байна. Цагаан төмөр хэсгүүдийн төв хэсэгт хөөс маягийн жижиг нүхнүүд харагдаж байснаас тэцүхауд хэрэглэсэн төмөр нь ган юм гэж үзсэн байна.

Мөн бүрэн бүтэн хоёр бөмбөгийг рентген туяаны тусламжтайгаар судлахад нэг нь дарьтай нөгөө нь дарь болон төмрийн хэлтэрхийнүүдтэй байсан нь дайснаа тасар татан хөнөөх зорилготой байжээ.

Хятадын алхимичид, МЭ 300-аад онд дарийг нээсэн бөгөөд нэгэн тулалдаанд одоогийн асар том галын наадмынх шиг 1100 орчим цаасан галт бөмбөг хэрэглэсэн гэдэг. Хятадын эх сурвалжууд

Зураг 8. 1274 оны анхны монголын довтолгооныг дүрсэлсэн зургийн дунд хэсэгт тэцүхау буюу тэсрэх бөмбөг харагдаж байна.

мөн дүүгүүрийн тусламжтайгаар хүргэдэг харвагч бөмбөг 1221 онд тэсэрч байсан тухай өгүүлдэг боловч түүхчид тэр бол нэлээд хожуу үеийг өгүүлсэн гэж маргадаг байна.

1281 оны хөлгийг үлдэгдлээс олдсон шаазан галт бөмбөг нь эртнийх гэдгийг харуулдаг ба зарим түүхчид хожуу үеийнх байх гэж таамагладаг (КОУДАН).

Энэхүү галт бөмбөг болон зарим олдворуудыг Кюүшюүгийн Үндэсний музей үзмэртээ дэлгэн үзүүлж байна.

Хамгийн сүүлийн үеийн техникийн түвшинд тоноглогдсон Такашимагийн түүх, соёлын музейн лабораторийн цэнгэг усаар дүүргэсэн том савнуудад дээрх олдворууд нь хадгалагдаж байгаа бөгөөд өнөөг хүртэл тэдгээрийн судалгааны ажил явагдсаар байна. Олдворын судалсан эхний байдлаас үзэхэд их хааны довтолгооны талаарх шинэ шинэ мэдээ баримт

олдох болов. Олдворуудын ганц хувь нь монголчуудаас гаралтай, бусад нь хятадынх, Монголчуудын довтолгоон нэр нь монголынх болохоос түүнд оролцсон усан болон хуурай замын цэргүүдийг уг харьяаллаар монголчууд биш гэдэг.

“Японы археологич Хаяашида Кэнзо нь Хубилайн хааны флотын хэмжээг хэтрүүлсэн, тэнгисийн ёроолд хэдэн зуу гэхээс биш хэдэн мянган хөлөг онгоцны үлдэгдэл байхгүй” гэж Томас Конлан болон бусад түүхчдийн нэгэн адил итгэдэг байна. Гэсэн ч ус, шавар дотроос үлдэгдлүүд олдсоор байгаа нь манай эрин үеийн хамгийн том усан доор археологийн олдворуудын нэгд тоологдох төдийгүй, Азийн тэнгисийн болон цэргийн технологийн түүх, эзлэн түрэмгийлэх дайралтыг няцаасан домогт шуурганы талаар шинэ мэдээ баримт өссөөр байна.

Ашигласан материал.

1. Жеймс П.Дэлгадо “Японы эргийн ойролцоо Хубилайн хааны тэнгисийн цэргийн эмгэнэлт флотыг малтлагаар илрүүлж байгаа тухай” 2010 он
2. “Чингис хаан ба түүний өв залгамжлагчид” 2005 он
3. “ASIA AGE” сэтгүүл, 2005.10.15, №1

Ч.Мөнхбаяр

ХИС-ийн НХУС-ийн Түүхийн тэнхимийн багш, Доктор

ХОВДЫН ИХ СУРГУУЛИЙН БҮРТГЭЖ ХАМГААЛСАН ДУРСГАЛУУД

Монгол Улсын Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуульд түүх соёлын дурсгалыг байрнаас нь хөдөлгөхгүй байх хөдөлгөсөн тохиолдолд төрийн захиргааны төв байгууллагаас зохих зөвшөөрөл авч хөдөлгөх талаар заасан байдаг. Гэтэл археологийн чиглэлийн судалгааг явуулж байгаа байгууллага уг дурсгалыг хамгаалах зорилгоор төв бараадуулан музейд тушаах ажлыг хийсээр иржээ. Уг ажил нь хэдийгээр тухайн дурсгалыг дахин олж, зөөвөрлөх замын болон бусад зардал, цагийг хэмнэж (зөвшөөрөл авч дахин судлах нь цаг их алддаг) байгаа ч судалгаа хийж буй хүмүүст эх хэрэглэгдхүүнийг бүрэн судлах боломж өгдөггүй шинжлэх ухааны үнэ цэнэ, ач холбогдолыг бууруулах сөрөг талтай билээ.

Ховд хот дахь Ховд их сургууль нь байгуулагдсан (1979 оноос) цагаас түүхийн мэргэжлээр боловсон хүчин бэлтгэж жил бүр археологийн хээрийн дадлага явуулж ирсэн билээ. Энэ нь түүх соёлын дурсгалыг хамгаалах гэсэн чин сэтгэл бүхий судлаачид мөхлийн эрмэгт байгаа зарим дурсгалыг байрнаас нь зөөж сургуулийн музейд авч ирэх нөхцөлийг бүрдүүлсэн гэхэд болно. Зарим дурсгалыг зөөж авч ирсэн цаг үе нь төрийн захиргааны төв байгууллага болон археологийн судалгаа явуулдаг байгууллага зөвшөөрөл авдаг тогтолцоо нэгэнт бүрдээгүй байсантай холбоотой. Харин 2009 оноос хойш дурсгалыг байрнаас нь зөөж хөдөлгөсөн тохиолдол гараагүй билээ.

2012 оны хавар Ховд аймагт ажилласан Мэргэжлийн хяналтын газрын шалгалтын үеэр Ховд Их сургуулийн археологийн судалгааг шалгах явцад соёлын хяналтын улсын байцаагч Ц.Цэндсүрэнгээс (одоогийн ССАЖЯамны Соёлын өвийн хэлтсийн дарга) уг хуулийн заалтыг зөрчсөнөө мэдэж тус

сургуулийн музейд буй дурсгалын талаарх мэдээллийг Ховд аймгийн музейн бүртгэл мэдээллийн санд бүртгүүлж, нэг хувийг уг байцаагчид өгч гэмээ цайруулсан билээ. Бидний зүгээс хууль журамд заасан харилцааг тухай бүрд уншиж хэрэгжүүлээгүйн үнэнийг өчихийн зэрэгцээ хууль тогтоомжийг сурталчлан, түүнд хяналт тавьж ажиллах байдал орон нутагт дутагдалтай байдгын үнэнийг өгүүлж бидэнд торгуул тавьж хуулийн хариуцлага хүлээлгэхийг урьдал болголгүй зааж зөвлөсөн Ц.Цэндсүрэнд талархаснаа энэ ялдмаа илэрхийлье.

Чингээд судлаачдад чухал эх сурвалж болж магад хэмээн эл мэдээллийн шинж чанартай өгүүллийг ХИС-ийн музейд зөөвөрлөж авч ирсэн зарим дурсгалын талаар хэдэн мэдээллийг танилцуулая.

1. Буган чулуун хөшөөний бэлдэл.

Мөнххайрхан сумын нутаг Хар говийн хөдөө хэмээх газар орших уг дурсгалыг Ховд их сургуулийн багш доктор Б.Батмөнх 2001 онд Санктпетербург болон УБ их сургуулийн археологичидтой хамт дурдсан газар дахь хиригсүүрийн малтлагаас гарсны дараахи жилийн археологийн хээрийн танилцах дадлагын ажлын хүрээнд зөөн авч ирж ХИС (Тухайн үеийн МУИС-ийн салбар сургууль)-ийн музейд байрлуулсан байна. Уг газарт судалгааг хийсэн Төв Азийн судалгааны экспедици эл дурсгалын талаар удаа дараа нийтлэж байжээ. Хар говийн хиригсүүрийн дотор хүрээний нүүрэн талд байрлалтай байсан уг хөшөө нь хүрлийн түрүү үеийн Чемурач (МЭӨ 2700-1600)-ийн соёлын хүний дүрт хөшөө чулуу болохыг судлаачид харьцуулан тогтоожээ.

Зур. 1. Хар говийн хиригсүүрийн дотор хүрээний нүүрэн талаас илэрсэн буган чулуун хөшөөний бэлдэл

2. Хөшөөтийн заагийн хүн чулуу.

Хөшөөтийн заагийн хүн чулуун хөшөө х.ө 47° 53.683', з.у 091° 31.447' байршилд д.т.д 1567 мт оршино. Таван толгойн хүн чулуун хөшөөнөөс урд зүгт км орчимд газар унаж толгой нь хугарсан байдалтай байв.

Хөшөөг цагаан цайвар өнгийн боржин чулуугаар хийжээ. Хөшөөний урд зүгт 50 м орчимд хиригсүүр байх ажээ. Хийцийн хувьд Баянбулагийн нэг хөшөөтэй тун адил байна.

Зур 2. Хөшөөтийн заагийн хүн чулуу

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

3. Баянбулагийн хүн чулуу.

Ховд аймгийн Ховд сумын нутаг Баянбулагийн амралтаас баруун зүгт 3 кмт х.ө 47°55.740', з.у 91°21.539' огтолцолд Баян булаг-I тахилгын байгууламжийн хоёр хүн чулуун хөшөөнд бид тодорхойлолт, гэрэл болон гар зургийн хуулбар хийсэн.

Хайгуул судалгааны дараа хөшөөдийг Ховд их сургуулийн музейд байрлуулсан. Хөшөөнүүд адил дүрслэлтэй ажээ. Баруун гарт нь сав бариулан, зүүн гартаа сэлэм, бүсэнд сэнж зүүсгэл дүрсэлсэн нь түрэгийн үеийн дайчин эрийг дүрсэлсэнтэй ижил байна. Эдгээр дүрслэлээр тахилгын байгууламжийн он цагийг харьцуулан тогтоож болох байна. Хөшөөнд дүрсэлсэнтэй ижил балтаг бүхий дөрвөлжин бариультай сэлэм нь VII зууны 1-р хагасаас VIII зууны хоёрдугаар хагаст Түрэгийн хаант улсын үед хэрэглэгдэж байсан зэвсэгтэй ижил байна. Хоёрдугаар хөшөөний ээмэг VIII зууны нэгдүгээр хагаст хэрэглэгдэж байсан гоёл чимэглэлийн зүйлтэй харьцуулж болохоор байгаа нь эдгээр хүн чулуун хөшөө VII зууны нэгдүгээр хагасаас VIII зууны хоёрдугаар хагаст холбогдох Түрэгийн соёлын Катандины үе шатанд холбогдож байна.

Зур. 3. Баян булагийн дурсгалын ерөнхий байдал болон хүн чулуун хөшөөнүүд

4. Халзан үзүүр III-ын 6-р булш, зурагт чулууд

Халзан үзүүр-III-ын дурсгалуудын төвд орших булш N5 ын GPS-заалт: N - 47°55.352'; E - 091°27.337' огтолцолд байна. Өгүүлэнбүйбүлэгдурсгалдчулуугаар үйлдэгдсэн нийт 18 дурсгал буй. Малтлагаас өмнө дурсгалын дэвсгэр зураг болон эрдэм шинжилгээний тодорхойлолт үйлдсэн бөгөөд 6-р бүрэн судалгаа хийв. Уг булш нь тавдугаар булшнаас зүүн урд зүгт 38 м оршино. Булш голын эрэгт орших бөгөөд бараг хагас нь доош нурж унасан анхны байдалд байв. Эргэн тойрон 31,5 кв. м талбайд малтлага хийн. Цэвэрлэгээ хийсэний дараа хагас зууван хэлбэртэй 6х3,8 м чулуун далан илрэсэн.

Булшны зүүн талын далан чулууны нэг чулуунд баруун талруу толгой нь харсан хоёр янгирын зураг олдсон. Зургийг чулууны тэгш гадарган талбайд бүх талбайг ухаж сийлэх аргаар сийлбэрлэжээ.

Булшны чулуунд зураг сийлэх нь Тэвш булш, хиригсүүр болон Тагарын соёлын булшинд тохиолддог.

Зур. 4. Халзан үзүүр-III. 6 дугаар булшны даланчулуун дээрх зураг бүхий хад

5. Баян булагийн тахилгын байгууламж. хүн чулуу, хүний нүүрний дүрслэлт дурсгал.

Ховд аймгийн Ховд сумын нутаг Баянбулагийн амралтаас баруун зүгт 4 кмт буй хөшөөг 2008 оны намар есдугаар сард илрүүлжээ. Уг хөшөө нэгдүгээр хүн чулуун хөшөөнөөс баруун хойт зүгт 500 орчим метрт оршино. Тус хөшөө дөрвөн тахилгын дөрвөлжин хайрцагны хамгийн зүүн талын чулуун хашлага бүхий тахилгын чулуун байгууламжийн урд талд босгогдсон байв.

Нэгдүгээр хүн чулуун хөшөөг нь зүүн талын хананы урд босгосон байв. Дээд хэсэг хугарсан, түүний хугархай доод хэсэгт хэвтэнэ. Тэрбээр тэгш өнцөгт хэлбэртэй бөгөөд хэмжээ нь 34х27х7 см. Нүүр талын өргөн хэсэгт хүний нүүрийг сийлэн дүрсэлжээ.

Зур.5. Баян булаг-II. Тахилгын байгууламж N1. Хүн чулуун хөшөөний хэсгүүдийг эвлүүлсэн байдал, нүүрэн талаас.

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

6. Буган чулуун хөшөөний толгойн хэсгийн хэлтэрхий

Ховд аймгийн Булган сумын төвөөс зүүн тийш 4 км хоёр метр гаруй өндөртэй буган чулуун хөшөө бий. Уг газрыг нутгийн ардууд Чачаргантын хөшөө гэнэ. Уг буган чулуун хөшөөнд хуулбар хийж тодорхойлолт үйлдэх явцад хажууд нь нэгэн буган чулуун хөшөөний толгойн боолтны дүрсийг хотойлгон сийлсэн шаргал өнгийн чулууны хэлтэрхий хэвтэж байв. Уг чулуу хэмжээний хувьд жижиг алга болох магадлалтай тул цаашдын судалгаанд харьцуулах хэрэглэгдхүүн болгож Ховд их сургуулийн музейд авч ирсэн.

7. Талын хашааны (Элсэн толгойн) буган чулуун хөшөө

Археологич Ц.Доржсүрэн 1969 онд Жаргалант сумын нутаг талын хашаанаас олж Элсэн толгойн буган чулуу хэмээн тодорхойлсон цагираг дугуй хөшөө айлын хашаанд хог новшинд дарагдан хэвтэж байхад нь тус сургуулийн музейд зөөн авч иржээ

Эцэст тэмдэглэхэд орон нутагт ямар нэгэн албан байгууллага болон музейд хамгаалах гэж байна гээд газар дээрээс нь төвд авчирч, чамирхаж буй олдвор нь гарал үүсэл нь тодорхойгүй, мэдээ баримт, тодорхойлолт дутуу дулимаг, бүртгэл мэдээлэл байхгүй түүх соёлын дурсгалууд олон байдаг. Зарим албан байгууллагын үүдэнд зоосон хөшөө чулуу яваандаа хаанаас хэн авч ирсэн нь мартагдаж түүний шинжлэх ухааны үнэ цэнэ буурдаг.

Бусад улсын болон хувийн их дээд сургуулийн мэргэжлийн багш судлаачид өөрсдийн гар дээр байгаа болон сургалтын музейд буй, тухайн байгууллагын хамгаалалтанд байдаг үл хөдлөх болон түүвэр олдворын талаар орон нутаг болон улсын нэгдсэн бүртгэл мэдээллийн санд бүртгүүлж ажиллахыг энэхүү хэвлэлийн хуудсаар дамжуулан уриалж байна.

Зур. 6. Чачаргантын амны буган чулуун хөшөөний толгойн хугархай

Зур. 7. Элсэн толгойн буюу талын хашааны буган чулуун хөшөө, хөшөөний цагирган дүрслэл

Р.Төгссайхан

Монгол цэргийн музейн эрдэм шинжилгээний ажилтан, археологич

“ХЭРМЭН ДЭНЖ”-ИЙН МАЛТЛАГА

Төв аймгийн Заамар сумын нутаг Агьт, Төмст хэмээх хоёр уулын дунд орших хөндийн өмнөд хэсгийг нутгийнхан Хэрмэн дэнж, уг дэнж дээр буй эртний балгасыг “Хэрмэн дэнжийн балгас” хэмээн нэрийджээ. Балгасын хэрэмний бүтэц зохион байгуулалт, хийц, хэлбэр зэргээс харахад цэргийн бэхлэлт хэрэм байсан нь гол руу тулгаж барьсан, харуулын цамхагууд /

цонж/ олноор байгуулсан, удаан хугацаагаар суурьшиж бэхлэлт маягаар амьдарч байсныг илтгэх халаалтын зуух ашиглаж байсны үл мөр, дээврийн болон ахуйн шавар эдлэлийн үлдэгдлүүд, сүмны зэв зэрэг олдворуудаас харагддаг.

Монгол Цэргийн музей, ШУТИС-ийн Нийгмийн Технологийн сургуулийн хамтарсан судлаачдын баг энэхүү балгасанд 2013 онд хамтарсан малтлага

судалгаа явуулаа.

Малтлага, судалгаанд ШУТИС-ийн Нийгмийн Технологийн сургуулийн багш доктор Л.Эрдэнэболд, ОХУ-ын Буриадын Их сургуулийн доктор А.Д.Цыбиктаров, Монгол цэргийн

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

музейн Ерөнхий сан хөмрөгч менежер, хошууч Л.Гантөмөр, эрдэм шинжилгээний ажилтан-археологич Р.Төгссайхан нар болон ШУТИС-ийн Нийгмийн Технологийн сургууль, ОХУ-ын Буриадын Их сургуулийн оюутнууд оролцсон.

"Хэрмэн дэнж" балгасанд 2005 онд Монгол Голландын Мон-Arch төслийнхөн, 2010-2011 онд

Монгол-ОХУ-ын "Нүүдлийн соёл иргэншлийг судлах олон улсын хүрээлэн"-гийн судлаачид ажиллаж байсан билээ.

Хотын зүүн хойд хэсэг дэх байшингийн туйр болох газрыг сонгож хийсэн малтлага судалгааны үр дүнд монгол нутагт төр улсаа байгуулан оршин тогтнож асан Уйгур, Хятаны хаант улсуудын түүхэнд холбогдох түүх, соёл, археологийн дурсгалуудыг илрүүлэн олсон юм.

Энэхүү малтлагаас илэрсэн олдвор хэрэглэгдэхүүнүүдийг эл үеийн түүхэнд холбогдох археологийн дурсгалуудтай харьцуулан судлах, шинжлэх ухааны эргэлтэнд оруулах, судалгааны тайлан болон каталогийн материал бүрдүүлэх, судалгаа шинжилгээг өргөжүүлэх зайлшгүй шаардлагатай байгаа билээ.

Энэ удаагийн хамтын ажиллагаа нь Хэрмэн дэнж балгасанд өргөн хэмжээтэй урт удаан хугацаанд үргэлжлүүлэх төслийн ажлыг эхлүүлж байгаагаараа онцлог бөгөөд малталтаас гарсан олдвор, эд өлгийн зүйлд эрдэм шинжилгээний тодорхойлолт үйлдэж, олдвор тус бүрийн гэрэл зураг, гар зураг болон тодорхойлолтыг үйлдэн, эрдэм шинжилгээний эргэлтэнд оруулах ажил хийгдэж байна.

Г.Дуламсүрэн

Үлэг гүрвэлийн төв музейн арга зүйч

ҮЛЭГ ГҮРВЭЛИЙН ТӨВ МУЗЕЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА ТЭЛСЭЭР

Монгол Улсын Засгийн газрын 2013 оны 11 дүгээр тогтоолоор палеонтологийн өвийг хадгалж хамгаалах, бүртгэж баримтжуулах, хойч үедээ өвлөн уламжуулах, палеонтологийн олдворыг нийтэд сурталчлах зорилгоор "Үлэг Гүрвэлийн Төв Музей"-г байгууллаа.

Үлэг Гүрвэлийн Төв Музей нь "Т.Батаар би гэртээ ирлээ" нэртэй анхны үзэсгэлэнгээ 2013 оны 6-10

"Т.Батаар би гэртээ ирлээ" анхны үзэсгэлэн

дугаар сард Улаанбаатар хотноо Чингисийн талбайд амжилттай гаргаж ойролцоогоор хагас сая үзэгчидэд үйлчилж, 120 гаруй сая төгрөгний орлогыг улсын төсөвт оруулсан байна. Тус музейн сан хөмрөгт цаашид зургаан төрлийн 22 үлэг гүрвэлийн олдворууд, Япон улсад үзэсгэлэнд оролцож буй 187 олдвор, мөн Монгол улсын Палеонтологийн төвөөс Үлэг Гүрвэлийн Төв музейд шилжигдэн ирэх олдворууд нэмэгдэн 1000 гаруй үзмэртэй болох юм. Монгол улс үлэг гүрвэлийн аймгийн судалгааны үр дүнгээр дэлхийд дээгүүрт ордог ба дэлхийн үлэг гүрвэл судалгааны хөгжил, олдвор хамгаалалтын томоохон тулгуур улсын нэг юм. Иймд манай музей нь Монгол нутгаас олдсон үлэг

гүрвэлүүдийн үзмэрийг үзэхийг хүссэн дэлхийн өнцөг булан бүрийн үзэгчдийг өөрсдийнхөө музейд төвлөрүүлэх зорилготой бөгөөд маш цөөн тоотойгоор өөрсдийн сор үзмэрүүдээ гадагшаа үзэсгэлэнд оролцуулж байх болно.

Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхэдтэй ээж нарт Т.Батаар тусалмаа.

Манай улсад хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхэдтэй ээж нар цөөнгүй бий. Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхэд байнгын асрамжасаргаа хэрэгтэй байдаг тул тэдгээр ээжүүд тогтмол ажил хийж чаддаггүйгээс гадна хүүхдүүдээ эм тариа авах мөнгөний хэрэгцээ байнга гардаг.

Чингисийн талбайд зохион

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

байгуулсан үзэсгэлэнд хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхэдтэй гучин ээж өөрсдийн загвараар хийсэн Т.Батаарын чихмэлийн үзэсгэлэн гарган гурван сарын турш борлуулж зургаан сая төгрөгний орлогыг хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдүүдэд зориулж чадсан билээ.

Хараагүй иргэд анх удаа музей үзэв.

2013 оны ес дүгээр сарын 12-13-ны өдрүүдэд Үлэг Гүрвэлийн Төв музей, Хараагүйчүүдийн Үндэсний Холбоотой хамтран 200 гаруй сургуулийн насны болон насанд хүрэгчдэд "Т.Батаар би гэртээ ирлээ" үзэсгэлэнг үзүүлж хараагүй иргэд ч гэсэн музей үзэх боломжтойг харууллаа.

Бид хараагүй иргэдэд үзмэрийг барьж мэдрүүлэх, олсоор мэдээлэл өгөх, үлэг гүрвэлийн дуу хоолойг сонсуулах зэрэг аргуудыг ашиглан үзмэрийг үзүүлээ. Урьд

Хараагүй иргэдэд зориулсан сургалтын үеэр

өмнө нь Монгол улсын аль ч музей хараагүй иргэдэд үзмэр үзүүлж байгаагүй бөгөөд манай хамт олон хараагүй иргэд ч гэсэн музей үзэж болно гэдгийг харуулж чадлаа.

"Т.Батаар Дарханд" үзэсгэлэн.

Үлэг Гүрвэлийн Төв музей нь Дархан-Уул аймгийн музейд 2013 оны 10 сараас эхлэн "Т.Батаарын үзэсгэлэн"-г үзүүлж эхэлснээс хойш ирж үзэх хүмүүсийн тоо тасрахгүй байна. Нэгэн жишээ дурьдвал, Дархан-Уул аймгийн музейд хоёр долоо хоногийн турш ажиллах хугацаанд нийт 3761 үзэгч үзсэнээс тэдний 182 нь том хүн, 2579 нь бага насны хүүхэд байсан ба нийт 2.491.500 төгрөгний орлого орсон байна.

Тухайн үед Дархан-Уул аймгийн 52 жилийн ой тохион уламжлал ёсоор нэгдүгээр ангийн сурагчдад үнэ төлбөргүй музей үзүүлэхэд нэг дор 532 сурагч цугларч хөл ихтэй байсан ч манай музейн багийнхан өндөр зохион байгуулалттайгаар ажиллан бага ангийн сурагчдыг сэтгэгдэл өндөр буцаасан нь бид багаар хэрхэн ажиллаж чаддагийн нэгэн жишээ болов уу.

"Хүрэн Дух" олдворт газарт хийсэн хээрийн сургалт

Музейн ажилтнуудаа хамруулсан хээрийн сургалтыг Дундговь аймгийн Баянжаргалан

Хээрийн сургалтын үеэр

сумын нутаг "Хүрэн Дух" олдворт газарт явууллаа. Сургалтын үеэр музейн эрдэм шинжилгээний ажилтнууд хээрийн маршрут төлөвлөх, GPS ашиглах, хээрийн тэмдэглэл бичиглэл хийх, газрын зурагтай ажиллах, хурдасны зүсэлт хийх, микрофауны дээжлэлт, хайгуулын суурингийн тухай хичээлүүд заагдлаа. Сургалтын үр дүнд музейн эрдэм шинжилгээний ажилчдаас бусад ажилчид олдвор хэрхэн олддог, хээрийн судалгааны ажлын явагдах дүрэм журам, музейн олдворууд ямар үнэ цэнээр олддог талаар ойлголтыг бүрэн дүүрэн олж авсан.

АНУ-д хийсэн айлчлал

2013 оны 10 сард Үлэг Гүрвэлийн Төв музейн захирал Н.Жавзмаа, музейн ерөнхий зураач Д.Батжаргал, бүртгэл мэдээлэл, сан хөмрөгийн албаны дарга А.Оюунчимэг нар музейн ажилтныг мэргэшүүлэх, сэргээн засварлагч нарыг дадлагажуулах, магистр, докторантурт эрдэм шинжилгээний ажилтан нараа суралцуулах, музейн үзмэр

Academy of Natural Sciences of Philadelphia-ын үйл ажиллагаатай танилцаж байгаа нь

Natural Science Museum-ийн олдворуудтай танилцаж байгаа нь

дэглэлттэй танилцах, туршлага судлах зорилгоор New York хотын American Museum of Natural History, The Academy of Natural Sciences of Drexel University, Washington хотын Smithsonian Institution National Museum of Natural History, Academy of Natural Sciences of Philadelphia -ын удирдлагууд болон эрдэмтэн, судлаач нартай уулзлаа. Уулзалтын үр дүнд Үлэг Гүрвэлийн Төв Музейгээс хоёр сэргээн засварлагч, хоёр эрдэм шинжилгээний ажилтныг магистр, доктор бэлтгэхээр Academy of Natural Sciences of Drexel University-д ойрын хугацаанд суралцуулах, цаашид эдгээр музей, их сургуультай байнгын хамтын ажиллагаатай байх их ажлын үндэс тавигдлаа.

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Б. Бадамцэцэг

Байгалийн түүхийн музейн эрдэм шинжилгээний ажилтан докторант

МОНГОЛ СОЛОНГОСЫН ХАМТАРСАН БИОЛОГИЙН ТӨРӨЛ ЗҮЙЛИЙН СУДАЛГААНЫ ТОВЧ

Монголын Байгалийн түүхийн музей, БНСУ-ын Шинжлэх ухаан технологийн музей болон Чуннам Их Сургуулийн хамтын ажиллагааны гэрээний дагуу “Монгол орны биологийн төрөл зүйл” сэдэвт төслийн ажил монгол орны байгаль, газар нутаг, биологийн төрөл зүйлийг системчлэн хамгаалах хөтөлбөр боловсруулах зорилгоор 2012 оноос эхлэн хэрэгжиж байгаа юм.

Хоёр дахь жилийн судалгааг Монгол, Солонгосын мэргэжлийн судлаачдын хамтарсан баг Дорноговь аймгийн Даланжаргалан сумын нутаг дахь Их Нарт байгалийн нөөц газарт 2013 оны долоо наймдугаар саруудад хоёр ээлжээр хийв. Судалгаанд Монголын талаас Байгалийн түүхийн музей, Монгол Улсын Их Сургууль, Монгол Улсын Боловсролын Их Сургууль зэрэг байгууллагуудын ургамал, мөлхөгч, гар далавчтан, шувуу, шавьж, шоргоолж, болон геологи, түүхийн чиглэлийн судлаачид (шинжлэх ухааны доктор 1, биологийн ухааны доктор 1, докторант 5, магистр 2) оролцлоо. Солонгосын талаас Шинжлэх ухаан технологийн музей, Чуннам их сургууль, Солонгосын

усны шувуудын холбоо, Сөвон их сургууль, Ханнам их сургуулийн харьяа байгалийн түүхийн музей, Агуйн судалгааны төв, Содэмүн дэх байгалийн түүхийн музей зэрэг байгууллагуудын хөрс, ургамал, шувуу, хөхтөн, яс, мөлхөгч, шавьж, аалз, шоргоолж, палеонтологийн чиглэлийн судлаачид (доктор 10, магистр 2) оролцсон.

Манай музей БНСУ-ын Шинжлэх ухаан технологийн музейтэй олон жил хамтран ажиллаж байгаа бөгөөд дээрх төслийн эхний жилийн ажлын үр дүнд “Монгол орны зарим ургамлыг таних гарын авлага” бүтээлээ монгол-солонгос хэл дээр хэвлэн нийтлүүлсэн билээ.

Уг бүтээлд 49 овогт хамаарах 148 төрлийн 200 зүйл ургамлын монгол болон шинжлэх ухааны нэр, таних шинж тэмдгийн бичиглэл, ургах орчин, монголдох тархалтыг багтааж байгаль дээрх гэрэл зургийн хамт оруулсан. Энэхүү бүтээл нь байгаль сонирхогчид,

“Монгол орны зарим ургамлыг таних гарын авлага” бүтээл

мэргэжлийн ангийн оюутнууд, байгаль хамгаалагчид, жуулчид, судлаачдад болон орон нутгийн музейн ажилтнуудад чухал гарын авлага болох юм.

Л.Эрдэнэболд

ШУТИС-ийн багш, Доктор

АРХЕОЛОГИЙН ХЭЭРИЙН ХАМТАРСАН МАЛТЛАГА СУДАЛГАА

ШУТИС-ийн НТС-ийн археологич судлаачид сүүлийн жилүүдэд Монгол улсын нутаг дэвсгэрт археологийн малтлага судалгааны хэд хэдэн төслүүдийг амжилттай хэрэгжүүлж байгаа билээ. Эдгээр төслүүдийн үр дүнд Монгол, Төв Азийн ард түмний түүх, соёлд холбогдох олон дурсгал, баримт шинээр илрүүлэн шинжилгээ судалгааны эргэлтэнд оруулсаар байна. Тус сургуулийн судлаач багш нар бие даасан хээрийн судалгааны ангиудыг

байнга зохион байгуулахаас гадна гадаад улс орнуудтай хамтарсан төслүүдийн эхлэлийг энэ онд тавилаа. Тухайлбал, ОХУ-ын Буриадын Улсын их сургуультай хамтран археологийн хээрийн судалгааны дадлага ажлыг 2013 оны зургадугаар сард зохион байгуулав.

Эл төслийн хүрээнд Төв

аймгийн Заамар сумын нутагт орших эртний Уйгур, Хятан улсын түүхэнд холбогдох “Хэрмэн дэнж” балгас хэмээх хулширсан хотод анхны малтлага судалгааны ажлыг гүйцэтгэсэн болно.

Өнгөрсөн жилүүдэд Монгол-ОХУ-ын эрдэмтэд энэхүү дурсгалын төв хэсэг, хойноос өмнө хаалга руу чиглэсэн гол гудамжуудад өргөн

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

хэмжээний маллага судалгаа хийж баялаг хэрэглэгдэхүүн цуглуулсан бөгөөд тэдгээр үр дүнгээ монгол, орос хэлээр эрдэм шинжилгээний өгүүлэл болгон нийтлүүлсэн билээ.

2013 онд тэрхүү хуучин маллагыг үргэлжлүүлэх, “Хэрмэн дэнж 5” хэмээх гол хэрэмт хотын зүүн хойт талын хэсэгт буй барилга байгууламжуудын бүтэц зохион байгуулалт, олдвор хэрэглэгдэхүүнийг тодруулах, тэдгээрийн үндсэн дээр хотын бүтэц зохион байгуулалт, он цагийн асуудлыг нарийвчлан тодруулахад чиглэж байлаа.

Маллага судалгааны ажлын үр дүнд газрын хөрсний өнгөн хэсэгт мэдэгдэж байсан чулуун байгууламжийн зохион байгуулалтыг тодруулсан бөгөөд хавтгай чулуудыг босгон дээр нь жижиг хавтгай чулуугаар таглаж өрсөн хоёр суваг бүхий халаалтын ханз, түүнийг үйлдэхдээ ашигласан чулуу болон хуучин тоосго, дээврийн ваар, үр тариа бусад хүнсний зүйл хадгалдаг байсан бололтой олон тооны нүхэн зоориудыг илрүүлэв. Нүхэн зоориудаас үр тарианы үлдэгдэл, мал амьтны яс, загасны хайрс, яс их хэмжээтэй олдлоо.

Маллагаар барилга байшингийн хана хэрэм илрээгүй боловч олдвор хэрэглэгдэхүүнээр тун баялаг байлаа. Ахуйн зориулалттай ваар савны хагархай олон илэрч олдсон бөгөөд тэдгээр нь ихэвчлэн хятаны үеийн гэгддэг босоо зураасан хээтэй байв. Энэ нь эртний хятанчуудын дунд ахуйн хэрэглээний шавар вааран урлал өндөр төвшинд байсныг илтгэнэ. Мөн яс, чулуу, төмөр эдлэлийн зүйлүүд цөөн тоотой илэрч олдсон бөгөөд тээрмийн чулууны хагархай, тариа будааны үлдэгдэл олдсон нь эл хотод тухайн үедээ газар тариалангийн үйл ажиллагаа өргөн цар хүрээтэй хөгжиж байсныг харуулах баримт болж байгаа юм. Хотын энэ хэсгээс соёлын олон

Зур.1. Хэрмэн дэнж балгасны байдал

давхарга илэрч мэдэгдсэнгүй, зөвхөн Хятан улсын үеийн соёлт давхаргын үлдэц мэдэгдэж байв.

Бидний маллага судалгаа дуусаагүй үргэлжилж байгаа бөгөөд дараа дараагийн жилүүдэд гол хэрэмт хотын дундах хэрэмтэй болон хэрэмгүй барилгын үлдэцүүд, хотын гудам, хаалга гэх мэт газруудад өргөн цар хүрээтэй маллага хийснээр эл хотын гадаад дотоод бүтэц зохион байгуулалт, үүрэг зориулалт, он цагийн олон асуудал тодорхой болно гэдэгт итгэлтэй байна.

Судалгааны ангийн бүрэлдэхүүнд ахлагчаар НТС-ийн Түүх-соёл судлалын профессорын багийн дэд профессор, археологич, доктор Л.Эрдэнэболд, багш доктор Д.Наранцацралт, С.Болормаа нар болон 16 оюутан, ОХУ-ын талаас Буриадын улсын их сургуулийн багш профессор, археологич А.Д.Цыбиктаров болон тус сургуулийн түүхийн хоёрдугаар курсын 16 оюутан, хамтран ажиллагч Монгол цэргийн музейн менежер, дэд хурандаа Л.Гантөмөр, эрдэм шинжилгээний ажилтан магистр Р.Төгссайхан нар оролцон ажиллалав.

Зураг 2. Хэрмэн дэнж балгасны маллагын явцаас

Зур.3. Хог хаягдлын нүх илрэв

Зураг 4. Хэрмэн дэнж балгасны 2013 оны маллагын явцаас

А.Очир, Л.Эрдэнэболд. Хэрмэн дэнж балгасны тухай дахин өгүүлэх нь. //Nomadic studies. 2011.№18. тал 46-53; Н.Н.Крадин, Л.Эрдэнэболд ба бусад. Результаты исследования городища Хэрмэн дэнж в 2010г. // Древние культуры Монголии и Байкальской Сибири. Материалы международной научной конференции. Иркутск, 3-7 мая, 2011. Вып 2.стр 430-441:

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

О.Мэндсайхан

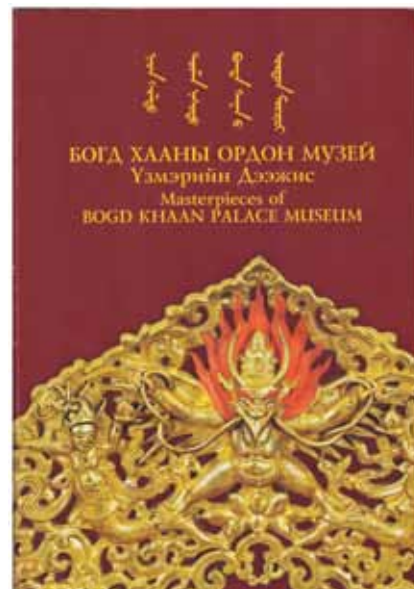
Богд хааны ордон музейн захирал

БОГД ХААНЫ ОРДОН МУЗЕЙН ХОЁР СОНИН

“МОНГОЛЫН СҮҮЛЧИЙН ХАТАД” СЭДЭВТ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ БАГА ХУРАЛ, ҮЗЭСГЭЛЭН.

2013 оны тав дугаар сард Хэнтий аймгийн Баян-Адарга сумын Засаг даргын Тамгын газар, Гандантэгчэнлин хийдийн дэргэдэх Эрдэм Соёлын хүрээлэнтэй хамтран Богд хааны хатдын тухай түүхэн судалгаа явуулж судалгааны ажлыг эрчимжүүлэх, таниулан сурталчлах зорилгоор “МОНГОЛЫН СҮҮЛЧИЙН ХАТАД” сэдэвт эрдэм шинжилгээний бага хурал, сэдэвчилсэн үзэсгэлэн зохион байгуулав. Энэхүү арга хэмжээг “Орчлон констракшн” ХХК, “ЭС энд трейд” ХХК, “Ирмүүн босго” ХХК, Хутагт групп, “Солонго судар” ХХК, Тесо корпораци зэрэг байгууллагууд ивээн тэтгэж, хурлын нээлтэд тус музейн захирал О.Мэндсайхан, Хэнтий

болох нь”, МУИС-МХСС-ийн Утга зохиолын тэнхмийн эрхлэгч, доктор С.Дулам “Монгол хатдын ёс жудар”, МУИС-НШУС-ийн Түүхийн тэнхим, доктор Д.Энхцэцэг “Улсын Эх Дагина”, БХОМ-н ажилтан, төвд судлаач, докторант Г.Ням-Очир “Дондогдулам хатныг хоёр удаа хатан хааны сэнтийд залсан тухай”, Улс төрийн талаар хэлмэгдэгсдийн судалгааны төвийн судлаач, докторант Х.Мөнхбаяр “Гэнэмпил хатан хэлмэгдсэн тухай” зэрэг арав гаруй сонирхолтой илтгэлүүд тавигдлаа. Музейгээс тус хуралд илтгэл тавьсан эрдэмтдийн илтгэлийг эмхэтгэн гаргахаар төлөвлөн ажиллаж байна. Хурлын үеэр музейн сан хөмрөгт хадгалагдаж байдаг Дондогдулам хатантай холбоотой 40 ширхэг үзмэрийг дэлгэн харуулсан

музейн үзмэрийн загвараар бэлэг дурсгалын бүтээгдэхүүн хийх ажлын хүрээнд 2011 оны Үндэсний хувьсгалын 100 жилийн ойгоор “Ажнай” корпораци, “Нарлаг Монгол өнөөдөр” сэтгүүлтэй хамтран гаргасан “Богд Хааны Ордон Музейн үзмэрийн дээжис” каталогийн жижиг хувилбарыг хэвлүүлэн гаргалаа. Өмнөх каталог нь хэмжээний хувьд овор ихтэй байсан бол энэ удаагийн жижиг хувилбар нь авсаархан хэмжээтэй байж түүх, соёл судлаач, сонирхогчдын ширээний ном болж чадах нь лавтай.

аймгийн Баян-Адарга сумын Засаг дарга Ж.Боломж, Хутагт группийн ерөнхийлөгч Хүдэрбаатар нар оролцов.

Эрдэм шинжилгээний бага хуралд Буддын гүн ухааны гавж, Гандантэгчинлэнхийдийн дэргэдэх Эрдэм Соёлын Хүрээлэнгийн захирал Ш.Сонинбаяр “Эрх цагаан дара Дондогдулам нь Номч хатан

үзэсгэлэн зохион байгуулж түүхч, судлаач, сонирхогчдын мэлмийг мялаав.

“Богд Хааны Ордон Музейн үзмэрийн дээжис” каталог.

2013 онд Соёл, спорт, аялал, жуулчлалын яам, Соёл урлагийг хөгжүүлэх сангаас

Н.Доржсүрэн

Дэлхийн Өв-Орхоны Хөндийн Соёлын Дурсгалт Газрын
хамгаалалтын захиргааны ахлах мэргэжилтэн

Н.Гонгоржав

Хархорум музейн ажилтан

ХАРХОРУМ ХОТЫН ТҮҮХЭНД ХОЛБОГДОХ НЭГЭН ОЛДВОР

Өвөрхангай аймгийн Хархорин сумын Соёлын төвийн довжоо болон шат нь XIII зууны үеийн Хархорум хотын уран барилгын дурсгал, хот суурингийн үлдэгдэл, боржин чулуун хийцтэй адил болохыг Хархорум музейн ажилтнууд 2013 оны тавдугаар сард анх ажиглан тогтоожээ.

Дэлхийн өв-Орхоны хөндийн соёл дурсгалт газрын хамгаалалтын захиргааны хадгалалт хамгаалалт хариуцсан ахлах мэргэжилтэн Н.Доржсүрэн, Хархорум музейн ажилтан Н.Гонгоржав, Хархорин сумын Соёлын төвийн эрхлэгч Б.Гантулга бид 2013 оны 10 дугаар сард дээрх довжоо, шатыг “Монгол Улсын түүх, соёлын хөдлөх дурсгалт зүйлийн бүртгэл”-ийн маягтын дагуу бүртгэн баримтжуулах ажлыг хийв. Уг чулуун хийцүүд дээр түмэн насан хээг гурван янзаар дүрслээд тусгай зориулалт бүхий углуурга, хэрчлээс гаргасан байгаа нь эртний хотын барилгын үлдэгдэл болох нь тодорхой бөгөөд Дэлхийн өв Орхоны хөндийг Соёлын дурсгалт газар дахь эртний Түрэг, Уйгарын үед холбогдох Хөшөө цайдам, Харбалгас /Орду балык/ зэрэг болон Монголын эзэнт гүрний нийслэл Хархорум хотын уран барилгын чулуун хийцүүдтэй урлалын дэг сургуулийн хувьд ижил байгаа нь судлаачдын сонирхолыг татаж байгаа юм. Дээрхи чулуун хийцүүдээс чулуун сийлбэрийн ур хийц, улалмжлалт хээ угалз, тэдгээрийн билэгдэл, төрөл зүйл зэргийг эртний орд харш, уран барилгуудад хэрхэн ашиглаж байсныг тодруулахад үнэтэй хувь нэмэр оруулна гэж бид бодож байна. Түүхийн үнэт өв хаана, ямар ч хэлбэрээр хадгалагдаж байж болохын нэгэн жишээ энэ буюу.

Хархорин сумын соёлын төв

Чулуун хийцийн углуургатай хэсэг

Чулуун хийцийн хээтэй хэсэг

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Ж.Энэбиш

НСИСОУХ-ийн тэргүүлэх эрдэмтэн, профессор

М.Дорждагва

Судлаач, уртын дуучин, магистр

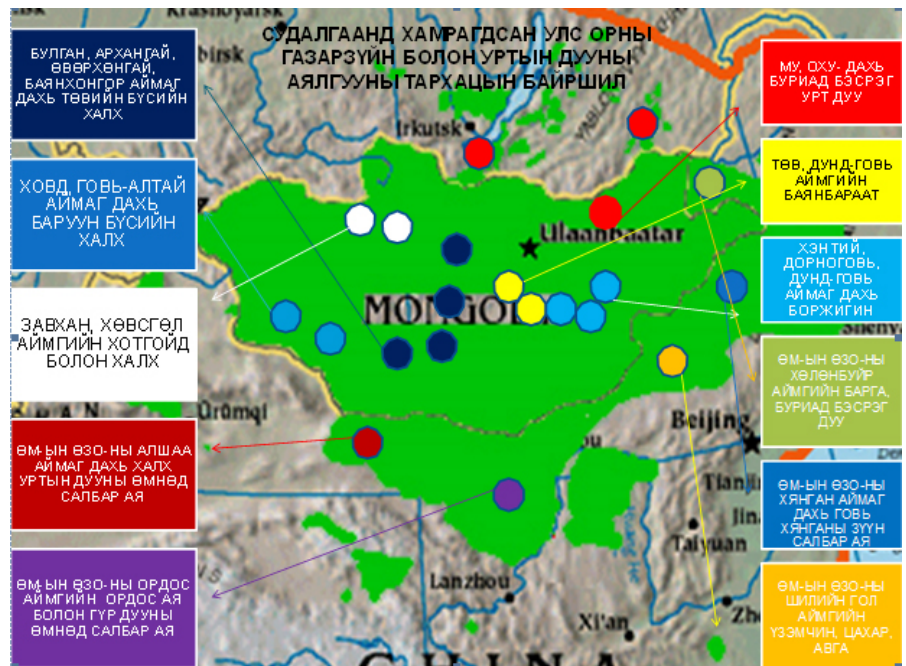
УРТЫН ДУУНЫ СУДАЛГАА ӨРГӨЖСӨӨР

Нүүдлийн соёл, иргэншлийг судлах олон улсын хүрээлэнгээс 2010 онд “Уртын дууны өв ур чадварын судалгаа” төслийн ажлыг хийж гүйцэтгэсэн билээ. Энэхүү төсөл нь Монгол Улсын Засгийн газар болон БНХАУ, ОХУ-ын Засгийн газартай хамтарч хэрэгжүүлсэн монгол уртын дууны өв, дэг барил судлалын анхны Олон улсын төсөл байснаараа онцлог байлаа. Энэ ажлын хүрээнд дараахь бүс нутгийг хамарсан өргөн судалгааг хийв.

Дээрх нутгуудад хамтарсан судалгаа хийсэн хээрийн шинжилгээний ажлын ангид Монгол Улс, БНХАУ, ОХУ-ын 40 гаруй /давхардсан тоогоор/ эрдэмтэн судлаач, зураглаач, жолооч нар ажилласан. Ингэхдээ Монгол улс, БНХАУ, ОХУ-ын нутагт амьдарч байгаа монгол туургатны дунд 8 удаагийн судалгаагаар нийт 40.000 орчим км зам туулж нутаг нутгийн уртын дууг өвлөн тээгч 12-90 насны 300 орчим уртын дуучдыг эрэн сурвалжилж, 170 гаруй ширхэг DV буюу 170 гаруй цагийн дүрс бичлэг бичиж, давхардсан тоогоор 500 гаруй уртын дууны хувилбар аяыг тэмдэглэв. Ийнхүү монгол уртын дууны амьд өвийг бүртгэж бүсчлэлийг тогтоов.

Монгол ардын уртын дууг хүн төрөлхтний Соёлын аман болон биет бүс өвд бүртгүүлж дэлхийн өвөөр тунхагласантай холбогдуулж олон улсын эрдэмтэн судлаачид анх удаа Монгол Улс, БНХАУ, ОХУ-ын нутагт амьдарч байгаа монголчуудын дунд хээрийн шинжилгээний анги ажиллуулж судалгааны эх хэрэглэгдэхүүн бүрдүүлж, тандалт судалгаа хийсний үр дүнд:

1. Эртний уламжлалаа хадгалан төвөнх хоолойн олон янзын эрчимт хөдөлгөөн, уян налархай баялаг ур чимэг үүсгэж уртаар татаж дуулах халх барилын уртын дууны дэг сургууль түүний тархачын хил хязгаарыг тогтоох

санаа дэвшүүлэв. Өөрөөр хэлбэл төв халхын уртын дуу дуулах арга барилын өмнөд хязгаарыг Өвөр Монголын Өөртөө Засах Орон /ӨМӨЗО/-ны Шилийн гол, Ордос, Алашаа аймгаар, зүүн хязгаарыг тус орны Хөлөнбуйр аймгаар, баруун хязгаарыг Монгол Улсын Говь-Алтай, Завхан, Ховд, Увс аймагт оршин сууж буй халхчуудын уртын дууны өв соёлоор, баруун хойд талыг Хотгойд уртын дууны өвөөр, хойд талыг баруун Буриадын Түнкэн аймгийн “айдон дуу”-ны уламжлалаар барагцаалан тогтоож болох юм гэж үзэв.

2. Олон улсын шинжилгээний ангийн хүрээнд нийт 300 гаруй уртын дуучдыг эрэн сурвалжилж тэдний дууг дүрс бичлэгт буулгаснаар монгол туургатан гурван улсын хүрээний уртын дуучдын бүртгэл, мэдээллийн сангийн эхлэлийг тавив.

3. Нутаг нутгийн арга барилаар дуулсан 300 шахам өв тээгчдийн уртындуу, түүнтэй

холбогдолтой хууч яриаг дүрс бичлэгт бичсэнээр Монгол туургатан гурван улсын хүрээнд дуулагдаж байгаа уртын дууны аяны мэдээллийн сангийн эхийг бүрдүүлэв.

4. Энэ бүхний үр дүнд төв халх барилын уртын дууны яруу найргийн олон хувилбарыг харьцуулан судлах, үүнчлэн уртын дууны голомт төвийг тогтоох, уртын дууны өвөг аялыг тодорхойлох эх сурвалж бүрдсэн гэхэд болно.

5. Цаашид “Монгол туургатан улсуудын уртын дууны анотологи” бүтээх томоохон суурь судалгааг эхлүүлж болох юм. Энэхүү суурь судалгааг олон улсын эрдэм шинжилгээний байгууллагууд, эрдэмтдийн оролцоотойгоор хэрэгжүүлбэл зохих үр дүнд хүрэх болно.

Э.Мижиддорж

МУИС-ийн Улаанбаатар сургуулийн Археологийн тэнхимийн багш

МУИС-ИЙН УЛААНБААТАР СУРГУУЛИЙН АРХЕОЛОГИЙН ТЭНХИМИЙН МЭДЭЭЛЭЛ (2013 оны хээрийн судалгаа)

МУИС-ийн харьяа Улаанбаатар сургуулийн Археологийн тэнхим 2013 онд дараах сэдвийн хүрээнд археологийн хайгуул, малтлага судалгааны ажил хийж гүйцэтгэв. Үүнд: А. Суурь судалгааны төсөл, Б. Сургалт үйлдвэрлэлийн чиглэлээр, В. Захиалгат ажил.

А. Суурь судалгааны төсөл

1. МУИС-ийн судалгааны профессорын багаар шалгарсан “Нүүдэлчдийн хаад, язгууртны оршуулга, тахилын зан үйл” төслийн хүрээнд Архангай аймгийн Батцэнгэл, Хайрхан, Өндөр-Улаан, Эрдэнэмандал, Хашаат сум, мөн Төв аймгийн нутгаар 2013 онд Археологийн хайгуул судалгааны ажил хийв. Эл ажлын дүнд нүүдэлчдийн оршуулга, тахилын байгууламж зэрэг шинэ дурсгал нилээдийг олсон болно.

2. Олон улсын төсөл. Монгол-Оросын хамтарсан “Уушгийн Өвөр-2013” төслийн археологийн шинжилгээний анги. МУИС-ийн харьяа Улаанбаатар Сургуулийн Археологийн тэнхим, ОХУ-ын ШУА-ийн Археологийн хүрээлэн хамтарсан “Уушгийн Өвөр-2013” төслийн археологийн шинжилгээний анги 2013 онд Хөвсгөл аймгийн Бүрэнтогтох сумын Туяа багийн нутаг Уушгийн Улаан уулын зүүн урд бэлд орших буган чулуун хөшөө бүхий хиргисүүрийн цогцолбор байгууламж дээр археологийн малтлага судалгааны ажил хийв.

Монгол-Оросын хамтарсан археологийн шинжилгээний анги буган чулуун хөшөөний тахилын байгууламжуудыг үргэлжлүүлэн судлахаар 7-9-р

Зураг 1. Олон улсын төслийн зураг

буган чулуун хөшөөдийн оршин байгаа талбайд 40 м х 75 м талбайд малтлага судалгаа хийж нийт 100 гаруй дугуй хэлбэрийн тахилын чулуун байгууламж буйг илрүүлэн олж судалсан бөгөөд эдгээр тахилын байгууламжийн 80 гаруй хувьд “адууны зүлд”-ээр тахилга хийсэн болох нь тогтоогдов. Энэхүү археологийн шинжилгээний ангийн, Монголын талын ахлагчаар МУИС-ийн Улаанбаатар сургуулийн Археологийн тэнхимийн эрхлэгч, профессор Д.Эрдэнэбаатар, эрдэм шинжилгээний ажилтнаар археологич, докторант С.Оргилбаяр, ОХУ-ын талын эрдэм шинжилгээний ахлагчаар, Оросын ШУА-ийн Археологийн хүрээлэнгийн хүрэлтөмрийн үеийн тасгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан, доктор И.В.Рукавишникова тэргүүтэй доктор, профессор А.С.Яценко, А.В.Вареннов, доцент А.А.Ковалев нарын 20 гаруй археологич

эрдэм шинжилгээний ажилтнууд ажилласан болно.

3. “Чулуун судар-Өв соёл” төсөл. Соёл, спорт, аялал

жуулчлалын яамны төслийн санхүүжилтээр “Чулуун судар-Соёлынөв” хээрийн шинжилгээний ангид профессор Д.Эрдэнэбаатар 2013 онд Завхан, Увс, Баян-Өлгий, Ховд, Говь-Алтай аймгийн нутгаар ажиллан 50 гаруй бичиг үсгийн дурсгалын хэв авч, гэрэл зургаар баримтжуулсан байна.

Б. Сургалт-үйлдвэрлэлийн чиглэлээр

1. Оюутны Археологийн танилцах болон үйлдвэрлэлийн дадлага. Тус тэнхим сургалтын байгууллага болохын хувьд бакалаврын сургалтын хөтөлбөрийн дагуу 2013 оны Археологийн хээрийн танилцах болон үйлдвэрлэлийн дадлага ажлыг Монгол орны төвийн бүс нутгаар түүх, соёлын дурсгалуудтай танилцан, Архангай аймгийн Батцэнгэл сумын нутагт Археологийн малтлага судалгааны ажил хийв. Дадлагын хугацаанд өмнөх судалгааны үр

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

дүнд буюу 2010 оны Оюутны археологийн хээрийн үйлдвэрлэлийн дадлагын ажлын явцад, хайгуул судалгаагаар илрүүлэн олсон Архангай аймгийн Батцэнгэл сумын нутаг дахь "Дунд Оорцог" хэмээх нэртэй газар Хүннүгийн үед холбогдох оршуулгын газарт хоёр булш малтан судалсан болно. Хээрийн танилцах болон үйлдвэрлэлийн дадлагийн бүрэлдэхүүнд МУИС-ийн харьяа Улаанбаатар сургуулийн Археологийн тэнхимийн эрхлэгч, археологич, профессор Д.Эрдэнэбаатар, тэнхимийн багш докторант Т.Идэрхангай, А.Маратхаан, Түүхийн тэнхимийн багш Б.Галбадрах, эрдэм шинжилгээний ажилтан Г.Батхүү, Б.Бадрах, Ж.Эрдэнэ нар болон Түүх, Археологийн нэгдүгээр курсын оюутнууд оролцсон юм.

2. Судалгааны арга зүйн хичээлийн практик буюу хайгуул судалгаа. Археологийн тэнхимийн багш Т.Идэрхангай ахлагчтай Археологийн II курсын хамт олон танхимын сургалтаар, судалгааны онол арга зүй хичээлээр үзсэн онолын мэдлэгээ практикаар баталгаажуулах зорилгоор 2013 онд Төв аймгийн Жаргалант, Цээл сумын зарим бүс нутгаар археологийн хайгуул судалгаа явуулж илрүүлэн олсон дурсгалуудын тодорхойлолт, гар, гэрэл, дэвсгэр зургаар баримтжуулах ажлыг хийж гүйцэтгэх явцадаа судлаач Б.Даваацэрэнгийн мэдээллийг шалган, Төв аймгийн Цээл сумын төвөөс зүүн хойш 10 км орчим зайд орших Хүннүгийн үеийн жирийн иргэдийн оршуулгын хоёр газрыг илрүүлэн ерөнхий талбайн дэвсгэр зураг үйлдэн баримтжуулав. Энэ хоёр оршуулгын газрын нэг нь Шийтэр толгойн баруун урд талд тарианы талбайн захад хамгийн ойр булш нь тариан талбайгаас 20-30 м зайд оршиж байхад

Зураг 2. Чулуун судар-Өв соёл төсөл

оршуулгын нөгөө газрын булш нь тариан талбай дотор булшнаас 1-10 м зайтайгаар тарианы талбайг тойруулан хагалж тариа тарьсан байна. Нэгдүгээр оршуулгын газар буюу тариалангийн талбайн захад 230 гаруй булш, хоёрдугаар оршуулгын газар буюу тариалангийн талбай дотор нийт 182 булштай байна.

В. Захиалгат ажил

Уул уурхайн компаниудын захиалгат ажил. Тус тэнхим Соёлын өвийг хамгаалах хуулийн зүйл заалтын дагуу өмнөх болон энэ онд хамтран ажиллах гэрээ байгуулсан "Биг Могул Коул энд Энержи", "Некст Майн", "Броад", "Дарханы Төмөрлөгийн Үйлдвэр" ТӨХК, "Юнайтед Мениралс", "Гранд Монтана Майнинг", "Хүслэмж", "Алтайланд Ресурс", "Өлгий Толбо", "Галлантстар", "Дорнод Хажир", "Шинэ Монгол Эрдэс", "Тинаха", "Юүшэнгминг" компаниудын тусгай зөвшөөрлийн талбайдад Археологийн дурсгалын хайгуул судалгааг мэргэжлийн түвшинд хийж гүйцэтгэсэн болно.

Дээрх 14 компанийн 19 талбайд буюу нийт 141766,95 га талбайд хайгуул судалгаа хийж 803 түүх соёлын үл хөдлөх

дурсгал илрүүлэн олж устаж үгүй болох аюулаас хамгаалж, бүртгэн баримтжуулсан байна.

Нийт хайгуул явуулсан талбайн 12-оос урьд өмнө судалгааны эргэлтэнд ороогүй Хүрэл зэвсгийн, Хүннүгийн болон Монголын үед холбогдох булш оршуулга 10 гаруй газарт 790 гаруй дурсгал бүртгэгдсэнээс дийлэнхи нь хүрэл зэвсгийн үед холбогдоно. Үүнээс гадна хөшөө дурсгал хоёрыг, чулуун зэвсгийн түүвэр олдвор мөн хоёрыг тус тус илрүүлэн олж, аж ахуйн үйл ажиллагаагаар устан үгүй болох аюулаас авран хамгаалж, бүртгэн баримтжуулж, зохих дүгнэлт тайланг үйлдэн, холбогдох төрийн байгууллага болон талбайн эзэмшигч компаниудад хүргүүлээд байна.

Г.Аким

“Билгүүн номч сан” ТББ-ын тэргүүн

“ЧУЛУУН СУДАР - СОЁЛЫН ӨВ”

ТӨСӨЛ

Өмнөтгөл: Нүүдлийн соёл иргэншил бүхий Монгол орны хувьд эртний түүхийн гол сурвалж нь археологийн эх хэрэглэгдэхүүн болдог бөгөөд үүнд багтах нэгэн чухаг зүйл нь хад чулуунд сийлж үлдээсэн үсэг бичгийн болон тамга тэмдгийн дүрс бүхий дурсгал юм.

Нүүдэлчид ном судар бичиглэн үлдээхийн хажуугаар үүх түүхээ амаар үе удамдаа дамжуулж бас хад чулуунд зураг, бичиг үсэг, тамга тэмдгээр сийлэн хоцроосон нь элбэг. Эдгээр дурсгал нь эртний нүүдэлчдийн ахуй амьдрал, оюун санааны хөгжил, шүтлэг бишрэл, нийгмийн түвшин зэрэг олон асуудлыг өдгөө бидэнд таниулж байгаа бодот дурсгал болохын сацуу бичмэл түүхийн сурвалж бардаагаар болдог тул шинжлэх ухаан, танин мэдэхүйн асар их ач холбогдолтой юм.

Одоогийн байдлаар Монгол оронд хад чулуунд сийлж үлдээсэн бичиг үсгийн болон тамга тэмдгийн зүйлсийг нэг дор хуулбарлан эмхэтгсэн, олон улсын шаардлага хангахуйц бүртгэн баримтжуулсан бүртгэл мэдээллийн сан байхгүй байна. Өмнө нь хийж байсан судалгааны явцад хуримталсан хэрэглэгдэхүүн нь олонхиоо судлаачдын өөрсдийнх нь гар зураг байна. Цөөн тоотой хуулга хийгдсэн нь нэгдсэн товъёоггүй, хаана ямар газар хадгалагдаж байгаа нь тодорхойгүй. Дурсгалуудыг олонхи тохиолдолд гэрэл зургаар баримтжуулсан байх боловч орчин үеийн технологийн шаардлагыг хангахгүй, гэрэлсүүдрийн тохиргоо алдагдсан, хальсны хадгалалтын горим алдагдсан, хуучирч муудсан байдалтай байна.

Учир иймийн тул өнөөгийн техник, технологийн дэвшилт тоног төхөөрөмж ашиглан түүх, соёл, шинжлэх ухааны үнэ цэнэ, түүхэн ач холбогдолтой хадны

сийлмэл бичгийн дурсгалыг бүртгэн баримтжуулж авах, тусгай зориулалтын цаасаар мэргэжлийн түвшинд 1:1 хэмжээгээр хуулах, тухайн дурсгалын тодорхойлолтыг нарийвчилж, хадгалалт, хамгаалалтын нөхцөл байдлыг тодорхойлох, шинжлэх ухааны үндэстэй товч тоорхойлолт хийх шаардлага зүй ёсоор урган гарч байна.

Төслийн зорилго: “Чулуун судар-соёлын өв” төслийг хэрэгжүүлсэнээр хадны сийлмэл үсэг, бичиг, тамга тэмдэгийн улсын нэгдсэн бүртгэл мэдээллийн сан бий болгох. Эдгээр дурсгалын шинэчилсэн тоо баримтыг бий болгож, судалгаа хийх үндсэн зорилготой юм.

Энэ зорилгын хүрээнд:

1. Дурсгалыг газар дээр нь бүртгэн тодорхойлолт хийж баталгаажуулах, гэрэл зураг, дүрс бичлэгээр баримтжуулах

2. Мэргэжлийн төвшинд зориулалтын цаасаар хуулга, дардас хийж авах

3. Хуулга, дардас, гэрэл зургийн хэрэглэгдэхүүнээр тусгай үзэсгэлэн гаргах

4. Мэргэжлийн эрдэм шинжилгээ, судалгааны байгууллага, эрдэмтэн судлаачидтай хамтран хадны бичээс бүхий дурсгалын төрөлжсөн бүртгэл-мэдээллийн сан бий болгох

5. Ц у г л у у л с а н хэрэглэгдэхүүнээр бүтээл хэвлэн олон нийтийн хүртээл болгох

6. Төслийн үйл ажиллагаа болон, нийт цуглуулсан хэрэглэгдэхүүнийг цахим байдалд оруулж, веб сайт хийх дотоод, гадаад сурталчилах

Төслийн баг: Энэхүү төслийг их эрдэмтэн Б. Ренчингийн амьдрал, бүтээл, эрдэм судалгааны

ажлыг олонд танилцуулах зорилгоор байгуулагдсан “Билгүүн номч сан” ТББ-ын тэргүүн, МУСГЗ, доктор, профессор Г.Аким санаачлан үсэг зүй судлаач, Төрийн шагналт, доктор профессор, Ц.Шагдарсүрэн, МУИС-ын харьяа Улаанбаатар сургуулийн Археологийн танхимын эрхлэгч, доктор, профессор, Д.Эрдэнэбаатар, МУИСургуулийн Түрэг судлалын тэнхимийн эрхлэгч, доктор Ц.Баттулга, МУИС-ын эх бичиг судлалын ангийн оюутан Д.Буянбаатар болон эртний бичиг үсэгийн судлаач нар хамтран оролцох бөгөөд Соёл, спорт, аялал жуулчлалын яамны харьяа Соёлын өвийн төвийн захирал Г.Энхбат хадны бичээснээс дардас хуулга авах ажилд мэргэжлийн зөвлөгөө өгч хамтран ажиллаж байна.

Баруун бүсийн нутгаар явуулсан хээрийн шинжилгээний ажлын тухайд: Төслийн баг 2013 оны наймдугаар сард есөн аймагт 8000 орчим км зам туулж хийсэн

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

хайгуул судалгааныхаа үр дүнд нийтдээ руни, худам монгол, тод монгол, ланз, түвэд, хятад, уйгур, согд, тамга тэмдэг зэрэг есөн төрлийн 30 гаруй бичээсийн сийлмэлийн дардас, бэхэнийх нь гэрэл зураг авсны дотор өмнө нь эрдэм шинжилгээний эргэлтэд ороогүй шинэ руни, ланз, тод, хятад зэрэг бичээс цөөнгүй байв. Зам гудааст буган хөшөө, хүн чулуун хөшөөний зургийг аван солбицлыг тогтоож явснаас арав гаруй нь урьд өмнө судлагдаагүй хөшөө байсан юм. 2013 оны судалгааны үеэр Ховд аймгийн Өвөр дөрөлжийн руни бичээст чулуу, Баян өлгий аймгийн Олон нуурын руни бичигт

хөшөө, Ховдын Шар сүмийн гэрэлт хөшөө зэргийг олж үзээгүй бөгөөд тухайн дурсгалыг эрэн сурвалжилж хайх, олох шаардлагатай байна.

Баруун бүсийн нутгаар

явуулсан бичээс судлал, дардас авах хээрийн шинжилгээний ажлын явцад цуглуулсан дардасыг арлаж тэнийлгэн үзэсгэлэнд бэлтгэх ажлыг Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагч Б.Мягмарсүрэн, О.Оюунчимэг, Г.Ууганчимэг нарын мэргэжлийн сэргээн засварлагчдын баг хийж гүйцэтгэсэн. Төслийн хүрээнд цуглуулсан мэдээллийг нэгтгэн боловсруулсан мэдээллийн сан бүхий www.chuluunsudar.mongoluv.mn веб сайтыг ашиглалтанд оруулсан. Энэхүү мэдээллийн сан нь оюутан сурагчдаас эхлээд салбарын эрдэмтэн судлаачид хэн

бүхний өмнө үргэлж нээлттэй байх болно.

"ЧУЛУУН СУДАР - СОЁЛЫН ӨВ" төсөл үзэсгэлэн, www.chuluunsudar.mongoluv.mn web site-ийн нээлтийг 2013 оны арван хоёр дугаар сард Монголын Үндэсний номын санд хийж, олон нийтэд дэлгэн үзүүлээ.

Төслийн хүрээнд цуглуулсан нийт хэрэглэгдэхүүнийг Соёлын өвийн төвийн Улсын нэгдсэн бүртгэл, мэдээллийн санд хүлээлгэн өгч байршуулав.

Д.Түмэн

МУИС. Шинжлэх ухааны доктор, профессор

Д.Хатанбаатар

ШУТИС-ийн багш

"ДОРНОД МОНГОЛ: АРХЕОЛОГИ-АНТРОПОЛОГИЙН СУДАЛГАА"

төслийн хүрээнд

МУИС-ийн Археологи-Антропологи-ийн тэнхимийн хээрийн судалгааны анги 2013 онд Сүхбаатар аймгийн Түвшинширээ сумын нутаг Дэлгэрхаан ууланд 6 дахь жилдээ төвлөрөн малтлага судалгаа явуулаа. Урьдын жилүүдэд Дэлгэрхаан уулын Улаан зуух, Булгийн эх, Адгийн гол зэрэг амнуудад орших хүрлийн үеийн оршуулгын гурван газарт хэд хэдэн булш малтан судласан малтлага

судалгаа хийж энэхүү оршуулгын газарт оршуулгын өвөрмөц зан үйл, онцлогтой булш бүхий оршуулгыг газар болохыг тогтоосон билээ.

2013 оны хээрийн судалгааны хугацаанд тус археологийн баг Дэлгэрхаан Улаан зуухын

оршуулгын газраас харьцангуй зайдуу орших зэрэгцээ 2 булш болох 101, 102-р булшинд малтлага судалгааг хийж гүйцэтгэлээ. Дээрх дурсгалууд нь Улаан зууханд урьд жилүүдэд малтан судласан булшны гадаад, дотоод байгууламжтай адил

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

байлаа. Гадаад байгууламж хавтгай чулууг хэвтээгээр нь дөрвөлжин хэлбэр гарган давхарлан өрсөж байгуулсан ба хашлага байгууламжийн хойт ханыг зүүн хойд зүгт чиглэсэн бөгөөд баруун хойд тал нь дагуул байгууламжтай байсан нь сонирхолтой байлаа.

Малтан судалсан 101, 102-р

булш хэдийгээр тоногдсон байсан ч булшнаас илэрсэн хүний ясны хөндөгдөөгүй хэсгээс уг хүнийг түрүүлгэ нь харуулан хэвтүүлэн оршуулсан болох нь тодорхой харагдаж байв.

Мөн Тогоотын голын зүүн дэнжид орших шинэ чулуун зэвсгийн бууц газарт 2 хэсэг

сорилын малтлага хийв. Сорил-1-ээс соёлын давхараг гараагүй, харин Сорил-2-оос соёлын 2 давхараг илэрсэн бөгөөд уг соёлын хоёр давхаргаас олон арван бичил чулуун зэвсэг, үлдэл олдсон болно.

А.Эрдэнэболд

ШУТИС-ийн багш, Доктор

Д.Хатанбаатар

ШУТИС-ийн багш

ЗҮҮНСАЛААН ДАХЬ АРХЕОЛОГИЙН АВРАН ХАМГААЛАХ МАЛТЛАГА

ШУТИС-ийн Нийгмийн Технологийн Сургуулиас хот орчмын суурьшлын бүсэд орших археологийн дурсгалыг бүртгэх хайгуул судалгааны явцад Нийслэлийн Сонгинохайрхан дүүргийн 25-р хороо, Зүүн салааны Байшинтын ам хэмээх газарт Хүннүгийн жирийн иргэдийн бүлэг оршуулгын газрыг шинээр нээн илрүүлсэн билээ. Дээрх дурсгалуудын дийлэнхи нь машин зам, айлын хашаанд автагдах, хогонд дарагдах зэргээр элдэв эвдрэл гэмтэлд өртөж устах, үл танигдах аюул учраад байв.

Археологийн эдгээр дурсгалыг яаралтай авран хамгаалах зорилгоор малтлага ажил зохион байгуулахыг Соёл, спорт, аялал жуулчлалын яамнаас дэмжиж 2013 оны 9 сарын 6-27-ныг хүртэлх хугацаанд нэн түрүүнээ арван булшийг малтан судлаж, авран хамгаалсан болно. Мөн гадаад байдал нь эвдэгдсэн, бүрэн бус чулуун дараас бүхий булшинд ШУТИС-ийн Геологи-Газрын тосны сургуулийн хамт олон геофизикийн болон цахилгаан соронзон хайгуулыг хийсэн билээ.

Малтан судалсан дээрх дурсгалууд нь Хүннүгийн жирийн

иргэдийн булш оршуулгын төрөлд хамаарагдах дурсгалууд болохыг тогтоогоод байгаа бөгөөд хүрэл толь, хаш чулуун эдлэл, олон төрлийн хойлгын мал, модон болон ясан чимэг, зүүлт зэрэг хэдэн арван сонирхолтой эд өлгийн зүйлсийг олж илрүүлсэн.

Авран хамгаалах судалгааны ажлыг Соёл, Спорт, Аялал Жуулчлалын Яамнаас санхүүжүүлж, Нийслэлийн мэргэжлийн хяналтын газар, Сонгино Хайрхан дүүрэг, Улаанбаатар хотын музей, ШУТИС-ийн Геологи-Газрын тосны сургууль зэрэг байгууллагууд хамтран ажилласан ба малтлагын ажлын явцтай ССАЖЯ-ны сайд Ж.Оюунгэрэл болон холбогдох бусад байгууллагын албан тушаалтнууд танилцсан байна.

Хайгуул судалгааны дүнд бүртгэгдсэн бусад дурсгалуудыг ирэх онд үргэлжлүүлэн малтан судлах юм.

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Э. Саруул

ДӨ-ОХСДГ-ын хамгаалалтын захиргааны менежер

ЮНЕСКО-гийн Дэлхийн Өвийн Хороо “Дэлхийн соёлын болон байгалийн өвийг хамгаалах тухай” Конвенцийг үндэслэн **ОРХОНЫ ХӨНДИЙН СОЁЛЫН ДУРСГАЛТ ГАЗРЫГ** нийт хүн төрөлхтний тусын тулд өвлүүлэн үлдээж, хадгалан хамгаалах шаардлагатай соёлын хосгүй хийгээд иүгээмэл ач холбогдолтой үнэт өв болохыг нотлож 2004 оны 7 дугаар сарын 7 нд Дэлхийн Соёлын Өвд бүртгэж авсан билээ.

Дэлхийн өв - Орхоны хөндийн соёлын дурсгалт газар /ДӨ-ОХСДГ/

ДЭЛХИЙН ӨВ - ОРХОНЫ ХӨНДИЙН СОЁЛЫН ДУРСГАЛТ ГАЗРЫН ХАМГААЛАЛТ

Соёлын болон байгалийн өвийг хамгаалах тухай Конвенцийн шаардлагын дагуу хадгалах, хамгаалах, шинжлэн судлах, сэргээн амилуулах, сурталчлан түгээх, зүй зохистой ашиглан орон нутгийн тогтвортой хөгжилд хувь нэмэр оруулахтай холбогдсон үйл ажиллагааг эрхлэх юм.

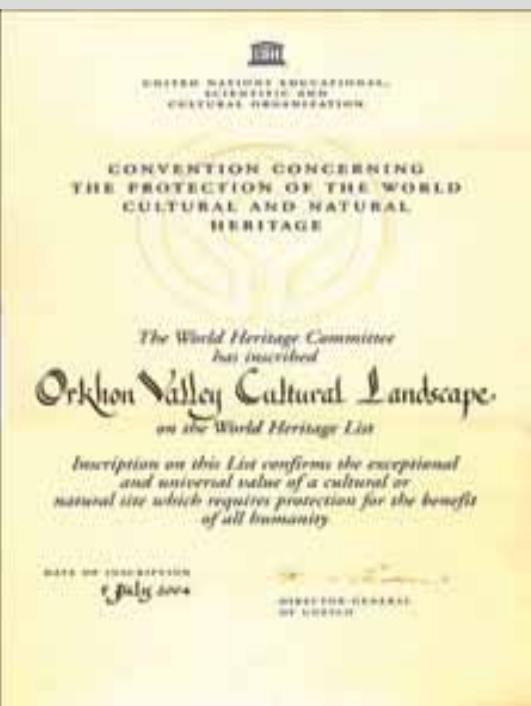
Энэхүү байгууллага нь менежментийн төлөвлөгөөгөө хэрэгжүүлэхдээ төр, захиргаа шинжлэх ухаан, соёл, боловсрол, сүм хийд, олон улсын байгууллагууд иргэдтэй харилцан хамтран ажилладаг (Бүдүүвчийг үзнэ үү) бөгөөд өнгөрсөн гурван жилийн хугацаандаа дэлхийн өвийг судлах, сурталчлах, хадгалах, хамгаалах, сэргээн засварлах, нийт хүн төрөлхтний тусын тулд хойч үедээ өвлүүлэн үлдээх, тогтвортой хөгжлийн орчныг бүрдүүлэх, хүн амын амьжиргааг дээшлүүлэхэд хувь нэмэр оруулах зэрэг чиглэлээр үйл ажиллагаагаа явуулж байна. Тухайлбал. Тус дурсгалт газар холбогдох таван сумдын ИТХ, ЗДТГ-ын албан хаагчид, байгууллагуудын удирдлага, иргэд сургуулиудын багш, сурагчдад түүх соёлын өвийн тухай болон түүнийг хадгалж хамгаалахын ач холбогдол, шаардлагын талаар сургалт, сурталчилгаа, танин мэдэхүйн уралдаан тэмцээнийг жил бүр явуулж байна.

Уг дурсгалт газрын нутаг дэвсгэр дээрх хүний хөгжил, хүн амын амжиргаа, малчин өрх, хүн амын тоо, малын тоо толгой, сүргийн бүтэц, өвөлжөө, хаваржаа, зуслан, намаржааны хашаа саравч, уст цэг, хужир мараа, бэлчээрийн ургамлын бүтэц төрөл, байршил, бэлчээрийн ашиглалт, даац, аялагч, жуулчлагч нарт үзүүлсэн үйлчилгээнүүдийн нэр төрөл, хэмжээ, тэнд бий болсон түр болон

байнгын ажлын байрны тоо, тэдний орлогын хэмжээ зэрэг холбогдох хавсарга судалгаануудыг гаргаж, үйл ажиллагаандаа тусган ажиллаж байна.

Дэлхийн өв- Орхоны хөндийн соёлын дурсгалт газарт орших түүх, соёлын дурсгалуудыг бүртгэн баримтжуулах, хадгалалт хамгаалалтын байдалд үнэлгээ өгөх ажлыг жил бүр хийдэг ба байгалийн сөрөг нөлөөлөл, хүний буруутай үйлдлээс дурсгалыг хамгаалах талаар дараах үйл ажиллагаануудыг явуулж байна. Үүнд: Дурсгалыг үерийн усанд өртөхөөс хамгаалах, дурсгалт газарт орших зарим томоохон дурсгалуудын автомашины зогсоолын болон олон салаа замаар зорчихыг хориглосон тэмдэгжүүлэлт хийж байрлуулах ажил хийж байна. Мөн “Түүх соёлын дурсгал хамгаалах нөхөрлөлийн ажиллах журам”, “Түүх соёлын дурсгалын ойролцоо аялагч, жуулчдад зориулсан бэлэг дурсгалын зүйлс, хүнсний бүтээгдэхүүний худалдаа, үйлчилгээ эрхлэх журам” боловсруулан журмын дагуу түүх соёлын дурсгалыг хамгаалах нөхөрлөл байгуулан хамтран ажиллаж байна. Түүнчлэн томоохон дурсгалууд болох, Харбалгас, Хархорум хотын туурийг хамгаалах зорилгоор орон тооны хоёр хамгаалагчийг томилон ажиллуулж байгаа болно.

ЮНЕСКО - БНСУ-ын Итгэлцлийн сан хамтран хэрэгжүүлж буй “Монгол улсад соёлын болон гар урлалын олон төрөл зүйлийн бүтээлч үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх чадавхийг бэхжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх нь” төслийн хүрээнд дээрх тусгай газарт холбогдох таван сумдын гар урлаачдад сургалт -

нь Архангай аймгийн Хотонт, Хашаат, Өвөрхангай аймгийн Хархорин, Бат-Өлзий, Хужирт сумдын нийт газар нутгийн 121967 га газар буюу 10 %-ийг эзлэн оршдог.

Монгол улсын Засгийн газар 2010 онд Дэлхийн өв- Орхоны хөндийн соёлын дурсгалт газрын хамгаалалтын захиргааг байгуулсан. Уг дурсгалт газрын хилийн зааг дотор оршиж буй байгалийн болон соёлын биет, биет бус өвийг (ЮНЕСКО)-ын

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

семинарыг гурван үе шаттайгаар ЮНЕСКО-гийн Монголын үндэсний комисстой хамтран Өвөрхангай аймгийн Хархорин суманд зохион явуулсан.

Уг төслийн гол зорилго нь Орхоны хөндийн соёлын дурсгалт газар дахь гар урлаачдад дэлхийн олон улсын чанарын стандартад нийцсэн гар урлалын бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх чадавхийг эзэмшүүлэх, уг дурсгалт газрыг илэрхийлэх брэнд бүтээгдэхүүнийг гаргах, улмаар гар урлалыг тогтвортой

үйлдвэрлэл, бизнес болгон хөгжүүлэх, цаашдын тогтвортой хөгжлийг хангахад чиглэгдсэн нь ихээхэн үр дүнгээ өгч байна.

ЮНЕСКО/ Монакогийн Итгэлцлийн сан, “Соёлын эд зүйлсийг хууль бусаар хил дамнуулан худалдаалахтай тэмцэх чадавхыг дээшлүүлэх” төслийн хүрээнд “Богцон дахь соёлын өв” төслийг ЮНЕСКО-гийн Монголын үндэсний комисстой хамтран хэрэгжүүлж эхлээд байна. Уг төслийн гол зорилго нь түүх, соёлын

нандин өвөө залуу үеийнхэнд сурталчлан таниулах, улмаар бахархах, хайрлан хамгаалах ухамсар сэтгэлгээг төлөвшүүлэхэд оршиж байгаа бөгөөд богцонд эд зүйлсийг макет, фото зураг, CD, DVD бичлэг, тоглоомын хэлбэрээр хийж Дэлхийн өв- Орхоны хөндийн соёлын дурсгалт болон түүх соёлын өвийг сурталчлан таниулах юм.

BRIEF IN ENGLISH

Ts.Tsolmon, A.Saruul

Specialist of foreign collaboration

Summary of Mongolian and Korean joint study of biological species in Mongolia

Since 2012, the Natural History Museum of Mongolia, the Korean Science and Technology Museum, and Chonnam University have collaborated on the "Biological species in Mongolia" project. The main goal of the project is to systematically protect the Mongolian landscape and biological species.

In the second year of the project, a joint research team consisting of Mongolian and Korean researchers conducted a survey in an area full of natural resources. The scientists conducted field work twice in the area called Ikh Nart in the Dalanjargalan soum of Dornogovi province. They worked July 2nd-9th and August 5th-12th in 2013.

The Natural History Museum of Mongolia has collaborated with the Korean Science and Technology Museum for a long time. Thus far, the survey conducted within this project has allowed us to produce a reference called "The manual for determining types of flora in Mongolia" in both Mongolian and Korean.

In this manual we have included 49 families, 148 species, and over 200 classifications of plants in their scientific and Mongolian names. This book also contains techniques to differentiate plants from one another, where the plants grow, and the types of soil that they grow in. Photos from the field work are included in this reference. This manual will be a helpful reference for students, researchers, tourists, environmentalists and local museum workers interested in nature.

Festival of the Urtiin duu /Long song/

The Urtiin duu /Long song/ is an extremely ancient form of expression, whose origins date back two thousand years or more. It is the core element of Mongolian traditional performance arts and represents an important value linked with pastoral nomadism, traditional customs and social practices. Therefore, the Intergovernmental Committee of the UNESCO inscribed "Mongol Urtiin Duu" into the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity.

The Government of Mongolia approved the "Morin khuur and Urtiin duu" National Program which proposes comprehensive actions, including to transmit long songs to younger generations, to publicize their image and role as "national identity" among general public, to safeguard and maintain collections of long songs and talents of long-song singers, to intensify long song trainings, studies and publicity campaigns, and to identify and reward long-song artists, among others. Within the framework of the National Program the Governor's Office of Uvurkhangai province organized "VI Festival of Urtiin duu" named for Mongolian distinguished long-song singer S.Sumya /Khalkha long-song singer/. The Festival was held in Arvaikheer city, Uvurkhangai province on the 1st of November, 2013.

We love to dance - 1000

Within the framework of the "Mongolian traditional folk dance – Bii bielgee" National Program the Governor's Office of Uvurkhangai province organized "We love to dance -1000". The main goal of the event is to transmit bii bielgee dance to younger generations, to publicize their image and role as "national identity" among general public, and to safeguard and maintain the multitude of bii bielgee dances and the talents of bii bielgee dancers. The event took a place on the 7th of June, 2013 and a total of 1023 dancers performed.

2013 Inscription of ICH elements from Mongolia on the UNESCO Lists

The eighth session of the Intergovernmental Committee was held in Baku, Azerbaijan, from December 2-7, 2013. At this session the Committee inscribed 12 elements from 12 countries. The "Mongolian Calligraphy", the ICH elements submitted by Mongolia, was inscribed on the List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding. It also inscribed 25 elements from 31 countries onto the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity, including Mongolia's nomination "Traditional craftsmanship of the Mongol Ger and its associated customs".

Conference on "Current status of traditional music of the Tsuur and challenges"

"Traditional music of the Tsuur" is an element included in the category of rare and invaluable intangible cultural heritage of Mongolia and was inscribed into the UNESCO List of Intangible Culture Heritage in Need of Urgent Safeguarding in 2009. For the purpose of urgent safeguarding of the Tsuur heritage, reviving the Tsuur performance, its repertoire, and related popular customs, and setting the basis for systematic study of the art of Tsuur, a nation-wide program must be launched immediately. Within this framework, the Center of Cultural Heritage and the "Hьnnic Tsuur Performers' Association" NGO conducted the Conference on "Current status of traditional music of the Tsuur and challenges". The Conference took a place on the 14th of August, 2013 and a total 30 cultural heritage bearers and scholars were involved.

"The Central Asian Epics" Second Regional Symposium Festival

During August 5th-7th, 2013 the 2nd "Central Asian Epics" Regional Symposium Festival was organized in Ulaan-

BRIEF IN ENGLISH

baatar. The 2nd symposium was entitled "Means of safeguarding the epic, reviving the living tradition of epic performance, and ensuring viability" and involved more than 100 epic performers, researchers, experts, scholars and specialists from 15 countries.

The Mongol Tuuli, is an oral tradition that recounts heroic epics from Mongolian history. It is an element included in the category of rare and invaluable intangible cultural heritage of Mongolia and was inscribed into the UNESCO List of Intangible Culture Heritage in Need of Urgent Safeguarding in 2009.

"Identification and Investigation of Cultural Heritage and Registration of its Bearers"

According to the order of Minister of Culture, Sport and Tourism, from the 15th of August to the 25th of December the "Identification, Investigation, and Registration of Cultural Heritage and its Bearers" national campaign was implemented and summarized.

ICH covers 83.3 percent of all the administrative units of Mongolia, including 17 provinces and 8 districts bearers. Overall, 806 ICH elements were identified and 1,200 bearers registered. In framework of this campaign, 475 cultural immovable monuments were registered and documented. 291 graves and burials or 61% of the total, 95 rock engravings or 20% of the total, 51 stone monuments or 20% of the total, 33 architectural monuments or 7% of the total, 2 Stone Age sites or 1% of the total, and 3 paleontological sites or 1% of the total. Collectively 64 elements from 40 individuals were registered as Documentary heritage.

Mongolian Dinosaur Central Museum

According to the 11th decision of the Government, the "Mongolian Dinosaur Central Museum" was established in 2013 to protect and document paleontological heritage for the younger generation, as well as to educate the public. The first exhibition of the museum was entitled "I Am Home", which was held in Chinggis Square, Ulaanbaatar from June to October 2013. Over half a million people visited the exhibition, with its revenue totaling 120 million ₮grᠠᠭᠰ. The museum will soon have over 1000 objects from different institutions, including 22 dinosaurs of 6 different species, 187 paleontological objects that are currently on display in Japan, and other findings from the Paleontological Center of Mongolia. This exhibition provided a venue for mothers of disabled children to earn income by selling handcraft items, and for the first time in Mongolian history blind people were given the opportunity to visit an exhibition. The exhibition is currently in Darkhan and will return to UB in the spring of 2014. The museum is currently organizing workshops on field work and methods of collecting museum objects in "Khären dukh". After visiting the US in October 2013, two conservators and two researchers will have the opportunity to pursue a master's and doctorate degree with select American institutions.

Joint archeological excavation by the Mongolian Military Museum and the Social Technological School of Mongolian Science and Technology University

In 2013, the Mongolian Military Museum and the Social Technological School of Mongolian Science and Technology University organized an archeological excavation at the site of an ancient city called "Khermen denj" in Zaamar soum of Tuv province.

After focusing on the ruins of a building located in the northeast of Khermen denj, they discovered a number of historical, cultural and archeological findings which belong to Uighur and Qidan period. The findings from this excavation have inspired the two institutions to continue their collaboration in Khermen denj. Archeologists are currently analyzing and processing the gathered materials.

Discovery of more artifacts from Kharkhorum

In May 2013, Kharkhorum museum workers observed that the stone steps of the Cultural Center building resemble that of building steps from the 13th century. They suspected that this granite set of steps was part of an ancient architecture.

Traditional patterns and symbols found on the steps are similar to the style of buildings found at the Khushuu Tsaidam and Khar balgas ruins in the Orkhon Valley Cultural Landscape, which belong to the Uighur and Turkic periods. The director of the Cultural Center, museum workers, and specialists from the Protection and Administration Agency for the Orkhon Valley Cultural Landscape are currently working to preserve these steps by registering them as a historical immovable property of Mongolia.

Restoration of Xiongnu archeological findings

In 2011, a team of researchers from Ulaanbaatar University excavated Xiongnu aristocrat tomb Gol mod 2 at Lündur-Ulaan soum in Arkhangai province. 20 discovered archaeological artifacts have been restored since 2013. In total, 3 gold, 2 silver, 12 bronze, and 3 iron artifacts were restored. The main causes of damage were decay caused from the reaction of soil humidity with minerals and organic materials, smoke, scorches from fire, as well as deformation from tons of soil stress. Restoration was done using the following methods, first removing outside and inside contaminations of metals, then consolidating and restoring the figure.

BRIEF IN ENGLISH

Continuing restoration of the complex monument "Ikh Burkhan"

In 2013, according to 127th decision of the Minister of Culture, Sports and Tourism of Mongolia, a new working group was organized for conducting the restoration of the complex monument "Ikh Burkhan". In the restoration plan of 2013, the following activities were listed to be done, such as to continue the restoration of main monument Jigvajid Janraisag, 6 Ayush, stone wall outside of Jigvajid Janraisag monument, to carry out archeological excavation, and to provide materials necessary in the restoration.

The first stage of restoration work was done from May 20th to July 5th and the second between August 20th to October 10th, and restoration has been 80% completed for Janraisag monument, 95% for 6 Ayush and 100% for stone wall. With the collaboration of Ministry of Culture, Sports and Tourism of Mongolia, we plan to create a door for stone fence with 4 stupas in the corners in 2014.

Documentation of immovable heritage at Del mountain

In 2013, we worked for 2 weeks around the Del mountain making ink rubbings of its petroglyphs. In the scope of this work, we completed over 30 ink rubbings, 1200 photos, 20 minutes video for 8 rock inscriptions and petroglyphs in Mongol, Runic, and Chinese languages, as well as hand drawings for the square tomb "32 khъn khushuut". In addition, we gathered GPS data of all immovable heritages which were then converted into GIS and kept in the registration and information state database of cultural heritage. In the future, we plan to process the gathered data and create an information database with the assistance of researchers.

Fire damaged 24 art paintings restored and exhibited

Since 2011, the project "Restoration of fire damaged art paintings" has been implemented through the support of the US Ambassador's Fund Grant. In the frame of this project, painting restorers of the CCH have restored 24 fire damaged art paintings from Modern Art Gallery of Mongolia over 2 years and then organized the exhibition of restored art paintings between April 1st-5th, 2013.

During the exhibition, a brochure including information related to the project, restored art paintings, restoration techniques, and before and after restoration photos was published and distributed to the public. In addition, we launched the new website www.art-painting.eheritage.mn for the public in both Mongolian and English.

Although the project duration is finished, our center will continue the restoration of art paintings damaged by fire, as well as those damaged by other causes.

22 museum objects included in the classification "Unique"

According to the 227th decision of the Government in June 26, 2013, the historic, archeological, ethnological, contemporary art and religious collections were assessed and 22 objects from the collections of the National Museum of Mongolia, Bogd Khan palace museum, Choijin Lama temple museum, Erdenezuu museum, Kharkhorum museum, Mongolian Modern Art Gallery, Mongolian Military Museum, province museums in Arkhangai, Govi-Altai, Dornogovi, Sьkhbaatar, Tuv, Khentii were selected and listed as historically and culturally unique objects of Mongolia.

CCH and ACMS will collaborate on cultural heritage protection

On October 22nd, 2013, the Center of Cultural Heritage and American Center for Mongolian Studies signed a Memorandum Of Understanding for collaborating on cultural heritage protection, research, promotion and capacity building of CCH staff.

Within the frame of MOU, the parties plan to execute following activities, such as the identification and listing of Mongolian cultural heritage in public facilities within the United States and abroad, to educate U.S. and Mongolian customs officials, national law enforcement and museum acquisition agencies in preventing illegal trafficking, and to promote Mongolian cultural heritage abroad.

Audio guide to be used in the Zanabazar Fine Arts Museum

Audio guides are one way to improve the explanation of museum objects. While audio guides have been used internationally for many years, they have only been used in Mongolian museums for 2 or 3 years. First the National Museum of Mongolia developed an audio guide, then the Choijin Lama Temple Museum, and now the Zanabazar Fine Arts Museum has incorporated an audio guide into their offerings.

The audio guide of the Zanabazar Fine Arts Museum is unique from other museums in its comprehensive information. The detailed information on 162 objects is recorded in Mongolian and English versions and consists of 18 hours of content.

Archeological emergency excavation in Zuunsalaa

In 2013, the Social Technology School of the University of Science and Technology discovered a Xiongnu funerary site in Baishintyn am at Zьunsalaa, 25thkhoroo of Songinokhairkhan district of Ulaanbaatar, when they were organizing the archeological documentation survey for archeological sites located in residential areas.

BRIEF IN ENGLISH

With approval of the Ministry of Culture, Sports and Tourism of Mongolia, we organized an archeological salvage excavation in this area from September 6th-27th, 2013. The survey and excavation of other tombs will continue next year.

Digitization of petroglyphs in Rashaan Khad

There are a number of inscriptions and symbols on Rashaan khad, located on the south of Binder mountain in territory of the Batshireet soum of Khentii province which date from the Paleolithic to Medieval periods. The Center of Cultural Heritage is organizing several research and restoration projects in collaboration with domestic and international research institutions and organizations. In 2013, we used 3D laser scanner to document the petroglyphs of Rashaan khad.

Registration and documentation of immovable properties in territory of the Zavkhan province

The research team of the Center of Cultural Heritage worked in territory of Zavkhan province between June 9th and August 10th of 2013, to register and document the historical and cultural immovable properties. The team has registered new and repeat immovable properties at 320 historical sites in the territories of 24 soums and written their research definitions.

Some promotion activities by Bogd Khan palace museum

In May 29th, 2013, we organized a research conference and exhibition on "The last queens of Mongolia" in collaboration with the Government administration of Bayan-Adarga soum of Khentii province and the Education and Culture Institute in Gandantegchinlen Monastery, aiming to promote and improve the historic research for queens of the Bogd Khaan.

Additionally, the catalogue "Bogd Khaan Palace Museum Objects" was published by the support of Development Foundation of Culture and Art, and the Ministry of Culture, Sports and Tourism of Mongolia as part of a larger goal to make souvenirs designed from museum objects. This catalogue was previously prepared for the 100th Anniversary of the National Revolution.

Archeological excavation of the ruin "Khermen denj"

In 2013, the joint research team from the Mongolian Military Museum and the Social Technology School of the University of Science and Technology of Mongolia did an archeological excavation of the Khermen denj ruin located at territory of Zaamar soum of Tuv province. This excavation is the beginning of a wide ranging, long-term project to be implemented at the Khermen denj ruin. Currently team researchers are working on research definitions for the discovered findings using photos and drawings by hand.

Petroglyphs in Elstkhutul in the Khangai mountain

We documented the petroglyphs of Elst khutul in the east of the Khangai mountain in territory of Ын soum in May 2013 while registering and documenting the immovable properties of Tuv province.

In order to research the petroglyphs more detail, we used traditional and new research technology in our onsite research organized in last October. During the research, we documented the petroglyphs and did stone rubbings. In addition, mask engravings, the most specific part of petroglyphs, were documented by 3D laser scanner and to create a high resolution digital model. This article is dedicated to giving information about the specific depictions and photos of the petroglyphs of Elst khutul, as there are no professional books and articles published on the topic.

Use of analytical equipment for cultural heritage

In accordance with the initiatives of the Center of Cultural Heritage, the project "Improvement of diagnostic equipment of Center for Cultural Heritage" was implemented with a Japanese Cultural Grant Aid in 2013. In the scope of the project, the Center of Cultural Heritage received the following 5 pieces of equipment:

1. X-Ray Analytical Microscope – XGT-5200
2. Portable 3D Digitizer– VIVID
3. Energy Dispersive X-ray Fluorescence X-MET -7500 (Handheld type)
4. Polarizing Analytic Microscope
5. Fourier Transform Infrared Spectroscopy FT – 7200

In 2013, several material analyzing surveys and 3D documentation works were completed for museum objects and for stone monuments at field sites.

Conservation of mural painting in the tomb of Ulaan khermiin Shoroon Bumbagar

In 2013, the Center of Cultural Heritage organized several research and conservation activities for the tomb of Ulaan khermiin shoroon bumbagar. August 6-12th 2013, the joint team of the Center of Cultural Heritage and the Japanese restoration company Saishiki Sekkei carried out onsite and laboratory experiments, aiming to copy the mural

BRIEF IN ENGLISH

painting of Bayannuur tomb on a 1:1 scale. Japanese professional photographer Mr. Teruzou Sugiyama also participated in the high quality documentation of mural paintings.

The team includes restorers of the CCH who worked onsite twice, in June and in September of 2013 to remove mold and microorganisms on the wooden supports and wall of the entrance. In addition, UNESCO expert Mr. Claudio Margottini did an onsite survey with CCH restorers on October 2-5th of 2013, aiming to research the composition of rock and soil and to give recommendations for further conservation activities. In November 2013, restorers of CCH worked onsite to the open passage (dromos) of the Bayannuur Tomb with insulating materials.

Center of Cultural Heritage Activities in 2013

To register and document the historical and cultural immovable properties, specialists from the Protection Division for Tangible Heritage worked in 6 soums in Tuv province and 13 soums of Zavkhan province. As a result of this work, the registration and information related with historical and cultural immovable properties of Tuv, Zavkhan provinces have been entered in the registration and information state database of cultural heritage. In recent years, specialists from the division have used 3D scanners to aid their registration and documentation work of immovable properties.

As part of the 4 month campaign "Identification and Investigation of Cultural Heritage and Registration of its Bearers" as initiated by the Minister of Culture, Sports and Tourism of Mongolia, the division worked on the creation of the website www.mongoluv.mn and received cultural heritage information.

Under the framework of state inventory of museum objects in 2012-2013, special inventory software was used in the registration and information of museum objects along with general registration notebook. In addition, according to A/117th decision of the Minister of Culture, Sports and Tourism of Mongolia, the inventory work for Gandantegchinlen Monastery began on April 16th, 2013.

The restoration and conservation division for cultural heritage restored and conserved 291 objects, 155 from 15 museums and 136 from 9 additional organizations. In the framework of restoration and conservation of historical and cultural heritage, the restoration of Ikh burkhant complex monument and the conservation of mural paintings in tomb of Ulaan khermiin shoroon bumbagar are continuing.

We also provided technical advice for the mining company Bayan-Airag Exploration to remove the petroglyphs from the mining area and relocate them to a safer site, which is located 22 kms north of the center of Durvuljin soum, Zavkhan province.

In the framework of the project "Improvement of diagnostic equipment of Center for cultural heritage" that was implemented by the Japanese Cultural Grant Aid, several material analyzing surveys and 3D documentation works were done for museum objects and stone monuments at field sites in 2013.

In the framework of the project "Restoration of fire damaged art paintings" by US Ambassador's Fund, painting restorers of the Center have restored 24 fire damaged art paintings of Modern Art Gallery of Mongolia over 2 years and organized the exhibition of restored art paintings between April 1-5th, 2013. In addition, several technical training workshops were organized for restoring and conserving the historical and cultural heritage in collaboration with Konica Minolta, German Getty institute, UNESCO and the National Library of Czech Republic.

The eighth session of the Intergovernmental Committee was held in Baku, Azerbaijan, from 2 to 7 December 2013. At this session the Committee inscribed the "Mongolian Calligraphy, into the List of Intangible Cultural Heritage in Need Urgent Safeguarding. And the "Traditional craftsmanship of the Mongol Ger and its associated customs" inscribed into the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. At the present time the Committee inscribed overall 11 ICH elements from Mongolia, six of them Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity and five into the List of Intangible Cultural Heritage in Need Urgent Safeguarding.

During 5th-7th August, 2013 in Ulaanbaatar was organized "Central Asian Epics" Regional Symposium Festival II. /See more at p.20/

14th August, 2013 was conducted the Conference on "Current status of traditional music of the Tsuur and challenges" and 30 bearers, scholars were involved.

22-28 May, 2013 with cooperation of Ministry of Culture, Sports and Tourism, and the National Commission of UNESCO and held under the financial support of Japan Funds-in-Trust was held the seminar on "Strengthening Capacities of Mongolia for Implementing the Convention for the Safeguarding of the ICH". The seminar involved overall 50 cultural officers from region and knucklebone bearers.

According to the order of Minister of Culture, Sport and Tourism from 15th August to 25th December was implemented and summarized the national campaign "Identifying and Investigating and Registration of Cultural Heritage and its Bearers".

For the purpose for safeguarding "khotgoid" folk songs as an ICH element was produced and distributed CD of D.Nadmid, State Honored Artist.

It has been implemented the "Safeguarding and revitalizing the Mongolian traditional epic" project under the financial support of UNESCO. In framework of this project was held on 18th December, 2013 the Training of Trainers of the

Mongolian epic.

Archeological and anthropological survey of “Dornod Mongol”

The research team of the Archeological and Anthropological Department of the National University of Mongolia has organized archeological excavations at Delgerkhaan mountain in the territory of Тэвшин ширээ сум of Сүхбаатар province for 6 years. Along with the continuing excavation, we organized test excavations at a Neolithic settlement on the east bank of Togootyn denj. Testing area 1 recovered no artifacts, but in testing area 2 a number of small stone tools were discovered.

“Stone sutra-Cultural heritage” Project

In 2013, the project “Stone sutra –cultural heritage” was implemented with the support of the Ministry of Culture, Sports and Tourism of Mongolia and the Development Foundation for Culture and Art. The aim of this project was to gather the state registration and information database of petroglyphs, symbols and engraved inscriptions and to update the count of this heritage.

The project research team worked in 9 provinces and travelled over 8000 kms to register and document the petroglyphs, symbols and inscriptions in Runic, Old Mongol Script, Tod Mongol Script, Lanz, Tibetan, Chinese, Uighur and Sogd. In addition, the team made some stone rubbings of rock inscriptions. In the scope of project, the website www.chuluunsudar.mongoluv.mn was created and the exhibition “Stone sutra-Cultural heritage” has been organized. Materials gathered for the project are now stored in the state registration and information database of cultural heritage.

Digital preservation of man stone

An ancient Turkic sacrificial stone structure is located at place called Zараагийн зьхн овоо in the north valley of Baga Sansar mountain, 45 kms northeast to the Choir city of Govisumber province. A man stone, stone slab with flower patterns and zel stones to the east are located there.

In June 2013, according to the initiatives of Borjigon үв museum in Govisumber province and with the support of the Governing Administration of Govisumber province, specialists from CCH worked onsite. During the onsite work, specialists of the CCH replaced the man stone to its original vertical position, as had been at risk of damage from being horizontal for long period. Explanatory panels were placed around the man stone and 3D documentation of the man stone was also completed.

Summary on field research works in 2013 by Ulaanbaatar University under the National University of Mongolia

A. Research projects

1. Research of professors

In the framework of the project “Funeral practices used in tombs of nomadic aristocrats and kings”, archeological excavations were done in the territory of Battengel, Khaikhan, Undur-Ulaan, Erdenemandal, Khashaat sum of Arkhangai province and Tuv province, from June 15th to July 1st of 2013.

2. International project

Research team of the Mongolian and Russian joint project “Uushgiin овоо-2013” has done archeological excavation in Бүрентогтох сум of Khuvsgul province from June 2nd to September 10th of 2013.

3. Stone sutra-Cultural Heritage

Professor D.Erdenebaatar joined in the research team of the project “Stone sutra –Cultural heritage” with the support of the Ministry of Culture, Sports and Tourism of Mongolia and worked in territory of Zavkhan, Uvs, Bayan-Өлгий, Khovd, Govi-Altai provinces in August of 2013.

B. Training workshops

4. Archeological practical training and workshop

Archeological practical training workshop was organized June 2-26th of 2013, in Battengel sum of Arkhangai province.

5. Practical workshop on research technique

2nd year students in the Department of Archeology under the guidance of T.Iderkhangai did archeological research in the territory of Jargalant, Tseel soums in Tuv province during October 11-13th of 2013.

C. Requested research

6. According to the requests of mining companies, department did archeological researches and examinations in mining license areas of 16 companies.

Visits to the People’s Republic of China on cultural heritage preservation

With the collaboration of the National Museum of Mongolia and the Dornod Province Museum, the Center of Cultural Heritage organized the training, seminar, and discussion “How to develop museums in regional area- Case study of the Dornod province museum” for museum officials during May 5-12th of 2013 at the Dornod province museum. In the framework of this training, training participants visited museums in Khailaar, Manjuur, Altanemeel, Amgalanbaatar

BRIEF IN ENGLISH

cities in Khulunbuir province in the Inner Mongolian Autonomous Region of People's Republic of China, aiming to get experience on cultural heritage preservation in China. In the training a total of 35 officials from 27 museums attended.

Cultural heritage preservation activities done by Khovd University

The Department of History in Khovd University brought several historical and cultural immovable properties into the building of the university for preservation and research which were in risk of damage. In 2012, when Ms. Ts.Tsendsuren as head of the Cultural Heritage Division in the Ministry of Culture, Sports and Tourism of Mongolia visited in the university, we understood for the first time that this is an illegal activity and that the registration and information of the above mentioned immovable properties should be kept in the registration and information database of Khovd province museum.

According to her recommendations, we have done registration and documentation of above mentioned immovable properties and gave the registration to the museum.

State inventory of museum objects

In the framework of the state inventory of museum objects in 2012-2013, the special inventory software "Register" was created by Cyber-Andromedia company and used in the registration and information of museum object along with general the registration notebook. In connection with the inventory software, some improvements were made such as removing duplicates of museum object identification numbers and correcting statistical errors.

In addition, in the scope of the inventory program, museums are working on evaluating the value of their objects according to the "Rule for new valuation of museum objects and historical and cultural heritage" as approved by 140th decision of Ministry of Finance.

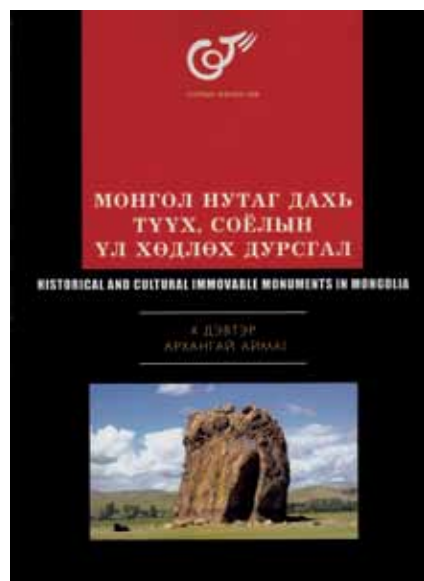
Report summary of the research project for long song by the International Institute for the Study of Nomadic Civilizations

The International Institute for the Study of Nomadic Civilizations has done the project "Research of long song heritage and its skills" during 2008-2010. This international project was implemented for the first time, by the government support of Mongolia, China and Russia for research the long song heritage and its skills.

The Mongolian traditional long song inscribed on the UNESCO List of Intangible heritage, related with this the team constituted from international scholars have organized research for Mongolians who live in territory of Mongolia, China and Russia and gathered research materials on long song.

2013 ОНД ХЭВЛЭГДСЭН СОЁЛЫН ӨВИЙН ХОЛБОГДОЛТОЙ НОМ, ЗОХИОЛУУД

Монгол нутаг дахь түүх, соёлын үл
хөдлөх дурсгал Архангай аймаг
Зохиогч: Соёлын өвийн төв

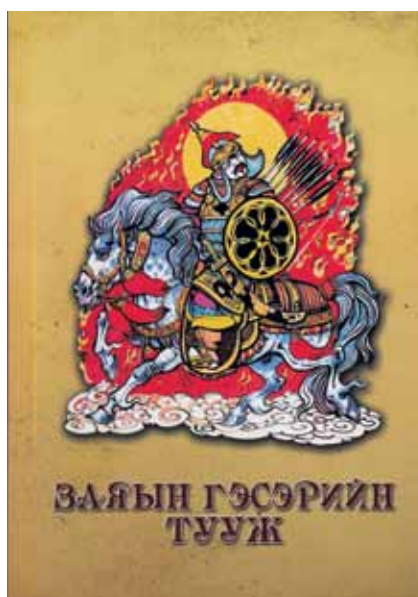
Дорнод аймгийн Халх гол сумын нутагт
орших “Их бурхант” дурсгалын 2012
оны сэргээн засварлалтын ажлын
нэгдсэн тайлан
Зохиогч: Соёлын өвийн төв

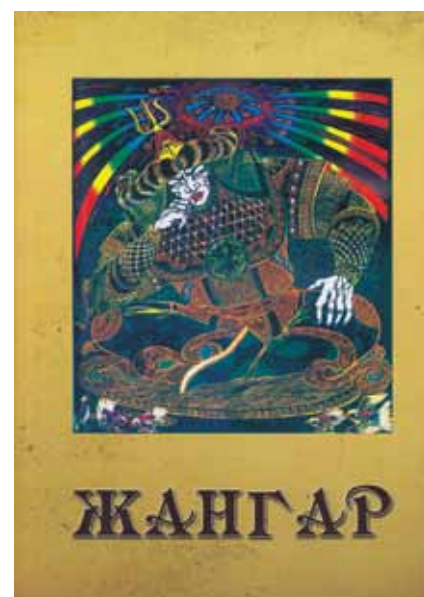
Монгол туулийн цоморлиг I
Монгол туургатаны туульчид
Зохиогч: Соёлын өвийн төв

Монгол туулийн цоморлиг II
Заяын гэсэрийн тууж
Зохиогч: Г.Баясгалан

Монгол туулийн цоморлиг III
Жангар
Зохиогч: Соёлын өвийн төв

ӨМ СОЁЛЫН ӨВИЙН ТӨВӨӨС ЭРХЛЭН ГАРГАВ.

Шуудангийн хаяг : Сүхбаатарын талбай 3, СБ дүүрэг Улаанбаатар 210620а, Монгол улс

И-мэйл: cch@monheritage.mn, cch_fund@monheritage.mn

Утас: 312735, 70110877

Факс: 976-11-312735

Веб сайт: www.monheritage.mn

Дугаарыг эрхэлсэн: Ш.Энхтуяа

Эх бэлтгэл: П.Чинбат, Б.Алтансүх